II
C 26085
f

27 Sg 80

I. del: Domače četveronožne živali.

Domače in tuje Živali v podobah.

Slovenskej mladini v poduk in kratek čas

popisal

France Erjavec,
profesor na k. višej realki v Zagrebu.

Slov. Večernic XVIII. zvezek.

V CELOVCU.
Natisnil H. Mercy v Pragi.
1868.

Domače in tuje

Živali v podobah.

Slovenskej mladini v poduk in kratek čas

popisal

France Erjavec,
profesor na k. višej realki v Zagrebu.

Na svitlo dala

družba sv. Mohora.

I. del:

Domače četveronožne živali.

V CELOVCU.
Natisnil H. Mercy v Pragi.
1868.

Z dovoljenjem vis. čast. Krškega knezoškofijstva.

II c 26. 085 f

IN-03000331 5

V v o d.

I. Pomladanski dan.

Lep božji dan je danes! Solnčna gorkota je razkadila mokrotne megle, ki so se vlačile dolgočasno po dolinah od gozda do gozda. Umirili so se tudi mrzlotni vetrovi, tihi mir kraljuje v zraku. Komaj je čutiti toplo sapo, ki si igrá z mladim cvetjem stare jablane pred našo hišo. Davno že ni sijalo solnce tako prijazno na zemljo, in topli žarki povsod zbujajo novo življenje. Nešteta množica bilek in trav, brstov in cvetov rije sedaj iz nje. Novo živo zelenje odeva spet gozd in loko, ktero je bila poprej posušila in obrila mrzla burja.

Na kraji gozda se pase spet živina. Pastir piska na piščalko, ki si jo je izvil iz vrbove šibe. Po njivah je vse živo. Kar koli more gibati, vse orje, seje, koplje, sadí, kakor veleva v zraku škrjanček: „Delaj, delaj, delaj, orji, orji, orji, sej, sej, vrzi, vrzi!" Le stara bolehna ženica je ostala doma. Vso zimo si je želela, da bi jej Bog dal učakati pomladi. In učakala jo je. Danes je prvikrat sedla na klopico pred hišo, mlado zelenje dobro dé njenim očem in solnce jej pregreva premrte ude. Ženica je vesela lepega dne in hvali Boga in njegovo dobroto.

Ne daleč od tod pod lipo sredi vasí se je zbrala mladina, brezskrbna skače po mehkej travi ter se igra, kakor se je igrala lani in predlani in kakor se je igrala mladina pred sto in sto leti. Tako se je tudi

igrala nekdaj siva žena na klopici v onih letih, ki jej sedaj že uhajajo iz spomína.

Kar koli živí, vse je veselo življenja; kakor prerojena je vsa priroda. Veselimo se tudi mi! Odložimo za čas vsakdanje skrbí in težave, vžijmo se lepega časa!

Podaj mi bratec moj rokó,
Pod milo pojdeva nebó,
Kjer njiva zopet zelení,
Nad njo škrjanček žvrgolí.

Iz vasí gremo čez loko proti gozdu. Domači pes nas je ugledal in je pritekel za nami. Ker tako veselo skače okoli nas in nam se tolikanj dobrika, pustimo ga, da gre z nami. Lepo uglajena steza nas pelje ob potoku.

Voda v njegovej strugi hitro skaklja od kamena do kamena, od grma do grma, kakor bi se jej Bog vé kako mudilo v vás. Ko bo pa přišla tje, vendar ne bode ostala ondi, ampak hitela bode še dalje do velike reke.

Domače goske se peró na potoku, race pa vtikajo glavo v vodo, ker iščejo v blatu črvov, polžev in druge sodrge. Ona nemirna ptica pa s privihanim repkom in z belim predpasnikom, ki je ravno kar sedla na kamen sredi potoka, to je povodni kos. Iz gore je prišel iskat vodnih žuželek.

Ob potoku se solnčijo žabe; ko pa čutijo naše stopinje, hitro spet na glavo poskačejo v vodo, da male ribice preplašene begajo sem ter tje. Izpod grma je naš pes spodil dolgokljunato ptico, ki ima prelepo zeleno in modro perje. To je vodomec. Pod grmom je prežal na ribice, mi smo ga zmotili v poslu, in tako morebiti rešili življenje mladej ribici, ako je ne vjame požrešna ščuka, ki je ravno sedaj priplavala izpod gostega šaša.

Naša steza zapustí potok in nas vodi čez loko v gozd. Po cvetočej loki se podé razno pisani metulji, po zraku se sučejo mušice in druge krilate žuželke, po zemlji lazijo črni žužki in skačejo lehkonoge kobilice. Okoli živine na paši posedajo pastirice in tresljajo z dolgimi repi, na hrastu sredi loke sedé

sive vrane in visoko nad nami spazimo orla, ki v velikih krogih mirno plava po zraku.

1. Vodomec.

Sedaj se bližamo gozdu. Že od daleč čujemo glasno trkanje, kakor bi kdo kaj pribijal. To je detal. V lepej pisanej suknji pleza po steblu sedaj gori, sedaj doli in tolče s krepkim kljunom po skorji, da bi prepodil in potem pozobal v njej skrite žužke, ki izjedajo drevó. Ko se čudimo lepemu plezavcu, zašumí nam nekaj pod nogami. Sivomodra belouška je, nje se ne bojimo, ker vemo, da ní strupena. Tudi je nečemo ubiti, ker nam je znano, da požre mnogo žab in drugega mrčesa.

No sedaj smo v gozdu. Suho listje pod našimi nogami dela velik šum in po drevesih umolknejo preplašene ptice. Sédimo na ono posekano deblo! Kako tiho je vse okoli nas, le visoko v vrhéh šepetá

in šumljá listje, kakor da bi se drevo pogovarjalo z drevesom. Na enkrat se oglasí blizo nas kukovica;

2. Kukovica.

njen glas čujemo, ali ptice ne vidimo. Za njo se prva oglasí šoga z neprijetnim glasom in kmalo je spet vse živo okoli nas. Iz grmov in izpod vej drobé in gostolé male pevke svoje pesmice, nektere bolj tiho, nektere bolj glasno, kakor je kterej dano. Iz dna gozda se časih razlegajo zamolkli glasovi. To so glasovi vodnih in močvirnih ptic, ki gnjezdijo v močvirji onstran gozda.

Vse živi, vse se giblje, vse se veselí in tako slaví, če tudi nevedoče, svojega stvarnika, slaví Njega, ki ume jezik svoje živali, komur je svitla kronica vsake bilke, ki vé pota vsacega žužka. Kamor on veli, tje bučé vetrovi, njegov prst kaže pota deročim rekam.

II. Mnogovrstnost živali.

Na našem kratkem sprehodu smo videli in čuli mnogo živali. Vsak med nami vé tudi po svojih lastnih skušnjah, da živé na kopnej zemlji, v zraku in v vodah mnogovrstne živali. Posebno na kopnem nam mnoge živali padajo bolj v oči po svojej velikosti in postavi; te živali tudi najbolje poznamo, ker vidimo jih po gostem. Ali še mnogo in mnogo veče je število malih živalic, kterih pa zató ne poznamo toliko, ker so nektere tako male, da jih naše oči komaj vidijo. Tudi se nam te male živalce navadno skrivajo, zató jih le redko kedaj vidimo.

Po zraku letajo velike in male ptice in razen teh neštevilni roji hroščev, metuljev, komarjev, muh in drugih žuželk. Največ živali pa stanuje v vodi, po-

3. Jelen.

sebno pa v morji. Morje skriva v sebi največe in najmanjše živali, časih v kaj čudnih podobah, da bi človek lehko pomislil, da ima pred seboj kak cvet, ne pa žival.

Vsacemu je znano, da pri nas vsaka žival ne živí na vsakem kraji. Medved, lisica, jelen, veverica živé le v gozdu; zajec, poljska miš, prepelica, škrjanec na polji; jelen, divja koza, orel, divji petelin na visokih gorah; vidra pri vodi; raca, gos, labud na vodi. Postrva živí le v mrzlih bistrih potocih in gorskih jezerih, krap pa najrajše v blatnih krnicah in počasi tekočih vodah.

Kolikor dalje gremo iz našega kraja, toliko bolj se menjajo živali. Če gremo proti severju, najdemo sobola, hermelina, bele lisice in druge živali, ki nam dajó najlepšo kožuhovino; ondi vidimo severnega jelena, belega medveda, tulnje ali morske pse, kite in

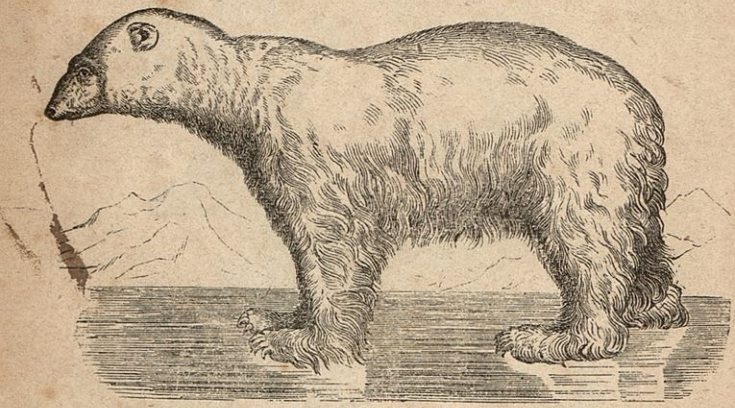

4. Beli medved.

še mnogo in mnogo drugih živali, kterih pri nas ní najti.

Še bolj se spremení živalstvo, če se spustimo proti jugu v toplejše dežele, nego so naše. Tu živé krvoločne zverí, na primer: levi, tigri, hijene; tu se pasó velikanski sloni, nosorogi, žirafe in kamele.

Tu so gozdi polni gibčnih in smešnih opic, jezičnih papig in drugih prekrasnih ptic, kterim se perje sveti, kakor zlato in drago kamenje. Po zraku se po-

5. Slon.

ganjajo najlepši in največi metulji, krasni hrošči in druge žuželke v najčudniših podobah. Toda tukaj stanujejo tudi požrešni krokodili, velikanske kače, mnogo strupenih živali, posebno pisanih kač in ščipavcev, gosti roji pikajočih mušic in silna množica vsakovrstnega gnjusnega mrčesa. Vsak kraj, vsaka dežela ima kaj posebnega.

III. Človek.

Po svojem truplu je človek podoben živalim; v kakej posebnosti pa prekosé človeka celó nektere živali. Tako na primer so mnoge živali veče in močnejše od človeka, nektere bistrejše vidijo, nektere tanje slišijo, a nektere spet bolje vohajo. Tudi učakajo neke živali večo starost, nego človek.

Ali vendar ima človek nekaj, kar ga visoko povzdiguje nad vse živali ter ga posaja na prvo mesto med vsemi stvarmí, kar koli jih je stvarila vsemogoča roka božja. To nekaj je njegova neumrljiva duša in njene prečudne zmožnosti. Edini človek more misliti, on edini si more zidati zlate gradove v oblake in v mislih snovati si nov svet okoli sebe. Le edini človek se zavéda samega sebe in more premišljati o sebi in o svetu. Človek samo more biti pobožen, ker edini on poznava svojega stvarnika.

In če tudi ne gledamo na človekovo dušo, že vnanja podoba ga loči od živali. Človekovo telo že samo oznanja, da stanuje v njem duh božji. Da si tudi je človekovo telo iz prstí, vendar ga zemlja ne vleče toliko k sebi, kolikor druge živali, ki hodijo po vseh štirih s pripognjeno glavo in srpo gledajo v zemljo. Človek hodi samo po dveh nogah, in vendar je njegov hod lehek in varen. Na njem je vse v pravej meri, nič ni preveliko, nič premajhno, ali krona vsemu telesu je glava. Človek edini nosi glavo po koncu in gleda proti nebu z lepim jasnim obrazom.

Izpod las se sveti široko čisto čelo, kakoršnega ne nahajamo pri nobenej živali. Lepo rezan nos stojí sam za se, ker se ni zrastel z gornjo ustnico, kakor pri živalskem gobcu. Usta zapirate rudeči mehki ustnici, ki se odpirate na prijazen posmeh ali na razumno govorico. V ustih stojí zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pa pokriva mehka čutljiva koža, ki pri nas niti ni rudeča niti bela, ali vendar basih zarudí kakor kri, časih pobledí kakor zid. Nobenej živali se ne more na licu tako dobro videti

žalost in veselje, up in strah, blagost in osornost, zdravje in bolezen; z eno besedo: vsaka čut, vsaka strast, ki nam polje v srcu, v duši, vsaka se nam razodeva tudi v licu.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz oči govorí duša. Ta govorica se ne dá pripovedati s pustimi besedami, tudi se ne da napisati s slabim peresom, človek jo mora videti. Kdo bi znal opisati milino materinega očesa, ko se ozira na svoje ljubljeno dete. Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom pogumnega možaka, kteremu se je v jezi oko napelo in vprlo v sovražnika! In če zamigljá solza v očesu, kako razumljivo nam govorí solzno oko! Drugače se sveti solza britke žalosti, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človečje duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je oko lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največi. Še je nekaj, ki človeka še bolj povzdiguje. To je jezik, to je govor. Brez govora bi bil človek le na pol človek in v nekterem oziru na slabšem od živali. V tem je naša največa prednost, da si moremo drug drugemu razodevati svoje misli, svoje skušnje, da moremo to vse obdržati v spominu ter da se v priložnosti po tem ravnamo. Drug se uči od drugega. Kar se je eden naučil ali kar je skusil, to pové drugim in ti to vedó in znajo, kakor da bi bili to vse sami skusili. In zato je človek bolj premeten od lisice, hitrejši od konja in močnejši od slona.

Res je, da imajo tudi živali med seboj neke glasove, s kterimi se vabijo in kličejo ali pa svaré pred nevarnostjo; toda ti glasovi se ne morejo primerjati človeškej govorici. Sam človek zna govoriti, ker samo on more misliti. In kako moč ima ta govorica ne samo nad živalimi, temuč tudi nad nami! Kake čute budi v nas blebetanje nedolžnega deteta, kako nas pretresa gromovita beseda navdušenega govornika in kako nam sega v dušo ono tiho šepetanje, ko se duša z dušo razgovarja. Pod dihom rahle besede se taja led okoli srca, zapah odletí za zapahom in v blaženem pogovoru se odpró srcu tajna vrata, da mu vidiš

do dna. O beseda je neznana moč, ktere človek nikdar ne bode izmodroval!

Človek je slika in prilika božja.

IV. Človek je gospodar na zemlji.

Bog sam je izročil gospostvo na zemlji človeku, ko ga je stvaril. In človek tudi vživa to gospostvo, kar se jasno vidi iz njegovih del. Človek edini more premeniti zemlji obraz, on edini zapoveduje drugim živalim in rastlinam, rabi je v svojo korist, sili je, da so mu podložne in je tako spreminja, kakor misli, da bode imel več dobička od njih.

Dokler je bil človek samo lovec in ribič, kazalo se njegovo gospostvo ní tako očitno. To je bilo s početka pri vseh narodih in je pri divjakih še sedaj. Lovec ni nikjer stalen. Potika se po gozdih, kjer je kaj vode in zverí. Za streho mu ni, najde si jo kjerkoli: danes pod pečino, jutri pod vejami starega drevesa. Potreb mnogo nima. Živí se z mesom, oblači se s kožami, pa vode najde povsod.

Tudi pastir nima stalnega stanovanja, ker s svojo čredo gre za pašo. Ali vendar je skušal nektere živali udomačiti in privaditi k sebi. Za te živali je moral skrbeti ter je varovati krvoločnih zverí. Toda pravo človekovo gospostvo se začne s poljedelstvom. Poljedelec mora ostati na zemlji, ktero si je izbral, ktero je v potu svojega obraza obdelal in posejal. Kamor koli bi šel dalje, povsod ga čaka z nova težko delo. Torej se naseli na izbranej zemlji in si postavi stalno stanovanje. On obdeluje zemljo; prisili divjo lesniko, da rodí sočno sadje; v njegovem vrtu se pod njegovo roko divja roža in drugo cvetje mnogo lepše razvija. Z lepa ali z grda je privadil k sebi goved, ovco, kozo, svinjo, osla, konja, kamelo, psa, mačko in druge živali. Iznašel je ogenj, ki mu iz mesa divjih in domačih živali in iz raznih vrtnih in poljskih pridelkov pripravlja vkusne in zdrave jedí. V ognji

topí tudi razne kovi in rude, iz njih izdeluje orodja za hišo in polje, kuje orožje, novce in druge umetnije in lepotije.

Iz lanú, konoplje, volne, svile in bombaža prede in tke sto in sto različnih tkanín. Iz lesa si izdeluje pohištvo in drugo potrebno orodje. Iz nekterih kamenov in prstí topí steklo in žge vsakovrstne posode. Iz kamenja in lesa si stavi stanovanja, iz kamena izteše umetnik lep kip, iz raznih barv napravi lepo podobo.

Človek zida velika mesta, cerkve, trdnjave, vasí in trge. Seka in krči gozde, nezdrava močvirja izsuša in spreminja v zdrava polja. Velikim rekam stavlja jezove, da se ne razlijó po njegovih poljih. Čez visoke gore dela ceste, rekam spreminja struge; dve reke, dva dalnja morja veže s kanali. Po širocem morji, po jezerih in rekah plavajo ladije vsake vrste in vežejo zemlje in narode, ki so stoletja in stoletja bili razdruženi. Večerne dežele menjajo z jutrovimi, stari svet menjava z novim svetom svoje pridelke in izdelke.

Poljedelstvo je začetek človeške omike.

V. Ne muči živali!

Človek je gospodar na zemlji. Bog sam mu je dal v last vse živali, da gospoduje nad njimi. Toda on jim mora biti milostljiv in pravičen gospodar, ako hoče, da bode všeč Bogu. Ki je sam največa ljubezen in dobrota. Človek sme žival priganjati k delu, za ktero ima dosti močí, ali ne sme je preoblagati s pretežkim delom, ne sme je neusmiljeno nabijati in pretepati. Bog dopušča človeku ubiti ali zaklati živino, ki mu je potrebna za živež, za obleko in druge stvari. Dopuščeno mu je tudi ubijati in preganjati živali, ki so ali nevarne njemu in njegovim domačim živalim, ali mu sicer škodo delajo. Vse take sme ubijati — toda mučiti ne sme nobene.

Ljudjé se radi izgovarjajo: „Kaj za to? Saj je le neumna žival.“ No mnogokrat je žival bolj pametna od takega sirovca. In če bi tudi bila neumna, kdo ti je dal pravico, da jo smeš zató mučiti? Ali ni tudi nje vstvaril Bog, ali ni tudi njej dal celih in zdravih udov, dal jej dosti živeža, da se veseli življenja? Tudi žival čuti bolečíne, ktere jej zadaja tak človek brez srca in brez usmiljenja.

Drugi se izgovarja, da muči le škodljive živali. Tudi tak greší proti božjej volji. Kar se pa škodljivosti tiče, moram naravnost povedati, da taki ljudje večidel še ne poznajo svojih dobrotnikov, ker ne vedó ločiti koristne živali od škodljive. In tako iz nevednosti preganjajo živali, kterim bi morali še hvaležni biti. Kolikrat sem že videl pastirje ali otroke, ki so

6. Pegasta sova.

trpinčili in kamenali ubozega ježa ali pa krta, ki sta kmetu najboljša prijatelja.

Pa tudi stari večidel niso mnogo boljši od otrók. Vselej me zgrabi nevolja, ko vidim na kacih vratih pribito sovo, postolko ali kako drugo kanjo. In kaj takega se ne vidi samo pri kmetu, mnogokrat tudi gospod ní boljši od kmeta. Nevednež ne vé, da so te ptice njegove največe prijatlice, kterim bi moral ustrezati, kjerkoli bi mogel. Sove požró največ miši na polji in okoli skednov. Kanje ravno tako in zraven pokončajo mnogo kač in druzega mrčesa.

Kdor tedaj strela in pribija te ptice, češ, v strah drugim, sam sebi največo škodo, mišim pa veselje dela. Kedar koli pribija tako ptico na svoja vrata, pribija tudi sam sebi žalostno spričalo. Pameten človek, ki gre mimo, bode bral iz tega spričala to le: Tukaj notri stanuje neveden in nehvaležen gospodar.

Zdaj pa še nekaj! Gotova je resnica, kdor ima živali rad, komur se smili uboga živina, temu se bode smilil tudi človek, ta ne bode zaničeval in preganjal svojega bližnjega. Kdor pa z živino grdo ravná, temu otrpne srce tudi proti ljudém. Da je to res tako, tudi nam potrjuje povestnica. Rimski cesar, grozoviti Domicijan, ki je preganjal kristjane, je pokazal svoje hudobno srce že v mladosti s tem, da je mučil živali. Španjolskemu kraljiču Karlosu, ki je svojemu očetu stregel po življenji, bilo je v mladosti najljubše veselje, trgati na dvoje žive mlade zajčke in gledati, kako se zvijajo in trepečejo nedolžne živalce.

Prav so imeli sodniki v starih Atenah, ko so obsodili dečka, ki je iz objestnosti izbil oko nekej živali. Sodniki so se bali, da ne bi iz tega dečka zrastel hudoben in ljudém nevaren človek. Žalostna je resnica, da so morivci in tolovaji, ki počenjajo grozovitnosti na ljudéh, navadno svoj nesrečni posel začeli že v mladosti pri živalih.

VI. Ljubi bralec!

Te bukve, ki si je vzel v roke, so namenjene seznaniti te z živalimi, ž njihovimi lastnostimi, dobrimi in slabimi, ž njihovimi šegami in navadami. Poiskali jih bodemo v njihovih skrivališčih, pohajali bodemo za njimi po gorah in planinah, po dobravah in poljanah. Obiskali bodemo severne kraje, kjer zima in mraz kraljuje; čez goré, čez vodé pojdemo v južne zemlje, kjer je večna pomlad. Pogreznili se bodemo v globočine morja, kjer gospodujejo vodni velikani; lehke peruti nas ponesó v zračne višave, kjer se orli sučejo. Ne bode nas vzdržal niti razbeljeni pesek afrikanskih puščav, niti globoka močvirja amerikanskih gozdov.

Tukaj bodemo poslušali veselo pesem drobne ptice; tamkaj bodemo čuli rjuti mogočnega leva, krvoločnega tigra. Obstali bodemo sedaj pred lepo izdelanim ptičjim gnjezdom, sedaj pred umetno spleteno pajkovo mrežo. Seznanili se bodemo z našimi prijatelji, učili se bodemo pa tudi poznavati naše sovražnice, naj že bodo očitne ali skrite, velike ali majhne. Videli bomo njihove vesele in žalostne dni, njihove težave in stiske, strasti in slasti, prepire in poboje.

To se vé, da nam zarad neštevilne množice živali ne bode mogoče opisati vsako in slednjo vrsto, temuč le tiste, ki nam po tej ali onej lastnosti posebno padajo v oči, ki so nam koristne ali pa škodljive, in naposled one, ki so sploh vredne, da se ž njimi seznanimo.

1. Lev.

Začeli bodemo z našimi domačimi, ki so zmérom okoli nas, ki nam dajó živež in obleko, opravljajo za nas težka dela, ki čuvajo in branijo nas in naše premoženje. Potem še le se bodemo ozrli po drugih.

Začnimo tedaj!

Živalske podobe.

1. Pes.

Med vsemi živalimi je pes človekov najzvestejši prijatelj, svojemu gospodarju popolnoma vdan do smrti. Pes je edina žival, ki je šla za človekom v najmrzlejše in v najgorkejše kraje, z eno besedo po vsej zemlji. Psi se povsod držé človeka, torej tudi nikjer ni divjih psov; le sem ter tje se najdejo podivjani psi, ki nimajo gospodarjev. Posebno v jutrovih deželah, n. pr. na Turškem, v mali Aziji, v Egiptu i t. d. so vsi psi brez gospodarja, ker jih Turki ne trpé po hišah. To jim brani njihova vera, po kterej je pes nečista žival. Popotnik, ki je

8. Pes prepeličar.

delj časa živel v Carigradu, piše o teh psih tako-le: Človek si ne more misliti carigrajskeh úlic brez psov, ki se v neštetih množicah klatijo od hiše do hiše. Ti psi so posebnega plemena. Najbolj so še podobni našemu ovčarskemu psu, samo da so kratke, rumenkaste dlake in da jim rep zmerom visi. Tiho se plazijo ti lenuhi okoli ali pa ležé na solncu. Vse ulice, vsi trgi so jih polni. Navadno sedé v vrstah pred hišami in čakajo, kedaj jim bode kdo kaj vrgel, ali pa ležé sredi ceste. Turek se ogne vsacemu psu in sploh nobenemu nič žalega ne stori. Nikoli nisem videl, da bi Turek psu stopil na noge, še manj pa, da bi ga vdaril.

Kakor imajo po večih mestih berači svoje sedeže in svoje hiše, kjer beračijo, tako imajo tudi psi tu svoje ulice in gorjé onemu, ki bi se izgubil v drugo. Vsi padejo na-nj in, če se nesnaga hitro ne odnese, kar na kosce ga raztrgajo. Tujega človeka, ki ni Turek, dobro ločijo od Turka. Če tujec kaj za jesti kupi, prežé vsi va-nj in ga spremljajo do ogla, dalje pa ne, ker ondi že čakajo drugi iz bližnje ulice. Po noči so pa ti psi tujcu tudi nevarni, posebno če gre sam in če nima svetilnice v enej, dolge palice pa v drugej roki. Večkrat se primeri, da napadajo psi kacega tujca in, ako ne bi prišli Turki na pomoč, celó raztrgali bi ga.

Sultan Mahmud je pred več leti dal poloviti nekoliko tisóč teh psov in prepeljali so jih na neko pusto skalo v morji, kjer so se med seboj poklali in požrli. Ali Carigradu s tem ní bilo prav nič pomagano, kmalo so se zaplodili drugi. V Carigradu skor na vsako stopinjo vidiš v blatu jamo z mladimi psi, ki komaj čakajo, da bi se s starimi potepali po ulicah.

Bolj divji, nego carigrajski, so egiptovski psi. Okoli vsacega egiptovskega mesta, sem ter tje tudi po mestu, je polno razvalín in podrtín nekdanjega mesta. V teh grobljah, večkrat daleč zunaj mesta, stanujejo psi. Vsak ima svojo luknjo, kjer prespí celi dan in še le o mraku se oživé groblje. Vso noč tulijo in lajajo, iščoč mrhe okoli mesta in vsakovrstne nesnage po mestu. Velika sreča je, da se med temi psi ne po-

kaže steklina; le redko redko kedaj se ondi čuje o steklem psu.

Psa sploh je težko opisati po njegovej postavi, ker se zeló spreminja v velikosti, v barvi, v dlaki, v ušesih in v glavi. Najmanjši psiček še ni tolik, kolika je glava največega psa, in tako je tudi pri drugih telesnih lastnostih velik razloček. To se pa more vendar reči, da imajo vsi psi ostre zobé, na vsakej strani zgorej 6, zdolej 7 rogljatih kočnikov, potem dolg in gladek jezik, v očesu okroglo punčico in na prednjih nogah pet, na zadnjih pa samo štiri prste s topimi krempljí. Od volka, s kterim sta si v rodu, loči se po repu, ki je pri psu zmerom na levo zasukan.

V jedi pes ní izbirčen. Kar jé človek, to jé tudi pes; najrajše pa vendar meso, posebno če malo smrdí. Tudi na sadje, posebno na sladko, privadi se lehko. Na južnem Francoskem ne sme pes brez torbe na gobcu v vinograd, kedar je grozdje zrelo, in čuvaj ga imo pravico ustreliti. Naši psi ne jedó ribe (vsaj navadno ne); v Kamčatki in sploh na severji pa leto in dan ne dobé druge jedí, nego suhe ribe. Jéd se mora psu dajati iz čiste posode, ne sme pa biti vroča niti preslana. Če je sit, rad zakoplje, kar mu je ostalo, in pride pozneje jest, časih pa tudi pozabi. Da si izčisti želodec, poišče trave, najrajše piriko. Pije mnogo, loptaje z jezikom. Kedar hodi ali teče, zanaša zadnji del malo v stran. Na suhem je jako hiter in tudi dobro plava. Kedar miruje, sedi na zadnjih nogah ali pa se vleže in sicer ali na stran ali pa na trebuh tako, da obrne zadnji nogi ven, na prednji dve pa položi glavo. Če mu je mraz, zvije se in stisne gobec k zadnjima nogama. Mesto, kamor se misli vleči, nekolikokrat obide, tudi z nogo rad pogrebe, kakor bi si hotel postlati. Sploh rad grebe in brska po zemlji, sedaj s prednjima, sedaj z zadnjima nogama.

Pes je bolj podnevna, nego ponočna žival, da-si tudi je po noči živ in buden, ako je treba. Spí po noči in po dnevi, toda nikdar dolgo. Spanje je lehko, pri najmanjšem šumu se prebudi, tudi sanjá se mu rado. Čist je, blato odloži rad na kamen in pogosto

moči; posebno če je v društvu drugih psov, bo šel težko mimo kacega ogla, kupa, grma ali kola, da ne bi vzdignil nogé. Poti se malo; če mu je vroče, pomolí jezik iz gobca in hrope. Med pesjimi čuti je voh najbolji, da se moramo časih prav čuditi, n. pr. pri lovskih psih. Vendar ga razdražijo jako dišeče stvari, če mu jih damo pod nos. Tudi ima tenek sluh (muzike in zvonila pa ne sliši rad), dober vid in tudi okus mu se ne more odreči.

Še bolj nego v telesnih, razločujejo se psi v umnih lastnostih. Nekteri se lehko učí, nekteri težko; ta je vsacemu človeku prijatelj, oni se ne zmeni za nobenega razen gospodarja. Kar je temu prijetno, je onemu zoperno. Ni skor mogoče dobiti dva psa, ki bi si bila v vsem podobna, vsak ima svoje navade in razvade, poleg hvale vrednih lastnosti tudi grde napake.

Ena je pa vendar glavna lastnost vsacega psa, to je: zvestoba. On je gospodarjev skoz in skozi, in to ne samo od strahú ali od potrebe, ampak iz zgolj privrženosti in hvaležnosti. Zató je pa tudi človeku med vsemi živalimi najljubši tovarš. Pes le gleda, da bi se prikupil gospodarju, da bi pri njem prišel v milost. Čuva mu hišo in čredo, premoženje in življenje, pomaga mu loviti divjačino, kaže pot, nosi pisma, vozi kolca in vrtí raženj v kuhinji. V nevarnosti brani gospodarja, ne bojí se ran, za-nj se bori do zadnjega diha, za-nj tudi pogine. Po mrtvem gospodarji pa toži in žaluje.

Človeku za ljubav se naučí to in ono. Da bi gospodarju prav storil, naučí se plesati, bobnati, po vrvi hoditi, stražiti in iz pištole streljati, naučí se poznavati kvarte, črke in številke; človeku za ljubav opravlja dela usmiljenega Samaritana na gori sv. Bernarda. Kaj čemo več!

Gospodarja pozná po glasu, po hodu, in razume njegovo besedo. Na njegovo zapoved gre vrata zapirat in odpirat, vzame mu klobuk z glave, poišče skrito ruto, gre po meso v mesnico, po kruh k peku. Prijetno je gledati pametnega psa, kako nastavlja ušesa, kako obrača oči, kako miga z repom, ako pričakuje

kako zapoved. Kako je vesel, ako sme iti z gospodarjem, in kako klavern, ako mora doma ostati! Ako je na potu pritekel do kacega razpotja, kako se ozira in ugiblje, kam bode zavil gospodar. Kako je srečen, ako pravo zadene in kako ga je sram, ako je kako neumno naredil!

Pes zna tudi biti hinavec. Če je kaj pregrešil, vede se, kakor ne bi bilo nič; vleže se, zeva in se dela, kakor da bi spal; ali časih pa vendar skrivaj pogleda gospodarja po strani, ali že vé za hudodelstvo ali ne. Z domačimi otroki ima veliko potrpljenja, posebno dobrovoljen se kaže dečkom, znabiti zató, ker se več ž njim pečajo. Cloveka, ki je hiši prijatelj, hitro spozna ter ga pozdravlja, kakor domačega. Na prvi pogled tudi razloči dobro oblečenega tujca od raztrganega berača.

Pes se v vsem ravná po svojem gospodarji. Dober človek ima tudi dobrega psa, ker iz njega naredi, kar hoče. Ženske psa ne znajo odgajati, ker ga ne vedó v pravem času v strah prijeti; zató so pa ženski naročni psički radi izbirčni, mehkužni, trmasti in dostikrat tudi potuhnjeni. Razumnega gospodarja pes je tudi razumen, pastirjev pes je dober pastir, lovčev pes je dober lovec, mesarski pes je neusmiljen; prav nič mu se ne smilijo krvaveča teleta, ki v velikem strahu pred njim trapajo. Kmetov pes je časih malo neotesan, sicer pa pošten; pes bogatega postopača je pa rad len, samopašen in ošaben, kakor njegov gospodar. Pri prijaznih in priljudnih hišah imajo tudi prijaznega psa; pri čmerikovem in odljudnem samcu je pa pes navadno tudi pust in čmeren godernjač.

Omeniti moramo še neke pesje lastnosti. Na mesec lajajo in tulijo, ne ve se zakaj. Za vsako stvarjó, ki teče hitro mimo njih, bodi si človek, voz, kamen ali kar koli, radi tekó ter jo hočejo ustaviti. Nekterim živalim je pes posebno sovražen, zlasti mački in ježu. Pred dežjem psi smrdé in sploh čutijo premembe vremenske. V Ameriki so tudi opazili, da slutijo psi potres. Že večkrat se je dogodilo, da so pred potresom psi pobegnili iz mesta. Znano je tudi, da pes

med drugimi ljudmi ovoha konjederca in laja na-nj, da-si tudi ga še ní nikoli videl.

Pesji glas je znan vsacemu; znano je pa tudi, kako ga zna spreminjati. Kako žalostno ječí in cvili, če smo ga zaprli, da ne more za nami, in kako veselo vriska, ko nas čez dalj časa spet ugleda! Kako zamolklo renčí nad beračem, ki se je prikazal na hišnem pragu in kako strašno tuli žalovaje za gospodarjem, da nam v srce sega!

Psi so med seboj radi v družbi, če si tudi niso posebno prijazni in se radi skoljejo. Ako se srečata dva psa, ki se še ne poznata, najpoprej se povohata po starej navadi, potem si začneta zobe kazati in hitro se zgrizeta, najrajše za ušesa in za vrat. Z druge strani se mora pa spet potrditi, do so psi med seboj večkrat veliki prijatelji. Taka dva prijatelja sta rada skup, drug išče druzega ter mu pomaga v potrebi. Tudi s kako drugo domačo živaljo se sprijazni, celó z mačkom, s kterim sta si sicer v velikem sovraštvu.

Psica ima navadno dvakrat na leto mlade, po štiri, pet do šest, časi pa tudi do dvanajst, redkokedaj še več. Mladiči so prvih 10 do 12 dni slepi. Lepo je videti psico, kako ljubeznjivo ravná s svojimi mladimi. Kako je greje in liže, kako se za nje bojí in kako jih brani nevarnosti! Ako misli, da niso varni, prenese je drugega za drugim v varnejši kraj, primši ga z zobmi rahlo za ohlapno kožo na vratu. Neki ovčar na Nemškem je hodil s svojo psico vsako pomlad na ovčji sejem 18 milj daleč. Dogodilo se je, da je na sejmu imela sedem mladih, in ovčar je moral iti sam s sejma. Za poldrugi dan pride domú in kako se začudi, ko najde pred svojimi vrati psico z vsemi mladiči! Druzega za drugim je prenesla 18 milj daleč, in kakor je bila slaba in trudna, pretekla je štirnajstkrat dolgi pot.

Pravijo, da ima psica med mladimi zmerom enega najrajše in da je ta pozneje najboljši pes. Ako hočeš zvedeti, kteri je ta ljubljenec, vzemi jej vse mlade in potem glej, kterega bo najpred pograbila in v gnjezdo nazaj zanesla.

V tretjem ali četrtem mesecu izpadejo mladičem mlečni zobjé, v petem ali v šestem mesecu se pa za staro nič več ne zmenijo. Pred letom mladičev ni učiti, ker jim ne gre v glavo. V 12. letu je pes že starec. Po gobcu in po glavi mu dlaka osiví in tudi po životu ni več tako gladka in svetla. Zobjé so izglodani ali pa celó izpadejo. Len je in otožen, nič ga več ne veselí, izgubi glas in oslepí. Vendar so znani psi, ki so učakali 20 in celo 30 let. Največ psov pogine v mnogih boleznih, kterim so podvrženi. Skoraj polovica naših psov pogine med 4. in 9. mesecem na „pesjej bolezni.“ Tudi garje se ga rade primejo, posebno če dobiva preslano jed, grdo vodo in če se ne čisti.

Najstrašneja med vsemi pesjimi boleznimi je pa steklina, ker stekel pes ne okuži samo drugih psov in drugih živali, ampak je nevaren tudi človeku. Od steklega psa oklan človek prej ali pozneje tudi steče.

Steklina se prikaže navadno pri starih psih, najrajše v velikej vročini ali pa v velikem mrazu. Kako se izcimi ta strašna bolezen, to se še sedaj prav ne vé. Brž ko ne je kriv slab živež in pomanjkanje čiste pitne vode. Največ steče privezanih psov, ki ne dobé čiste vode, zdrave jedi in ki ne morejo iti po plemenu.

Bolezen se začne s tem, da se pes potuhne in da celó na gospodarja reži; zaspan je in žalosten, rad je na gorkem, pogosto lazi okoli jedi ali ne jé, pije pa večkrat po malo. Hripavo laja, težko požira, cedí mu se iz gobca, oči so kalne, mrzle stvari rad liže in hlasta okoli sebe. Pozneje pobesi rep in očí mu zarudé. Gospodarja več ne uboga, bolj in bolj je plašen, pobesi tudi glavo in jezik mu visi iz gobca. Sedaj več ne laja, le renčí; gospodarja več ne pozná. Močno ga žeja, ali piti ne more, ko bi mu tudi s silo vlivali, ker ga dávi v vratu, zató se tudi bojí vode. Ne polega več, žalostno lazi okoli.

Sedaj se še le razvije prava steklina. Oko mu obsteklí, jezik je višnjev, visi iz gobca, na kterem se prikaže bela pena. S pobešenim repom in pobešeno glavo teče v eno mér opotekaje se in grize vse, kar

mu pride pod gobec, posebno pse. Če ga v teku kaj zavira, opoteka se, pada in hlastá po zraku, dokler ne pogine. To imenujemo tiho steklino.

Časih se pa izcimi tudi besna steklina. Takemu psu se svetijo očí, višnjev jezik mu visi iz gobca ali pene skor ni videti. Okoli sebe loví muhe, perutnino in jo raztrga, napada druge pse in škriplje z zobmí. Naposled tudi steče, toda z zavihanim repom. Grize vse, na kar naletí, tudi mrtve stvari. Strahovito se zvijaje pogine šesti ali osmi dan.

V mrzlih krajih na severji in tudi v vročih na jugu te bolezni skor ne poznajo, more biti zató, ker so psi ondi bolj svobodni in sami sebi prepuščeni. Najžalostniše je pa to, da še sedaj ne vemo zdravila tej strašnej bolezni in da še zmerom mnogo ljudí umrje za steklino. Če je steklina prišla v kri, ni več pomagati. Najbolje je še rano precej po vgrizu žgati z razbeljenim železom in puščati kri iz ogrizenega uda. Pri tej bolezni je treba hitre hitre pomoči in to ne od kterega si bodi mazača, ampak od veščega zdravnika.

Najbolje znamenje, da je pes zdrav, je mrzel in moker nos. Pes s suhim in vročim nosom, ki neče jesti, je gotovo bolán in, če je le kako mogoče, pelji ga k živinskemu zdravniku. Če ti pa to nikakor ní mogoče, zapri psa in ne daj mu jesti. Drugi ali tretji dan mu med jed vlij in zmešaj žlico (malemu psu bo dosti pol žlice) lanenega olja in to ponavljaj nekoliko kratov. Pozneje mu moreš tudi dati stolčenega žvepla na kruhu.

Psa izdelavajo bolhe, uši, klopi in gliste. Da se odpodé bolhe, je dobro pod pesjo postelj nasuti pepela. Klopa boš najlaglje umoril, če kaneš na-nj kapljico tobakovega soka iz pipe. Gliste se odpravijo, ako se psu med jed pomeša zdrobljeni šípek (to je lepo rudeč plod divje ali pesje rože) s kosmatim semenom vred.

Pes je za človeka neizrečeno imenitna in koristna žival. Kaj je vreden pes pri nas, to vé vsak. Še mnogo večo ceno ima pa pes pri divjih narodih in

nekteri ne bi mogli živeti brez psa. Avstralci, Kitajci, Eskimojci in Indijanci v severnej Ameriki ga jedó. V Afriki ga pitajo, kakor pri nas svinje in rajše ga jedó, nego vsako drugo meso. V Angoli (v Afriki) so za dobrega psa davali po več sužnjih. Pesja koža se stroji in je jako trdna. Pesjo mast se časih priporočali proti sušici in sploh je ni stvarce na psu, ktere ne bi bili priporočali za zdravilo v raznih boleznih.

Od nobene domače živali ne poznamo toliko različnih plemen, kakor od psa. Ob kratkem bodemo opisali nektera plemena, ki so pri nas bolj navadna ali pa sploh znamenita.

Hrt.

Hrt je dolgega in tenkega trupla na suhih visokih nogah. Glavo ima dolgo in špičasto s špičastimi na konci

9. Hrt.

privíhanimi ušesi, široke prsi in dolg, tenek rep. Dlake je kratke, navadno le ene barve, malokedaj pisan. Ves je suh in mršav, kakor trta, in vidi mu se, da je vstvarjen za tek in za skok. Hrt jako dobro vidi in sliši, voha pa slabeje, znabiti ker je tenkega gobca.

Hrt je med vsemi psi najbolj samogolten in sebičen, zato pa tudi ni posebno zvest. Kdor mu se bolje prikupi, to je, kdor zna bolje ugajati njegovej sebičnosti, tega se drží. Angleški kralj Eduard III. je imel posebno lepega hrta. Ko je kralj umiral, ležal je pes pri njegovej postelji. Ko je pa videl, da je mrtev gospodar, pridružil se je precej sovražnikom svojega poprejšnjega gospodarja. Tega drugi pes ne bi storil!

Hrt je tudi prevzeten, posebno pa nagle jeze. Najmanja stvar ga razkači, da kaže zobe; v njem vse kipí, od jeze se trese po vsem životu. Za druge pse se ne zmeni, gleda jih, kakor bi mu bili prenizkega stanú. Če se pa vendar kje stepó, začne prvi grizti. Ker je veči od drugih psov, zmerom gleda, da ima gobec na vratu svojega sovražnika in kakor se ta le gane, zgrabi ga za vrat in strese, majhnega tudi umorí.

Pri nas hrt ni od velike koristi, da-si tudi je dober lovec, še predober. Da bi mu pustili delati po volji, hitro bi zatrl vso divjačino. Le na velikih posestvih ž njim zajce lové. Ko ugleda zajca, zakadí se za njim in hitro bi bila skup, ako bi zajec v onem trenutku, ko ga hoče pes zagrabiti, ne skočil na stran. Pes ga tedaj preskoči in predno se zavé, odmeknil je zajec že pete. Zató gresta navadno dva hrta na lov, dvema nobeden zajec ne uteče.

V mnogo večem číslu so hrti pri južnih narodih, ki stanujejo na velikih ravninah, na pr. pri Arabih, Perzijanih in pri Beduinih v Afriki. Arabski pregovor pravi: Dober sokol, hiter pes, plemenit konj so več vredni, nego dvajset žén. Kdor v Arabiji ubije hrta, mora gospodarju dati toliko pšenice, da se ž njo pokrije mrtvi pes, kterega so obesili za rep tako, da se tal dotikuje z gobcem. Za to je pa treba mnogo vaganov pšenice, ki je v Arabiji dosti draga. Ti arabski hrti so pa tudi za res plemenite živali, navadno rumenkaste ali belkaste,

kakor svila mehke dlake. Vsaka arabska hiša ima po tri ali štiri take pse. Po dnevi so mirni, po noči pa čujejo. Da bolje vidijo okoli sebe, splazijo se na streho in če le eden vidi ali čuti kaj sumnjivega, dá znamenje drugim in psi iz vse vasí se vržejo na leoparda, na hijeno ali na kako drugo zver, ki se je pritepla v vas. Le na leva se ne upajo. Kedar slišijo njegov glas, poskrijejo se vsi po kotih.

Brehm, ki je živel dalj časa v Afriki med Arabi, piše o teh psih tako: Neko jutro slišim sredi vasí trobiti na rog, in nisem vedel, kaj to pomenja, psi so pa dobro vedeli. Iz vseh hiš so leteli skup in kakor bi trenil, bilo je 50—60 psov okoli trobca. Psi so se gnjetli okoli moža, drug je odrival druzega, vsak bi bil rad najbliži. Skakali so okoli njega, dobrikali se mu, vmes so lajali in tulili. Videlo se jim je, da komaj nekaj pričakujejo; kmalo za njimi prihajajo iz hiš mladi možjé s sulicami, z motozi in z vrvmí. Zdaj sem vedel, kaj to pomenja. Zbirali so se na lov. Vsak mož je iz te gnječe odbral svoje pse, otvezel jih in peljal pred seboj, ali bolje rekoč, psi so vlekli moža za seboj, tako neučakavni so bili. Ni jim bilo treba daleč hoditi, ker divjačine je povsod dosti. Obstopili so gozd ali kako grmovje ter so spustili pse. Ni trajalo dolgo, že so imeli več antilop, zajcev, dropelj, vsakovrstnih divjih kokoši, vmes pa tudi kako lisico, leoparda in hijeno. Nič ne uíde tem urnim lovcem.

Arabi zaničujejo vse druge pse, da-si tudi so jim ovčarski prav potrebni in koristni. Podé je iz hiše in ne dadó jim jesti; živiti se morajo le od nesnage in od mrhovin. Edinega hrta spoštuje in ljubi Beduin, na-nj pazi, kakor na svoje oko. Hrt jé iz iste sklede s svojim gospodarjem, ž njim spí na istej postelji.

Kedar ima hrtica mlade, je to za hišo imeniten dogodek. Vse se dobrika pesjej materi, vse občuduje in hvali mlade. Vsak jej prinese ali mleka ali druge jedi, ktero rada jé. Možjé iz vasí se shajajo in če je hrtica dobrega plemena, priporoča se vsak za mladiča in obeta gospodarju hvaležnost in prijaznost. „Ljubi brat! tvoj prijatelj sem,“ mu govori, „stori mi to prijaznost in daj mi, za kar te prosim. Rad bom šel s teboj v lov,

služil ti bom in skazoval druge prijaznosti.“ Tako prosi sosed, gospodar se pa le izgovarja, da še ne more ničesa obetati, ker še sam ne vé, kterega si bo pridržal. Pred sedmim dnevom ne more nikomur obljubiti. To pa pravi za to, da bi izvedel, kteri bo najboljši; Arabi namreč mislijo, da je tisti najboljši, ki prvih sedem dni vrh drugih leží. Zató ga večkrat proč vzame in potem gleda, bode li spet predobil staro mesto.

V tretjem ali četrtem mesecu jih začnó dečki vaditi na lov z igračami, v šestem mesecu je učé na zajce in pozneje na gazele, toda pred petnajstim mesecem ga ne pusté samega na lov. Kedar koli vlovi gazelo, dobi svoj delež, namreč meso na rebrih. Drobú še ne pogleda ne. Ker ga Arabi tako razvadijo, zató je tudi neznano izbirčen; iz umazane posode ne jé in mleka ne pije, ako je kdo roko va-nje pomočil. Ako ga zebe, pokrivajo ga z lepo odejo, tudi obešajo na-nj radi vsakoršne lepotije, ovratnike, školjke in druge stvarí. Ako pride z gospodarjem v tujo hišo, tudi njemu postrežejo, od vsake jedí mora nekoliko dobiti.

Arabski hrt ne gre z drugim nego z gospodarjem v lov. Ako se gospodar vrne z daljšega pota, pes ga vriskaje pozdravlja, skoči k njemu na konja, liže ga in veselja ne vé, kaj bi začel. Arabec ga nagovarja: „Ljubi prijatelj! ne zameri, moral sem te zapustiti ali sedaj grem s teboj. Željen sem mesa, naveličal sem se dateljnov. Vém, da bodeš tako dober in prijazen ter mi bodeš preskrbel mesa.“ Pes ga zvesto posluša in se dela, kakor bi razumel vsako besedo.

Ako Arabu pogine hrt, tedaj je velika žalost v šatoru. Ženske in otroci jočejo in obžalujejo psa, ki jih je obskrboval z mesom. Beduin nikdar ne proda psa, za dobrega hrta dá pa rad lepega konja. Pri Arabih je znamenje največega prijateljstva ali spoštovanja, ako podarí komu hrta.

Mesarski pes ali samsov.

Samsov ali mesarski pes je trščate postave, širokih prsi, kratkega debelega vrata, okroglaste glave in krat-

kega gobca z debelimi visečimi ustnicami. Dolga ušesa mu visé, noge so srednje visokosti, debele in močne; rep je precej dolg, v korenu debel, proti koncu tenji in navadno naprej zavihan. Dlake je kratke, navadno prstene, ali začrnele pa tudi rujavkaste barve; gobec in ušesa so največ črna.

Ker je samsov težek, ní posebno uren ali zató je neizmerno močen in srčen. On ne vé, kaj je strah. Sicer ní tako bistroumen in učen, kakor so mnogi drugi psi, ali neumen pa spet ní. Ní ga pri hiši boljšega čuvaja od njega. Kar mu je človek izročil v varstvo, to čuva in brani z vso močjó in hrabrostjo. Po samotnih krajih si človek ne more želeti boljšega spremljevavca. Mnogokrat se je dogodilo, da je ta pes gospodarju otel življenje, neustrašen ga je branil proti trem, celó proti štirim razbojnikom, da-si tudi je krvavel iz več ran. Tudi pri živini je dober čuvaj, celó vola zna v strah prijeti, zdivjano svinjo uloví ter jo pritira gospodarju pod nož. Lehko ga je priučiti, da lovi medvede, volke, divje svinje in celó leva.

Z drugimi psi živi samsov v miru, posebno z majhnimi se ne pečá rad in ne zmeni se, če ga tudi dražijo in ščipljejo. Toda, kedar mu preseda, ne laja mnogo, temuč zgrabi. Tudi v boji je pošten, nikdar ne popada po hinavski od zadej, zmérom le od spredej in večidel sovražnika le na tla podere, če se dalje ne brani, ne grize ga. Tujcu se ne dá podkupiti. Gospodarju se ne prilizuje in ne sili preveč, ali udan in zvest mu je do zadnjega diha — kratko reči: velik je poštenjak.

Doga.

Doga je v truplu podobna mesarskemu psu, samo da ima prav kratek gobec, kakor bi bil odsekan in dolnja čejust je navadno malo daljša od gornje. Ustnice jej visé, ali spredaj so nekam prekratke, zató doga zmerom zobe kaže. Nos je stlačen ali pa razklan, očí so velike ali hudo gledajo. To vse dela dogo strašno in ostudno. Prave doge so na Angleškem domá, pri nas se vidi sem

ter tje neko manjše pleme, buldog imenovano, rumenkaste ali rujavkaste kratke dlake.

Doga rada grize še celó gospodarja, dokler jej ne pokaže, da jej je kos. Krvoločna je, največe veselje jej je, ako more kako žival umoriti, bodi si zajec, bodi si podgana. Doga pa ní samo močna in krvoločna, temuč je tudi srčna. Vrže se na razkačenega vola ter mu se zagrize v gobec, napade sestradanega volka in tudi leva se ne ustraši, da-si tudi ga zmagati ne more. Kar doga zgrabi, drží čvrsto in ne popustí z lepa. Če se ti zagrize v palico, vzdigneš jo lehko na palici. Te njene lastnosti so že stari Rimljani poznali, torej so jo v svojih gledališčih pri krvavih igrah ščuvali na zveri, pa tudi na ljudi.

Hudobna in trmasta doga ni posebno prijeten tovarš. Časih še svojemu gospodarju ne dá iti z mesta. Tako se je zgodilo nekemu gospodu, ki je od prijatelja kupil buldoga, kterega je bil zeló vesel. Prijatelj mu ga pripelje zvečer na dom in odide. Drugo jutro hoče vstati, kar skoči buldog pred-nj, postavi se pred postelj ter mu kaže grde zobé. Gospod videvši, da se pes ne norčuje, zleze spet v postelj. Pozneje je še večkrat poskušal priti iz postelje, ali pes ga je zapodil nazaj. Gospod je bil samec, žive duše ní bilo pri njem in moral je ves dan svojemu psu za voljo ostati v postelji. Še le prišli prijatelj ga je rešil grdoglede živali.

V prejšnjih časih so imeli velike doge, da so lovile in morile ljudí. Ko so se v Ameriki bojevali Španjolci z Mehikanci, ščuvali so take pse na uboge Indijane. Posebno eden, Bezerilo po imenu, dosegel je pri Španjolcih veliko slavo. Bil je neznano močen in bistroumen in zraven strašen sovražnik Indijanov. Zató je bil v velikih častéh in dobil je jesti še enkrat toliko, kolikor drugi njegovi pajdaši. V bitvi se je zagnal v najgostejšo trumo Indijanov, je popadel sovražnika za roko in ga je tiral svojim gospodarjem. Če ni šel z lepa, podrl je ga na tla in zadavil. Kakor je bil grozovit Bezerilo, bil je vendar bolj usmiljen, nego njegovi gospodarji. Nekega dne namreč si je hotel stotnik Jago de Senaza napraviti posebno veselje. Rad bi bil gledal, kako bode

Bezerilo raztrgal staro ujeto Indijanko. Dal jej je v roke kos papirja, rekoč, da naj ga nese poglavarju. Pes je bil že pripravljen in ko je starka odšla, naščuvali so ga in spustili za njo. Ko Indijanka zagleda za seboj strahovitega psa, zgrudi se strahú na zemljo ter psa s povzdignjenima rokoma prosi, da naj jo pusti živo. Tudi mu pokaže papir v roki in mu pripoveduje, da ga mora izročiti poglavarju. Pes obstojí pred starko, jo gleda, potem gre bliže ter se jej začne dobrikati. To se je Španjolcem zeló čudno zdelo in poglavar je pustil Indijanko domú. Tega Bezarila je pozneje v boji zadela otrovana sovražna pušica.

V največo sramoto vsemu človeštvu so še leta 1798 bahati in omikani Angleži take pse rabili za ostuden in grozoviten lov. Spuntali so se namreč sužnji zamorci na otoku Jamajka. Angleži jih z orožjem níso mogli ukrotiti, pa so se zmislili teh psov. Naročili so si ljudi, ki so prišli s temi psi. Zamorci, ki se niso bali angleških vojakov — zbali so se teh psov in podali so se.

Na otoku Kuba še sedaj pošiljajo psa za sužnjim zamorcem ali za hudodelcem, ako uteče.

Bernardinski pes.

Tudi bernardinski pes je nekoliko podoben mesarskemu, samo da je dolge dlake, lepe glave in sosebno bistroumen in pameten. Švicar Tschudi piše o tem psu: Ti psi so domá na Švicarskem v kloštru sv. Bernarda, ki leží na visokih gorah blizo 8000 črevljev nad morjem. Zima traje tu gori devet mesecev in vse poletje je komaj deset čistih in mirnih dní brez viharja, brez snega in brez megle. Tukaj sneží samo po letu, po zimi pa padajo neizrečeno drobne ledene drobtine, ktere veter nakupiči na nekih krajih 30 do 40 črevljev visoko; ž njimi zamete vse pote in steze, vse prepade in brezna.

Čez to goro gre pot iz Švicarske na Laško. Samo po letu, kedar je popolnoma mirno vreme, je ta pot brez nevarnosti. V viharnem vremenu in po zimi je pa zeló nevaren in vsako leto se godé tod nesreče. Ali pade

popotnik v kako jamo, ali ga pokoplje snežni plaz, ali zgreší pot v gostej megli in tava po samoti, dokler ga

10. Bernardinski pes.

lakota in trudnost ne prevladate, ali naposled omamljen od mraza zaspí in se nikdar več ne prebudi. Ako ne bi bilo tukaj mnihov, nikdo bi brez nevarnosti ne mogel čez to sedlo.

Že osem sto let stanujejo na sv. Bernardu mnihi in strežejo popotnim brez plačila. V njihovih trdno zidanih hišah je v sili prostora za 200 ljudí in ogenj v velikih pečéh gorí leto in dan. Vsak dan prehodita dva hlapca

s psi ta nevarni pot. Prvi gre od kloštra do nizko ležeče staje, kjer držé svojo živino, drugi gre pa od staje do kloštra. Kedar je pa grdo vreme, gredó psi, hlapci in mnihi z lopatami, z vrvmí, z nosilnicami, z jedjó in pijačo obskrbljeni iskat nesrečnikov. Kjerkoli se pokaže kak sled, gredó za njim, gledajo na pse, kako se ponašajo in z rogovi si dajó znamenja. Ti psi imajo neizrečeno dober nos; precej zavohajo človeški sled. Po ves dan hodijo sami po vseh potih in preiščejo vse razpoke in globeli. Ako najdejo otrpnelega človeka, hitro po najkrajšem potu tekó domú, glasno in veselo lajajo in vodijo mnihe, ki so zmerom pripravljeni iti v pomoč. Ako pridejo psi do novega plaza, preiskujejo ga od vseh straní, ali ne bi bilo kje človeškega sledú in če so obvohali zakopanega popotnika, začnó ga izkapati z močnimi krempljі. Navadno nosijo na vratu čutarico z dobrim vinom ali košek z jedmí, na hrbtu imajo pa privezane volnate odeje. V kloštru so vpisana imena mnogih in mnogih ljudí, kterim so ti psi rešili življenje.

Najimenitniši med njimi je bil Bari, ki je gotovo vreden, da se ga spomnimo z nekoliko vrsticami. Dvanajst let je služil v kloštru človeštvu v prid, in on sam je štirdesetim ljudém rešil življenje. Bari je bil neizrečeno priden in vnet v svojem poklicu. Njega ní bilo nikdar treba opominjati na delo. Ko se je vlegla megla na gore, ali ko se je približevalo hudo vreme, ní bilo moči ga zadržati v samostanu. Prelajal in preiskaval je zmerom najnevarniše kraje. Enkrat je našel v ledenej jami že na pol zmrznjeno spéče dete, ki je zašlo s pravega pota. Bari je dete z jezikom lizal in grel, da ga je prebudil, potem se mu je znal tako prikupiti, da mu je dete sedlo na hrbet in se mu je oklenilo okoli vrata. Tako ga je ves vesel prinesel do klošterskih vrat.

Ko je ostarel, vzelo ga je mesto Bern v rejo in ko je poginil, natlačili so njegovo kožo in tako stojí sedaj v bernskem muzeji. In vsak tujec, ki pride v Bern, gre v muzej in si pogleda tega usmiljenega Samaritana v pesjej podobi.

Jazbečar.

Jazbečar je med psi neka čudna prikazen. Kratke, trščate noge nosijo dolgo valjasto truplo z vpognjenim hrbtom. Človeku se skoraj zdí, da bi moral v sredi imeti še par nog. Ušesa so dolga, mahadrava, gobec velik, rep v korenu debel, proti koncu tanji in naprej zavihan. Prednji dve nogi ste navadno skrivljeni. Kratka dlaka je rada zgorej zamokla, zdolej pa svetlejša; posebno rad je zgorej črn, zdolej pa rjavkast, časih pa tudi ves rjav ali rumenkast. Jazbečar je močen pes in z močjó se vjema tudi njegova srčnost. Vstvarjen je za lov, samo rad ne uboga in lovi bolj na svojo roko.

Jazbečar ima dobro glavo za nauk, zvest je in ne upa tujemu človeku, tudi je živ in dober čuvaj. Pri teh lepih lastnostih ima pa tudi grde napake. Poln je zvijač in muh in tudi rad krade. V starosti je čmeren in potuhnjen, rad grize in celó na gospodarja renčí. Zabavlja vsacemu psu, bodi si majhen, bodi si velik, če tudi vé, da bo tepen. Kedar se ravsa z večim psom in ako vidi, da je slabši, vrže se rad na hrbet in skuša sovražnikia grizti od spodaj.

Na lovu ga skoro ní mogoče brzdati. Koj se zapraší v kako goščo, sledí in goni vsako divjačino, bodi si divji merjasec, ali zajec, ali lisica, celó za srno letí. Kedar je prišel na sled, ne sliši več gospodarjevega klicanja in žvižganja, če tudi vé, da bode potem šiba pela. Ako je vjel zajca, koj ga načne in požré drob, če je pa lačen, pa tudi vsega zajca.

Za eno stvar je pa jazbečar dober, kakor nobeden drugi pes. Samo on more jazbeca ali lisico ali sploh živali, ki se skrivajo po luknjah, iztirati iz jazbine. Kratko noge so vstvarjene za kopanje in zobje so pa tudi taki, da se ne ustraši lisice. Se vé, da ga jazbec ali lisica večkrat strašno zgrize, ali on se za to ne zmeni in ne neha, da ne izvleče zverí.

Na Angleškem in Francoskem so morali nekdaj jazbečarji tudi raženj s pečenko obračati. Pri tem poslu so se vrstili in pravijo, da je vsak dobro vedel, kdaj je bil na vrsti.

Ptičar ali prepeličar.

Ptičarji ali prepeličarji so (glej podobo str. 18) krepki psi srednje velikosti, dolgega in širocega gobca in sosebno širocih visečih ušes. Navadno so beli z rjavimi ali črnimi lisami, sicer so pa tudi vsi beli, rumeni, rjavi ali črni. Nekteri so kratke, nekteri dolge dlake; v vodo gresta rada oba, posebno pa oni daljše dlake, zató jim tudi pravijo vodni psi.

Ptičarji so izvrstni lovci. Prepelic, jarebic, sljuk in zajcev skor ní moči loviti in streljati brez teh psov. Dober ptičar čuti žival že na 15 do 20 korakov. On ne sledí po zemlji, temuč drží nos visoko in voha po zraku; tudi ne gre naravnost, nego sedaj zakrene na levo, sedaj na desno in večkrat se ogleda za gospodarjem, da li gre za njim. Ko prepeličar kaj zavoha, ves se premení. Rep, s kterim je neprenehoma migal, kar obstane, in pes stoji, kakor bi ga iz kamena izsekal, tako dolgo — večkrat po celo uro, da pride gospodar bliže in da mu veli: Naprej! Na to besedo spodí pes žival, gospodar strelí in če divjačina pade, prinese mu jo pes célo. Se vé, da je treba psa poprej učiti, no ker mu je ta dar že prirojen, hitro se izuči pri pametnem lovcu. Slab lovec ne bode imel dobrega psa in dober pes tudi ne gre z vsakim lovcem v lov.

Star logar, ki je imel izvrstnega prepeličarja, pripoveduje, da je k njemu prišel na veselje iz mesta prijateljev sin, ki se je znal bolje s peresom vkvarjati, nego s puško. Mladi gospodičič prosi lovca, da bi smel iti v lov. Logar mu dovoli rekoč: Le pojdite! samo to vam rečem, da morate dobro streljati, sicer bi vam utegnil pes zameriti. Pisar gre s psom in lov se začne. Pes kmalu najde jarebice, spodí jih na zapoved, lovec strelí — ali nobena ne pade. Pes čudé se pogleda lovca, videlo se mu je, da ní zadovoljen s tem lovcem, ali vendar gre še dalje ž njim. Spet najde jarebice — ali pisar spet nič ne ustreli. Sedaj pes zaničljivo pogleda lovca in teče naravnost domú. In še čez leto in dan, ko je isti gospodič spet prišel na lov, ni bilo mogoče psa, ki je bil sicer strasten lovec, nagovoriti, da bi šel na polje s tem lovcem skazom.

Pes iz novega Fundlanda.

V truplu in tudi v ponaši je bernardinskemu psu podoben pes iz novega Fundlanda v severnej Ameriki. Velik je in tudi močen, kakor največi mesarski pes, ima široko glavo, debel vrat, viseča ušesa in dolgo kodrasto dlako, posebno rep je kosmat. Največ so črni z rjavimi ali z belimi lisami, nekteri so pa tudi vsi beli ali rjavi. Pes iz novega Fundlanda je eden najlepših in najboljših psov, in se drago prodaja, ako je čistega plemena. Svojemu gospodarju je neizrečeno udán in zvest, zraven je tudi krotek in razumen. Človeka, ki mu je kaj dobrega storil, nikoli ne pozabi, kakor tudi onega ne, ki ga nepotrebno muči.

Proti drugim psom se jako moško ponaša, še ne zmeni se za nje, če tudi va-nj režé. Toda kedar mu preseda, pa je tudi kaznuje. Na nekej ladiji je buldog brez vzroka popadel fundlandarja za grlo in ní hotel spustiti. Kaj pride onemu na misel? Šel je z buldogom na vratu v kuhinjo ter ga je zamočil v kotel vrele vode. Vsak si lehko misli, da je sedaj buldog hitro spustil in nikoli več se ní upal zadirati v poštenega fundlandarja.

Ta pes je vstvarjen za vodo, to se mu vidí že na nogah, ker ima med prsti plavno kožo, kakoršno imajo tudi druge povodne živali. Človek ga ne more bolj razveseliti, kakor če ga pogosto pošilja v vodo, bodi si po letu, bodi si po zimi. Plava izvrstno po več ur neprenehoma in se ne utrudi. Tudi mu je vse eno, ali plava z vodo, ali proti vodi. Najbolj ga pa veselí, če se more kopati z gospodarjem vred. Veselja nè vé, kaj bi počel. Prevrača se in prekucuje na vse straní, plava pod vodo in se igrá z gospodarjem.

Zarad teh lastnosti je povsod priljubljen, pri večih vodah in pri morji pa vprav potreben. Kdo bi seštel ljudí, kterim je ta pes že rešil življenje. Ako v vodi spazi kacega človeka v nevarnosti, brž skoči v vodo, plava k njemu, porine mu debeli gobec pod pazduho, vzdigne ga nad vodo, poriva ga h kraju in potem ga za obleko potegne popolnoma na suho. Kjer so globoke vode, ga

ní boljšega varuha otrokom; brez skrbi mu ga moreš izročiti, dokler je pes pri njem, nič mu se ne bode hudega zgodilo.

Mornarji ga imajo radi na ladijah, ker se je že večkrat dogodilo, da je v nesreči, ko se je razbila ladija, vsem ljudém rešil življenje. Ne miruje, predno ne izvleče vseh iz vode. Na morji čuti suho zemljo že več milj daleč in to z lajanjem daje na znanje. V njegovej domovini, v novem Fundlandu pa ž njim grdo ravnajo. Vpregajo ga v kolca ali v saní in tudi tovore mora prenašati. Jesti dobí malo starih gnjilih ali sicer pokvarjenih rib in vendar je človeku tako privržen, da mu tudi črede brani volkov.

Koder.

Med vsemi psi je vendar koder človeku najljubši tovarš. Nemški učenjak Scheitlin kodra tako opisuje: Koder ima med psi najlepšo glavo in najlepše truplo, ní ne predolg, ne prekratek ter ima široke prsi in lepo vzrasene noge. Na prvi pogled se mu vidi, da je umeten vseh zvijač in modrij.

Koder je sladkosnéd in prav dobro razloči jed od jedí. Tudi ima dober nos in najde izgubljene stvarí po duhu; on poišče izgubljeno dete, ako mu dadó povohati njegovo obleko. Zraven tudi dobro sliši, pozná po glasu in po korakih gospodarja, pozna glas zvončka nad vrati. Samo oko ima slabo, iz daljine ne pozna gospodarja, predno ne pride blizo njega.

Njegovim umnim zmožnostim se mora človek čuditi. Več dní daleč najde pot domú in pozná vsako hišo, kjer so mu kedaj dobro postregli. Zató se lehko nauči nositi kruh od peka, meso od mesarja in tudi vé, kedaj je čas za to. Koder ne razume samo gospodarjeve besede, temuč tudi iz njegovega obraza vgane, kaj bi rad. Zmerom je na vse pripravljen, ponižen in podložen služabnik, ne bojí se samo šibe, ampak tudi ostre besede in grdega pogleda. Zató zmerom gleda na gospodarja in pazi, kaj dela, povsod hoče biti zraven, v vse se sili. Če se gospodar keglja, vzame tudi on kroglo in jo hoče z gob-

cem prijeti; če gospodar pobira kamenčke na produ, pobira jih tudi on; če gospodar kaj koplje, začne tudi on razkapati; če gospodar sloni v oknu in gleda na ulico, kmalo bode tudi on skočil in bode hotel gledati. Ker vidi, da gospodar nosi palico ali kako drugo stvar, hoče jo tudi on nositi. In kako varno nosi, da bi kam ne zadel, kako je moški, da to zna, kako se kaže ljudém, da bi ga videli in hvalili njegovo spretnost. Na druge pse se takrat še ne ogleda, kakor bi jih zaničeval, ker so lenuhi in bedaki.

S tepežem ne bodeš kodra nič naučil. Če ga tepeš, bode zmešan in boječ, kakor otrok, ki se mora po sili učiti. Koder je slab čuvaj in sicer toliko slabeji, kolikor je umniši in spretniši. Zmerom je rad pri ljudéh in ima vse ljudi rad. Gospodar ga ne more na človeka zaščuvati in če to poskuša, ga pes le debelo gleda, kakor bi hotel reči: ni mogoče, da bi ti bila resnica. Tudi gospodarja ne bode branil, ako bi bil tudi v smrtnej nevarnosti.

Drugi psi kodra ne morejo videti in tudi on se ne peča za nje, z otroci in z drugimi kodri se pa rad igra. Najbolj bodeš užalil kodra, ako mu vzameš prostost ter ga privežeš. Nobeden pes ní rad privežan, najmanj pa koder. Vse mogoče bode počenjal in tuhtal, kako bi ušel. Kako si v stiskah zna pomagati zvita buča, videti je iz te dogodbe. V večih mestih se pobíra pasji davek od gospodarjev, in vsacega psa, ki ne nosi pravice na vratu, vjame konjederec.

V nekem mestu jih je konjederec mnogo polovil ter je vse, velike in majhne, stare in mlade, gosposke in kmetovske zaprl v kolnico, kjer so vjeti psi s strašnimi glasovi obžalovali svojo nesrečo. Samo koder se je udal osodi, mirno je sedel v kotu in je spazil, kako konjederec vrata odpíra. Za njim je šel tudi on poskušat, spel se je do kljuke, jo je pritisnil s prednjima nogama — vrata so se odprla in sedaj smuk skoz vrata koder in vsi drugi jetniki za njim, pa hitro v mesto nazaj vsak k svojemu gospodarju.

H kodrom se tudi prištevajo mali naročni psički dolge dlake, med kterimi sta posebno priljubljena bolonjski psiček in levček.

Pinč.

Pinči so psi manjše vrste, jako so umni, živi in željni lova. Nekteri so kratke dlake, nekteri pa dolge in kuštrave; prve imenujejo tudi podganarje, ker sosebno radi lové in davijo podgane, miši, krte in druge manjše živali. Pinč je sicer podoben jazbečarju, samo da je na viših in ravnih nogah. Najraje so zamokle barve, rep jim je zavihan ali naprej ali nazaj, navadno se pa odreže mladim rep in ušesa, kar jih dela grde, mnogim ljudém pa to dopade.

Podganarja pri nas ljudjé nimajo radi, ker je preveč siten in nemiren. Najbolj se veseli, kedar spremlja gospodarja, ki jaha ali se vozi. Hitreji je od konja in ima še dosti časa prebrskati vsako krtino in v vsako luknjo gobec vtakniti. Če se le kje kaj gane ali če kaj zašumí, koj opazi, stopa počasi in previdno bliže — in ko bi mignil skoči in pograbi miš ali krta. Miši rad pojé, krte pa pustí.

S to lastnostjo se je podganar zlasti Angležem prikupil. Angleški bogataši, ki ne vedó, kam bi z denarji in kako bi si bolje preganjali dolgi čas, zmislili so si, podganarje spuščati med podgane in gledati, kako jih mesarijo. V Londonu je več takih hiš, ki so nalašč pripravljene za take kratkočasnice, tudi so najeti posebni ljudjé, ki po londonskih kanalih lové podgane za te gosposke veselice.

Kedar je napovedana taka igra, pridejo gledalci, večidel sama gospôda, plačajo vstopníno in obstopijo prostor, ki je z deskami obít in s peskom posut. Lastnik prinese kletko z vjetimi podganami ter jih spustí v ograjo. Zbegane živali tekajo plašno sem ter tje po pesku, kakor bi se jim dozdevalo, kaj jih čaka. Druga odriva drugo, stikajo po vseh kotih in vohajo pri vsakej luknjici, da bi morebiti mogle pobegniti ali se vsaj skriti. Ali vse iskanje nič ne pomaga. Ko so se živali nekoliko umirile, pripelje lastnik podganarje, navedno samo dva in gledavci sedaj stavijo na nju mnogo denarja, kteri bo namreč bolje znal klati. Lastnik spustí psa in kakor blisk sko-

čita med preplašene podgane in strašno mesarita. Ne traje dolgo, pa so vse podgane mrtve — časih po sto. Od enega sosebno imenitnega podganarja pripovedujejo Angleži, da je v svojem življenji 5000 podgan pokončal.

Toda, kakor se je godilo podganam, tako se navadno godí pozneje psom. Angleška gospôda še ni zadovoljna s tem, kar je videla, rada bi še dalje gledala to morijo. Od lastnika kupijo ta dva psa, ki sta malo poprej zgrizla podgane, in zaščuvajo močnega in divjega buldoga na nju, da ju raztrga. Tako se kratkočasijo omikani in bahati Angleži.

Ves drugačen je kuštravi pinč. Prava spaka je med psi, in vendar mu grdost pristuje ter ga dela celó lepega. Život je dolg na kratkih nogah, dlaka je dolga in kuštrava, sosebno na glavi mu visi na vse strani in mu sili v oči. Časih se mu komaj vidijo očí in nos iz dlake. Sicer je tudi ta pinč neznano nemiren in kratkočasen. Ker je v glavi in tudi v svojem ponašanji nekoliko podoben opicam, zató mu tudi pravijo: opičar.

Ovčarski pes.

Kar je lovcu prepeličar, to je pastirju ovčarski pes. Brez njega pastir skoro ne more pasti živine. Ovčarski pes je močnega trupla, kratkega debelega vratú, podolgaste glave in špičastih, nezavihnjenih ušes. Kosmat rep je ali usukan ali pa ga drži naravnost nazaj. Ovčarski pes ima vse dobre pasje lastnosti. Bistroumen je in pameten, privržen in zvest, srčen in hraber čuvaj. Svojej službi se hitro priučí, razume skor vsako pastirjevo besedo in storí, kar mu veleva. Ní pa vse eno, s kakošno živino da ima opraviti.

Starega, nebogljivega ovna ali jarca sme vgrizniti, ako mu níso pokorni, jagnjet in kozličev pa ne smé grizti, le zobé sme pokazati in se hudega delati, da se ga bojé. Ako se vol proti njemu obrne z rogmi, mora ga znati popasti za gobec in ga takisto v strah prijeti. Ako krava ne uboga, sme jo vgrizniti v zadnjo nogo, ni-

kdar v rep, najmanj pa v vime. Ako pride volk, mora ga odgnati in ako je treba, se tudi ž njim skljati.

V laplatskih državah v južnej Ameriki nimajo pri ovčjih in kozjih čredah druzega pastirja, nego psa. Pes sam žene zjutraj čredo na pašo, ostane ves dan pri njej, drži jo skup, brani jo, ako je treba in ob solnčnem zahodu jo prižene spet domú. Ti psi so že od mladega zmerom pri ovcah, ko so mladiči še slepi, pijó ovčje mleko in dokler niso dorasli, ne smejo nikdar iz ovčje staje. Predno gre zjutraj na pašo, ga gospodar dobro napase in napojí, ker sicer bi lačen pes ovce že o poldne domú prignal. Zató mu pa gospodar obesi še kos mesa na vrat, ali to meso ne sme biti ovčje, ker ga ne okúsi, če je še tako lačen.

Špic.

Ovčarskemu psu v vsem je podoben špic ali špicelj, samo da je manji in da ima zmerom zasukan rep. Črn je ali bel, siv, rumen ali pa rjav, kakor lisica. Špic je zlasti dober čuvaj, pri lepem in grdem vremenu, po dnevi in po noči. Pogosto ga vidimo sosebno pri kmečkih hišah, pa tudi vozniki ga imajo radi, ker čuva voz in kar je na njem in zraven še razveseljuje gospodarja s svojimi burkami. Kakor ga pa privežeš, izgubi te dobre lastnosti.

Kamčaški pes.

Pravi trpín med psi je pes v Sibiriji, Kamčatki in v severnej Ameriki. Ljudjé, ki stanujejo v teh pustih in mrzlih krajih bi brez teh psov ne mogoli živéti. Pes je prav za prav njihova edina domača žival.

Kamčaški pes je veči od našega ovčarskega in je podoben volku, in to ne samo v telesni postavi, temuč tudi v lastnostih. Ponižen in pokoren suženj je ali zraven človeku ní prav nič zvest in ga okrade, ako le more. Pes opravlja pri Kamčadalcih več služb. Na paši čuva udomačene severne jelene, gre z gospodarjem v lov na medvede, vidre, jelene, nosi tovore in vozi saní. Šest ali

osem tacih psov vozi 5 ali 6 ljudí 10 milj daleč na dan. Pri vsem tem se mu kaj slabo godí. Kamčadalec ne spozna njegove vrednosti in nima srca do njega. Ako le more, udari ga ali súne, in stradati mora, da ga ní nič, nego kost in koža. Torej se pa tudi ní čuditi, da mu žival ní privržena.

Kamčaški psi jedó ribe. Toda od pomladi do pozne jeseni se nikdo ne pečá s svojimi psi. Sami si morajo živeža iskati in lepo jih je gledati, kako spretno lové ribe po potocih. Jeseni pa poloví Kamčadalec svoje pse in jih priveže k kolu, jesti jim pa ne da nič, ker morajo stradati, da so potem bolj lehki in urni za tek. Predno gredó na pot, dobí vsak pol suhe ribe, kar jih le razdraži, da hitreje leté. Na potu pa dobé vsak večer smrdljivih skisanih rib, ktere prav radi jedó. Kamčadalci lové po letu ribe in jih spravljajo v jame, z zemljo pokrite. Tudi ljudjé jedó te ribe in njim prav nič ne smrdé, Evropejec mora pa omedleti, ako le blizu pride. Čudno je to, da ti psi kruha ne jedó, če so tudi lačni, da se skoz nje vidi. Sicer pa jedó vse in ní je nesnage, ktere ne bi požrli. Po lojtrah zlezejo tudi v hiše, kedar ní ljudí doma in požró vse, kar dobé: ribe, kože, jermenje, obleko in druge rečí. Kamčaški pes se rad ogiblje ljudí, plah je in človeka nikoli ne napade. Tudi se ne gane, če tujec ali tat vso hišo preobrne in vse odnese. Gospodarju se ne dobrikajo in le z zvijačo jih vlovi in vpreže; zató pa tudi le gledajo, kako bi gospodarja prevrnili ali pa saní razbili ob kako drevo.

Brez teh psov Kamčadalec veči del leta ne bi mogel iz svoje koče. Vsaka druga žival bi se pogreznila v debeli sneg, le lehki pes predirja te velike snežne planjave. Psi so tudi dobri vodniki. Globoko pod snegom zavohajo pot ali kočo, ktero je sneg zametel in v največem vihru, ko človek ne more odpreti očesa, najdejo najbliži pot do doma. Tudi že naprej slutijo nevihto; gospodar to opazi in se vé po tem ravnati. Ako je pa vihar prevelik, spreže Kamčadalec pse, vleže se v sneg, psi pa okoli njega, da ga grejejo. Večkrat morajo po več dni tako ležati, da se spet zvedrí.

Človek se navadno vleže po strani na saní, da more hitro doli skočiti, ako se saní prevrnejo, ali če prek kake skale zaropočejo ali se o drevo zadenejo. Ako hoče iti na levo, mora s palico udariti na desno po snegu, ako pa hoče na desno, mora udrihniti na levo stran. Kedar hoče obstati, zasadí palico spredaj pred saní. Najhuje se je voziti v gostem gozdu, kjer se mora človek zmerom bati, da ne zadene v kako vejo, da si ne zlomi roke ali noge ali da ne izgubi očesa, ko mu smukajo veje okoli glave. In psi so tako prekaneni, da se najrajše zakadé v največo goščav, po strminah pa strašno hitro tekó, misleči, da bi tu najlaglje izgubili gospodarja, ali pa še celó oboje, saní in gospodarja.

Kamčadalci imajo pa še drugo korist od teh psov. Stare pse in sploh vse, ki níso za rabo, ubijejo in oderó. Iz teh kož si delajo obleko, ki je topla, ne pušča dláke in traje vsaj štiri leta, iz drugih kož pa samo eno leto. Obleka iz pasjih kož je za Kamčadalca več vredna, nego iz bobrovih kož. Zató se pa tudi radi bahajo s tako obleko in zabavljajo drugemu, ki je nima. Če hoče kdo v prepíru svojega protivnika prav v nič devati, pravi mu: Paglavec! ti pa le molči! Kje si ti še bil, ko smo jaz in moji dedi nosili kuklanke iz pasjih kož!

Kamčadalci vadijo mlade pse, ki so namenjeni za vožnjo, tako-le: Mladiče s psico vred dene v globoko temno jamo, kjer ostanejo pol leta. Ko so pol leta stari, vzame jih iz jame, jih zapreže s starimi že izučenimi in se ž njimi odpelje, ali ne predaleč. Ko pridejo domú, morajo iti spet v jamo in to se ponavlja tolikokrat, da se privadijo na vožnjo. Ker níso poprej videli niti ljudí, niti drugih psov, zató so jako plahi in dirjajo v eno mér, da jih je težko krotiti. Ko so že nekoliko izurjeni, gre Kamčadalec ž njimi enkrat na daljši pot in ko se vrnejo, je šola končana. Gospodar jih priveže pred hišo k drugim že izšolanim, po letu jih pa spustí. Pri napreganji povzdignejo vsi glave in strašno tulijo, kakor bi nebesom tožili svoje težave; ko pa začnó teči, vsi umolknejo. Na potu se večkrat med seboj spró, začnó renčati in hipoma se skoljejo. V tem prepíru se grizoč valjajo po snegu in se tako spletó v jermenje, da so podobni živemu

klobčiču. Gospodar udriha po njih in ko jih je palica pomirila, ima večkrat velike težave, da jih spet razvozla in znova vpreže.

Psom, ktere hočejo izuriti za lov, dajó večkrat vrane jesti; s tem se privadijo na divjačino in potem so dobri lovci na zajce, lisice in tudi na divje race in gosí. Leta 1821 je bila v Sibiriji neka kužna bolezen prišla na pse, in ljudje so pri tem strašno obožali. Sami so si morali voziti drva in níso utegnili domu spraviti ribe, ki so jih nalovili daleč od doma. Med tem so zamudili lov na druge živali, od kterih dobivajo kožuhovino. Bilo je veliko siromaštvo in lakota je pomorila mnogo ljudí.

Iz tega se vidi, da je ta pes tem ljudém res živa potreba.

2. Maček.

Kakor je pes že od nekdaj povsod domača žival, tako je šel tudi maček — toda še le v poznejših časih — za človekom po vsej zemlji; samo v mrzlih severnih krajih in v deželah srednje Afrike se še ní udomačil. Domači maček izvira po vsej priliki od necega divjega mačka, ki še sedaj živi v Nubiji. Najpred so ga ukrotili stari Egipčani, ki so imeli mačka v velikih častéh, kakor nam še sedaj spričujejo mnoge podobe in napisi po starih spominkih. Pisec, ki je živel nekoliko let pred Kristusovim rojstvom, piše, da so Egipčani ubili vsacega, ki je, bodi si nalašč, bodi si po naključji, ubil kacega mačka in tudi pripoveduje o nekem Rimljanu, kterega je zbog ubite mačke ubilo razkačeno ljudstvo, da-si tudi je sam kralj prosil za-nj. Iz Egipta so dobili Arabi mačka in pozneje se je razširil tudi po Evropi. Toda še pred 800 leti je bil maček v srednjej in severnej Evropi redka žival. Na Angleškem je bila mačkom po postavah ustanovljena cena in tudi kazen, ki je zadela vsacega, komur se je moglo dokazati, da je trpinčil mačka ali ga celo ubil. Kdor je iz gosposke žitnice vkradel ali ubil mačka, moral je za-nj dati

ovco z jagnjetom ali pa toliko pšenice, da je pokrila vsega mačka, kterega so tako za rep obesili, da se je z gobcem tal dotikal. Ko so Španjolci našli Ameriko, onde še ní bilo mačke; še le pozneje se je tudi ondukaj zaplodila.

11. Mačka.

Mačka je lepa žival. Na njej je vse lepo gladko, vse okroglo. Noben ud ni prevelik, noben premajhen, na njej je vse v najlepšej razmeri. Nobena žival nima tako lepe okrogle glave, kakor mačka. In kako je gibka in okretna, ročna in skočna! Človek bi skoro

mislil, da v njenem truplu ní kostí, tako je voljna in mehka, tako se zna zvijati in stezati. Tudi šapice ali tačice so mehke, zató tudi tako tiho hodi, da je človek v sobi ne sliši. Ostri in močni kremplji so skrčeni in v koži skriti; pokaže jih le onda, kedar kaj loví ali ako se brani. S kremplji se tudi spenja in pleza po drevji, po rázkavem zidu ali sploh po stvaréh, ki níso preveč gladke in trde, da more kremplje va-nje zasaditi. Dolgi, proti koncu tanji rep je jako gibčen in malokedaj je miren. Kakor vsaka žival, ki loví in jé druge, ima tudi mačka ostre zobé, posebno dolgi in špičasti so štirje očnjaki. Jezik ní gladek, kakor pasji, temuč oster.

Mačkova posebna gibčnost in urnost se vidi, kedar pada. Maček zmerom na noge pade. Ako ga človek prime za noge ter ga spustí na zemljo, nikoli ne bode padel na hrbet, zmerom se bode vjel na noge. Maček sam ne gre rad v vodo. Ako je pa po naključji padel v vodo ali če ga je kdo vrgel va-njo, plava izvrstno. Sploh se ne zmoči rad, tudi na dežji ne, in bolje mu dé toplota, nego mraz. Zató ní dobro po noči puščati mačka v sobo, kjer spé otroci. Mačka gre za toplo sapo in se vleže otroku na vrat in dogodilo se je že, da je mačka na ta način zadušila otroka v zibeli. Mačka sedí, kakor pes na zadnjih nogah, ali pa se vleže po strani; kedar pa spí, zvije se in če le more, poišče si toplo in mehko posteljo. Kedar jej je po godu, prede in gode, posebno kedar jo človek gladi. Nad vse druge domače živali pak povzdiguje mačka njegova čistost in snažnost. Neprenehoma se liže in snaži. Vsaka dlaka od nosa do konca repa mora biti lepo gladka in čista. Ker se po glavi ne more z jezikom gladiti in česati, liže si šapice, pa se ž njimi umiva in gladi po glavi. Blato zagrebe in pokrije s prstjó. Maček slabo voha in ne more, kakor pes, slediti človeka ali kako drugo žival. Izvrstno pa vidi in še bolje sliši. V očesu nima okrogle, nego podolgasto punčico, ki se v temi lehko jako raztegne, v svetlobi pa stisne. Zató maček po noči tako dobro vidi, kakor po dnevi. Se

bolje nego vid, je mačkov sluh. Ní je morebiti živali, ki bi tako dobro slišala. Na več korakov daleč sliši hoditi miš, še predno jo vidi. Človeka bolje pozna po glasu in po obleki, nego po vohu, kakor pes. Posebno čutljive so brke na gobcu, če se le ene dlake dotakneš, koj strese z glavo.

Mačka ne mara za družbo. Najraje sama stika po hlevih in po kletih, po žitnicah in drevarnicah. Rada zahaja tudi pod streho in po strehah se najrajše sprehaja. Po mestih, kjer se hiša drži hiše, pozna maček vse hiše, ki stojé v enem redu. Na strehah imajo pri mesečini tudi svoje zbore, pri kterih se večkrat hudo lasajo in pretepavajo. Maček se časih tako zagrize v mačka, da se oba kataljata po strehi in padeta na zemljo. Kedar imajo med seboj te poboje, pride večkrat maček zjutraj s krvavo glavo in skuštranim kožuhom domú, kakor poje pesem:

Prišel je domú ves zaspán,
Ko mežnar odzvonil je dan.

Drugi dan ves skesan leží na solncu ali klaverno lazi okoli oglov in človek si misli: No, dosti si dobil po plečih. To te bode vsaj spametovalo. — Ali komaj se je storil mrak, že so pozabljene rane in bolečine in stari grešnik je spet na strehah. Ko vse okoli potihne, začne se strašna muzika. Maček gode bas, mačke se pa deró, da človeka ušesa bolé. O tem času se maček rad klatari okoli, da ga časih po več tednov ní domú in človek večkrat že misli, da je izginil, kar se spet prikaže.

Pregovor pravi: Kar mačka rodí, rado miši loví. In res so miši mačku najljubša jed in zató ga je tudi človek udomačil, da mu preganja te male in sitne požeruhe. Razen miši lovi tudi rad majhne ptice, na primer piščeta, na polji se loti tudi stare jarebice in mladih zajcev. Pri človeku se je tudi priučil na kuhane jedí, najljubše mu je vendar le meso, pa tudi mleko rad pije.

Lepo je mačko gledati, kedar miši lovi. Vsede se za mišjo luknjo tako, da je miš precej ne ugleda, ko iz luknje pride. Mačka ne gane z nobeno dlako, celó

rep je zdaj miren. Ako se miška le gane v svojej luknji, že jo je slišala in čutila. Mačka se sedaj stisne in vpre oko na luknjo. Počasi se prikaže mišja glava iz luknje, že se svetijo njena črna očesca — ali mačka še ne skoči, zna krotiti prirojeno strast; prezgodaj je še, miš bi utegnila pobegniti. Miška ne čuti nevarnega sovražnika in se brez skrbí pokaže iz luknje. Kakor blisk sedaj skoči mačka — in uboga miška se zvija in cvili v njenih krempljih. Ako mačka ní lačna, igrá se časih še dolgo z zbegano mišjo, predno jo zadavi; ako ima mlade, nese jo njim, da se ž njo igrajo. Mnoge mačke prinesó človeku pokazat vjeto miš, posebno ako si pohvalil mlado mačko, ko je prvo miš vjela.

S psom živí v sovraštvu. Mačka je jako srčna žival in se ne bojí vsacega psa, da-si tudi je veči in močnejši od nje. Kakor vidi psa, zgrbí se mačka, očí se jej svetijo in že od daleč na-nj puha in pluje. Ako ima mačka mlade, zakadí se v vsacega psa, ki pride blizo gnjezda. Hipoma mu je na glavi ter ga strašno obdelava s krempljí in najbolj meri na nos in na očí. Tudi več psov se ne ustraši, dokler je hrbet varen. Naj se psi še tako zaganjajo va-njo, s krempljí vsacega ošine po nosu in mirno čaka, da se psi naveličajo in odidejo s krvavimi nosovi. Mačka bi sicer lehko skočila čez pse, ali tega ne stori, ker vé, da so psi hitreji in da bi jo ujeli. Kedar nima mladih, ní tako huda in če more, rada skoči na kako višavo, kamor vé da pes ne more za njo. Ondukaj počene in mirno gleda doli na svoje sovražnike, kakor bi si mislila: Tulite, lajajte — mene iz mojega mesta ne premaknete.

Mačka pri ljudéh ní v najboljem glasu. Očitajo jej, da je hinavka, da spredaj liže, od zadej praska, da je bolj privržena hiši, nego človeku, da je zvita in prekanjena tatica, ter da jej nikdar ní prav verovati. Nekteri ljudjé res mačke ne morejo videti, in povestnica nam celó pripoveduje o imenitnih in slavnih možéh, ki níso mogli slišati mačjih glasov. Tukaj ne bodemo zagovarjali vsacega mačkona, ker vemo, da se

ne vedó vsi pošteno. Tudi med njimi so potuhnjenci, ki radi grizejo in praskajo, ki po kuhinjah razbijajo lonce in drugo posodo, ki kradejo, kjer le morejo, ki mesto miši in podgan raje koljejo piščeta in račice. Tacega potepuha in hudodelca nobeden ne bode zagovarjal; prej ko ga spraviš s pota, bolje je.

Resnica je, da se mačka drží bolj hiše, nego gospodarja; ali resnica je tudi, da si je navadno človek sam tega kriv. Ako se z mačko pečaš, bode te rada imela; ako je pa nikdar ne pogledaš, znabiti jo celó s kameni podiš od sebe, potem se ne smeš čuditi, ako ti ni zvesta. Taka mačka se rajše solnči na strehi, nego da bi hodila okoli tebe. Tacemu mačku ní zameriti, da mu je ljubša hiša, nego ljudje v hiši, da se ne zmeni za nje in da ostane v hiši, če se tudi ljudjé selijo iz nje. Po letu se tak zaničevan maček tudi rad izgubi od hiše, potepa se po polji in po gozdu in skoro na pol podivja. K zimi se pa vendar spet vrne v hišo.

Temu nasproti moramo pa priznati, da je mačka pri dobrih ljudéh tudi dobra žival. Gospodarju gre naproti, kakor ga od daleč ugleda; domače ljudi dobro pozna in dá otrokom, da jo vlačijo in prenašajo. Gospodarju se zna tudi dobrikati, pritiska se k njemu, smuče se in drga okoli njega ter mu na vse mogoče načine kaže, da ga ima rada.

Dobra mačka se časih tudi sprijazni s psom, dá se mu v gobcu nositi in jé ž njim iz iste sklede. Gospodarju za ljubav zatají svojo prirojeno strast do malih ptic. Giebel pripoveduje, da je imel mačko in pastiričico v sobi, ki ste se prav dobro pogajali. Pastiričica je večkrat ušla na dvorišče ali na vrt, mačka jo je pa vselej vjela, jo rahlo prijela z gobcem in svojemu gospodu spet nazaj prinesla.

Mačka ima dvakrat na leto mlade, prvikrat pomladi, drugikrat sredi leta ali pa v prvej jeseni. Navadno skoti štiri, pet ali šest slepih mladih, ki se le deveti dan spregledajo. Prvi čas jih rada skriva, posebno pred mačkom, ki bi je požrl, ako bi do njih

prišel. Kedar so v nevarnosti, prenese druzega za drugim v varnejši kraj.

Ni je skoro lepše in prijetniše živalce od mladega mačeta. Neznano je živo, večkrat še slepo kobacá iz gnjezda; ko je pa spregledalo, začne se že igrati. Vse kar lazi ali se giblje, kar trepeče ali šumí, vse zanima mlade mucke. Nikdar niso brez igre in človek uro in uro lehko gleda njihovo šegavo vedenje. Če nimajo druge igrače, igrajo si z materinim repom, ki neprenehoma miga sem ter tje, pozneje jim njihovi repki delajo veliko zabavo. Kaj kratkočasno je gledati mlade mucke, kako se valjajo in za repke lové. Kakor se pa od daleč prikaže kak pes, koj je igra pri kraji in njihova prava nrav se pokaže. Mladi muci se zgrbijo, pihajo in pljujejo v psa, kakor stara.

Mačka ima svoje mlade neizmerno rada, vedno je liže in čisti. Dokler mladi še sesajo, zapustí jih le tedaj, kedar gre jest. Vsako žival, naj bode tudi mačka, odpodí od svojega gnjezda, celo človeku ne pustí rada mladih v roke jemati. Čudno je pa pri mački to, da je ta čas posebno mehkega srca, da vzame k sebi v gnjezdo tudi drugo mlado žival in da jo ravno tako ljubi in za njo skrbi, kakor za svoje otroke. Mačka doji tudi mlade pse, zajčke, veverice, celo podgane in miši. Brehm pripoveduje od svoje mačke, kterej je dal mlado, še slepo veverico, da jo je radovoljno sprejela med svojo rodovino in da ní delala razločka med svojimi in med rejenko. Pozneje, ko so mucki toliko odrasli, da so jih oddali, ostala je veverica sama pri mački, ki se je sedaj, ko je izgubila svoje otroke, oklenila s posebno ljubeznjivostjo svoje rejenke. Igrala se je ž njo, vodila jo je po dvorišču in po vrtu, klicala jo je po mačje, veverica jej je odgovarjala po svoje. Veverica je na vrtu rada plezala po drevji, kakor je že njena navada, in mačka jo je osupnjeno gledala in se čudila, da mali spaček to tako dobro zna in časih je tudi sama za njo praskala. Ves čas ste si ostali dobri prijateljici. Ista mačka je pozneje zredila tudi psičke, zajčke in podgane.

Brehm piše tudi o drugej mački, ki je bila po naključji ločena od svojih mladih, da ní mogla do njih. Gospodarju pride na misel, da je sosedova mačka o istem času imela mlade, ktere jej je pa požrla neka žival. Tej mački so ponudili zapuščene sirote in res jih vzame za svoje. Lepo je redi in goji, kar pride prava mati spet nazaj v velikih skrbéh in strahéh. Ko pa vidi, da so otroci v dobrih rokah, veselí se in pozneje obe skrbite za dobro odrejo.

Iz tega se vidi, da mačka ní tako malopridna, kakor se sploh misli o njej. Če pa še premislimo njeno korist, sprijazni se človek lehko popolnoma ž njo. Kdor še ní nikdar stanoval ali vsaj spal v kakej starej hiši, kjer podgane in miši gospodarijo, ta ne vé, kaj je maček vreden. Kdor je pa sam skusil, kaj počnó podgane in miši po noči, da človek od nemira in strahú ne more zaspati in vendar si ne vé pomagati, ta bode bolje cenil mačka. En sam maček strahuje te nočne rogovileže.

Možjé, ki so skušali in zapisovali, koliko miši vgonobi maček, tí so našli, da na leto vlovi 3650 miši, kedar je pa posebno plodno mišje leto, tudi 7000.

Razen miši in podgan žré mačka tudi hrošče ali kebre in umorí celo strupenega gada, toda ga ne pojé. V južnej Ameriki napada mačka celó veliko in strupeno kačo klopotačo in jo navadno preoblada.

Navadna bolezen pri mačkah so kužne garje ali grinte, ki pokončajo mnogo maček. Garje se odpravijo, ako daš bolnej mački z maslom namazanega in z žeplom potresenega kruha.

Pri nas so mačke navadno bele, črne z belo liso na prsih in sive s črnimi progami ali pa so črno in belo pisane. Manj navadne so rumenkaste, rjave in modrosive mačke. Redko kedaj ima mačka tri barve, maček pa nikoli.

Mačka na otoku Man je brez repa, kitajska mačka ima pa dolgo mehko dlako in dolga viseča ušesa. Mnogi narodi mačke pitajo in jedó, postavim Kitajci in tudi pri nas se posameznim ljudém ne gnjusi mačja pečenka.

Predno se ločimo od mačke, čujmo še nektere dogodke, ki nam kažejo mačka od dobre in od slabe strani.

Na Angleškem je živel mož, ki je bil velik prijatelj mačkov, posebno rad je imel velicega lepega mačka, ki je pri obedu zmerom kraj njega sedel in iz gospodarjeve roke dobival najlepše kosce mesa. Nekega dné je pa gospod imel pri sebi tuje goste in ta dan maček ni smel k mizi. To se je razvajenemu mačku za malo zdelo. Ko je po obedu gospod po navadi zadremal, skočil je razkačeni maček svojemu gospodarju za vrat in ga je zadavil.

Učeni doktor Hladni je imel jako pametnega mačka, naučil ga je to in ono, med drugim tudi, da je skakal črez palico, toda mu je moral potem dati mleka piti. Mleko je stalo v lončku na peči in ko je gospod pisal pri mizi, skočil je maček na visoko omaro, iz ktere se je videlo na peč. Ako je maček videl, da je lonček poln mleka, šel je k gospodu ter je tako dolgo godel in se motal okoli nog, da je gospod na-nj pogledal. Sedaj je šel maček k peči, se je oziral sedaj na gospoda, sedaj na lonček, potem je šel v kot, kjer je stala palica, ter se je drgnil ob njo, zmerom gledeč na gospoda. Tako je hodil od peči do palice in spet nazaj tako dolgo, da je gospod vzel palico v roke in mu velel črez skočiti. Skočil je dvakrat, trikrat črez palico, potem mu je gospod moral dati mleka, ki si ga je s svojo spretnostjo zaslužil.

V Torunu je imel učitelj mačka, ki je bil z njegovim mladim sinčkom velik prijatelj. Kamor koli je šel deček, povsod ga je spremljeval maček. Deček zboli in maček se ne gane od postelje; deček umrje in maček ne gre od mrtveca, dokler ga níso zakopali. Žalosten je potem hodil po hiši, vedno iskaje svojega prijatelja, naposled se je vlegel v kot, nič ni jedel in je tako poginil.

Na Angleškem je živel ubog, ali pameten deček, ki je sklenil iti na ladijo ter se peljati po morji v Indijo, da bi ondi svojo srečo poskusil. S seboj ni vzel nič, ker ní nič imel; edinega mačka, ki ga je prav

rad imel, ní hotel pustiti drugim ljudém, njega je vzel s seboj na ladijo. Ko pridejo do Indije, vzdigne se velik vihar in vrže razbito ladijo in vse ljudí na suho. Prebivavci one dežele so polovili vse Evropejce, zvezali je in tirali pred svojega kralja; tudi naš deček z mačko je bil med vjetimi. Ko pridejo pred kralja, začne jih izpraševati. Med izpraševanjem je pa iz sto in sto lukenj prišlo vse polno miši in podgan, ki se níso prav nič bale; bile so tako predrzne, da so celó kralja nadlegovale, in nalašč za to postavljeni služabniki so je morali poditi in pobijati. Deček to vidi in spustí izpod pazduhe mačka, ki ga je že komaj krotil. Maček skoči med nje, grize in davi, da je groza, miši in podgane cvilijo in iščejo svoje luknje. V nekoliko trenotkih je bilo vse mirno.

Kralj čudé se gleda to malo žival, ki je tako hitro strahovala njegove nadležne sovražnike, kterih vsi njegovi služabniki níso mogli krotiti. Kralj gladi in objema sedaj mačka, sedaj dečka in oba sta morala pri njem ostati. Deček je bil njegov ljubljenec, pozneje je prišel do velike častí in do neizmernega bogastva, ker je bil prvi kraljevi svetovalec. Pa tudi mačku se je dobro godilo, bil je pri vseh v velicih častéh in kralj ga je povzdignil v častno službo prvega generala.

Ko je preteklo več let, vrnil se je mladi mož v svojo domačijo z vsem bogastvom, ki mu ga je mačka pridobila. Začel je veliko kupčijo in kmalo je slovelo njegovo ime med vsem kupčijskem svetom. Njemu in tudi njegovim otrokom in vnukom je ostal pridevek: Maček.

3. Konj.

Ko je Bog vstvaril konja, rekel mu je: Tebe sem vstvaril, kakor nobeno drugo žival. Vsi zakladi svetá počivajo med tvojimi očmí. Moje sovražnike boš poteptal s kopiti, na hrbtu bodeš pa nosil moje prijatelje. Po vsej zemlji bodeš srečen, pred vsemi stvarmí bo-

deš imel prednost, ker ljubil te bode zemlje gospodar. Brez perút bodeš letal, brez meča zmagoval."

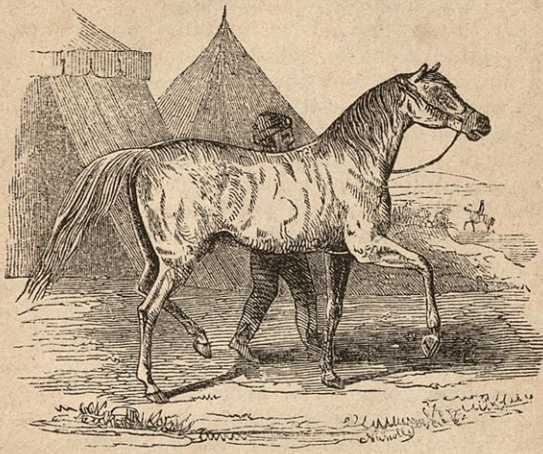

12. Konj.

Tako pripoveduje arabska pravljica o stvaritvi konja, ki je med vsemi živalimi Arabu najbolje prirastel k srcu. Pa je morebiti res ní živali, pri kterej bi se telesna lepota in umne zmožnosti tako lepo strinjale, kakor pri konji. Janežič opisuje konja tako-le: „Kakor iz jekla izkresana je vsa njegova postava. Tenek in skočen je ves, kakor lehkonoga srna na planini. Ponosno ziblje gosposko glavo na dolgem, labudovem vratu, kteri zaljša lehko kodrasta griva. Čelo je visoko in ploščato; veliko živo oko igra v prečudnem lesku; ušesi mu ponosno migate po koncu. Široke, lepo obokane prsi in močna pleča so priča prečudne moči in ognjenega poguma. Noge so visoke in tenke, ali pri vsem tem močne in skočne; s kopitom zemljo bije, da podkev iskre kuje o trdem kremenu. Hrbet je raven in lepo zalít, obokani križ proti dolgemu repu otočen. Gladko kožo pokriva gosta, kratka in svetla dlaka; z vsem truplom trene, da

se ga le s prstom dotakneš, kakor bi ga električna iskra prešinila."

Konj pa ní samo lepo vzrasena, temuč tudi jako razumna žival. Največ se moramo čuditi njegovej pomnjivosti. Ako je le enkrat šel po nekem potu, vé ga za zmerom. Ta konjska pomnjivost je odvrnila že mnogo nesrečo in marsikteri voznik ima tej lastnosti zahvaliti življenje. Po največej temi pripelje spečega ali pa pijanega gospodarja pred domačo hišo. Ob cestah pozna tudi vsako krčmo, kjer njegov gospodar navadno ostaja in po vsej sili hoče zapeljati v stran, tudi proti voznikovej volji, kakor bi si mislil, da mora pozabljivega gospodarja spominjati.

Svojega gospodarja dobro pozna in precej vé, če je kdo drugi sedel na-nj ali če je na vozu kdo drugi vzel vojke v roko. Da bi se še bolj prepričal, ozira se tudi rad nazaj na ljudi. Še čez več let spozna svojega prejšnega gospodarja, teče k njemu, liže ga in veselja rezgetá. Konj razume besedo voznikovo ali jahačevo in se po njej ravna. Za gospodarjem ali za hlapcem gre kakor pes; kedar je okomatan, gre sam k vozu in se postavi na svoje mesto. Konj je jako radoveden, vsako stvar, ki mu še ní znana, od vseh strani ogleda in ovoha. Neznan hlev, nov hlapec, nov tovarš, nov voz — vse ga zanima, vse pregleda in prevoha.

Konja lehko marsikaj naučiš, ako ga z lepa nagovarjaš in ako sploh lepo ž njim ravnaš; ako bodeš pa vpil nad njím ali ga celó tepel, bode tvoj trud zastonj; le zbegal ga bodeš. Tudi s stradanjem ne opraviš nič, konj ti postane trmast in vporen.

Izučen konj naznani s kopitom, koliko je na uri ali koliko ljudí je v društvu, ugiblje zastavice, na vprašanja odgovarja, to je z glavo prikima ali odkima. Na gospodarjeve besede se dela žalostnega in klavernega, kakor bi bil bolán, pobesi glavo in krevsa, kakor bi bil že na pol crknjen, in naposled se zvrne na tla in leží kot mrtev. Ko pa gospod pravi, da bode poslal po konjederca, skoči pri tej besedi kot strela kvišku, veselo poskakuje in moško stresa z glavo.

Zato ljudjé tako radi zahajajo v jahališča, kjer izučeni konji in jezdeci kažejo svoje umetnije. Tu skačejo in plešejo konji po taktu muzike, sučejo se sedaj na levo, sedaj na desno; na gospodarjevo zapoved skačejo tudi skoz velike obroče, na kterih je razpet bel papir.

Najlepše je pa gledati konje, ki tekajo za stavo. Komaj čakajo, da bi se jim s trobento dalo znamenje, nemirno grebó in bijejo s kopiti ob zemljo. Sedaj se oglasí trobenta, konji veselja zarezgečejo in se sami brez jezdeca spusté v dir. Drug hoče preteči drugega, vsak bi rad prvi prišel do postavljenega cilja, kakor bi vedel, da gre za njegovo slavo. Kako ponosno in mogočno se drží oni, komur je obveljalo, kako vesel je slave in hvale, ki mu doní od vseh straní.

„Konj je ponosen in časti lakomen — pravi Janežič — kako mogočno prestopa, kako ponosno otresa z glavo, kedar nosi v leskečem sedlu kralja ali kraljico! Kako moško prestavlja noge pred bogato kočijo in ziblje glavo, kakor bi hotel vsacega mimogredočega opominjati, da postojí in si ogleda prekrasno njegovo opravo. Kako ponižno vendar krevsa pred umazanim vozom priprostega kmeta; ves klavern glavo obeša, ne upa se skoro kvišku pogledati, kakor bi ga bilo sram gole priproščine in uboštva!“

Konj je pa tudi pogumna in srčna žival. Ko je premagal prvi naravni strah, stojí mirno v bitvi, kjer topovi pokajo, trobente doné in bobni ropotajo. On pozna glas trobente in vé, kaj bobni ropočejo. Ko začuje stanoviti glas, veselja zarezgeta in zdirja z jezdecem proti sovražniku. Brez strahú se vrže med njihove vrste, grize in tepta sovražnike in njihove konje in se tudi ran ne boji. Ako je smrtno ranjen, umira tiho in mirno — prav po junaški. Ako je pa jezdec ranjen ali mrtev padel raz njega, obstojí zvesta žival pred njim, pobesi žalostna glavo, gleda ga in voha ter neče iti od njega; vidi mu se, da obžaluje dobrega gospodarja, ki ga je tolikokrat klical po imenu, tolikokrat ga božal in treptal po vratu in se ž njim razgovarjal na samotnih potih.

Povestnica nam hrani v svojih pismih razen imén glasovitih in slavnih junakov večkrat tudi imena njihovih konj ter nam pripoveduje čudesa o njihovej razumnosti in čutnosti. Grškega junaka Ahila so oplakovali njegovi konji in slavnega junaka Cida je zvesta Babieca spremila do groba. Aleksander Veliki je zidal mesto in ga je na čast svojemu konju Bukefalu, ki ga je nosil v vseh slavnih in zmagovitih bitvah, imenoval Bukefalija. Drugi junaki in vladarji so svojim konjem stavili drage spominke iz kamena in brona, in pesniki so v njihovo slavo zlagali pesme.

V narodnih pesmah junaških Srbov se slavi posebno junak vseh junakov kraljevič Marko in ž njim tudi njegov glasoviti konj Šarec, ki je silnega junaka spremljal pri vseh veselih in žalostnih zgodah. Narodna pesem temu konju pripisuje v čezmernej gorečnosti skor človeško razumnost in pripoveduje o njem, da se je jel jokati in spotikati, ko ga je Marko zajahal na svoje smrti dan. To se je Marku čudno zdelo; slutil je, da to ne pomeni nič dobrega. Gorska Vila mu razodene, zakaj Šarec solze preliva, da bode namreč Marko moral umreti. Na to se Marko poslovi s Šarcem ter mu odseče glavo, da ne bi prišel Turkom v roke, da ne bi moral sovražnikom služiti in vodo nositi. To bi bila presramotna služba za konja kraljeviča Marka.

Pri vsej pogumnosti, ki jo kaže konj v bitvi v društvu s človekom, je vendar sam ob sebi jako plašljiv. Najmanja stvar, ako je ne pozna, poplaši ga lehko, da izgubi vso zavednost. Kos platna, viseč na plotu, mu zadaje strah, kak pok ali vrisk iz nenada ga poplaši, da se zdrzne in ako ga precej ne vzdrži in ne pomiri močna roka, trese se in trepeče strahú in dirja v eno mér, prevrne in razbije voz in naposled sam telebi na kako steno ali na kako drevo. Mnoge nesreče so že dogodile z uplašenimi konji, in mnogo ljudi je zarad tega storilo nesrečno smrt.

V starodavnih časih, o kterih povestnica ne vé nič povedati, je že človek konja vkrotil in ga vzel v službo. Najstarji spominki človeške omike nam že

predstavljajo konja kot domačo žival v službi človekovej. Najbolj verjetno je, da so konja najprej vdomačili v srednjej Aziji, kjer še dan danes živi mnogo kônj, za ktere se še sedaj prav ne vé, ali so pravi divji ali pa le pozneje spet podivjani konji. Tudi v južnej Ameriki se po neizmernih planjavah ob reki La Plata pasejo velike črede kônj, o kterih se pa dobro vé, da niso divji, ampak le podivjani konji. Povestnica nas uči, da v Ameriki pred dohodom Evropejcev ni bilo konja; še le pozneje so ga Španjolci ondukaj vpeljali in znano je, da je Pizaro prve konje iz Španskega pripeljane, prodajal po 5000 cekinov.

Azara nam tudi pripoveduje, odkod izvirajo podivjani konji v Laplatskih državah. Leta 1535 namreč so Španjolci zidali mesto Buenos Ayres, pozneje so ga pa zarad sovražnih Indijanov morali spet zapustiti in se drugam preseliti. Pri odhodu niso mogli ali pa niso hoteli poloviti vseh svojih kônj in tako pravijo, da jih je ostalo kakih pet ali sedem. Leta 1580 so pa Španjolci spet dobili v last Buenos Ayres in so našli mnogo zdivjanih kônj, ki se od onih sedem v 45 letih zaplodili. Že leta 1596 je vsakdo smel te konje loviti in rabiti.

Ti konji — imenujejo jih cimaroni — živé v velikih krdelih, ki štejejo časih po 10.000 repov. Veliki so in močni kakor domači konji, toda niso tako lepi, ker imajo debele glave in noge in dolga ušesa. Skor vsi so kostanjeve barve, le redko se najde kak vranec med njimi. Ljudjé od njih nimajo mnogo koristi, skoro več škode, ker brez vsacega prida popasejo najboljo pašo in ker radi odpeljejo krotke domače konje. Ako cimaroni ugledajo domačega konja, približajo mu se ter ga rezgetaje pozdravljajo: ližejo ga in mu se dobrikajo, naposled ga vzemó med sé in ga tako zvabijo s seboj. Posebno sitno je to za potnike, ker njihovi konji niso varni pred cimaroni; zató mora eden zmerom na-nje paziti in jih odganjati, ako se približavajo. Indijani je lové in kroté in jedó tudi njihovo meso, zlasti od kobil in žrebet. Span-

jolci se pa ne pečajo za nje, le preganjajo jih in ubijajo, kjerkoli morejo.

V drugej državi južne Amerike, namreč v Paraguaji, se tudi pasejo velike trume kônj, ki sicer niso tako divji, kakor cimaroni, ali vendar so jako zanemarjeni. Ljudjé se samo onda pečajo za nje, kedar jih potrebujejo, sicer pa vživajo popolno svobodo. Ti konji — imenujejo jih mustang — izvirajo od lepega andaluskega konja; toda so se po ljudskej nemarnosti tako izvrgli, da je komaj še v njih moči spoznati lepo andalusko pleme. Velikosti so srednje, debelih gležnjev in debele glave, dolgih ušes in kratkega repa. Hitri so in skočni, kakor andaluski konj, v trpežnosti ga pa še prekosé, ker on more z jezdecem po 10, 12 in celo 16 ur neprenehoma dirjati. Mustangi se pasejo v male trope razkropljeni, navadno en žrebec z 10—12 kobilami, konji pa posebej. Nikoli nobeden ne zapustí svoje druščine in se nikdar ne pridruži drugim. Ti konji so dan na dan celo leto pod milim nebom, vsacih osem dni jih zganjajo skup, da se preveč ne razkropé in pri tej priliki jih tudi pregledajo. Ako je kteri ranjen od kake zveri, največ od jaguara, izperó mu rane ter jih s kravjekom zamažejo. Vsako tretje leto tudi žrebcem odrežejo grivo in rep. Dalje se človek ne peča za nje.

Pomladi in jeseni imajo dosti paše, po letu in po zimi se jim pa slabo godí. Po zimi trava zvene in dež jo izpira, še huje je pa po letu, ko žareče solnce vso pašo sežge in v prah zdrobi. Vode presahnejo in zemlja se razpoka. Konji žejni in lačni drepljejo po planjavah, da se prah vzdiguje izpod kopit. Z vzdignjeno glavo in s stegnjenim vratom vohajo po zraku in sopihajo proti vetru, da bi morebiti po njem zasledili kako mlako, ki se še ni popolnoma izsušila. Ko pa pride hladna noč, spet nimajo pokoja, ker jim netopirji ne dadó mirú, obešajo se jim namreč na hrbet in sesajo njihovo kri. Mnogo kônj pogine v tej suši lakote in žeje.

Po suši začne deževati in kakor bi trenil je planjava zelena; konji imajo spet obilne paše, toda se

v visokej travi tudi rad skriva krvoločni jaguar ter napada kobile in žrebeta. Po dolgem deževanji se razlijó reke in voda preganja sedaj konje, ktere je poprej suša morila. Mnogo žrebet potone, mnogo jih pa tudi krokodili požró. Celó med ribami imajo mustangi sovražnika. V močvirjih živi namreč neka jegulja ali ogor, ki z elektriko bije te konje, da opešajo in v vodi poginejo.

Tudi Indijani lové mustange — še raje jih pa kradejo — in na njih jezdeci lové druge živali. Zarad kônj se vnamejo med Indijani večkrat velika sovraštva in krvavi poboji. Konjski tatovi so pri Indijanih v velikej časti in smejo nositi orlovo pero, na kterem je nataknjena glava od kače klopotače.

Časih se mustangi poplašijo. Na tisoče in tisoče vihrajo vsi na eno stran in nobena stvar jih ne more vzdržati. Kakor oslepljeni telebajo ob kako pečino ali skačejo v prepade, kjer se pobijejo. Murray pravi: Groza obhaja človeka, ki je priča tacega divjanja in celo hladnokrvnega Indijana, ki sicer ne pozna strahú, zona popada. Iz daljave začne bobneti, vse bolj in bolj, in naposled grmi silnejše od groma, buči glasneje od viharja in šumi grozneje od morskih valov — vsa prestrašena množica se drvi mimo kakor strela. Iznenada planejo v tabor, med goreče ognje, med šatore in vozove, poplašijo živali v taboru, da se odtrgnejo in z živo reko vred za zmerom izginejo.

Paraguanski konj je drugače dobročudna žival, pa oporen in termast postane, ker grdo ž njim delajo. Ko je konj štiri ali pet let star, vjamejo ga in h kolu privežejo, potem ga siloma obrzdajo in osedlajo, naj se brani kakor hoče. Ko je opravljen, odvežejo ga in mož, ki vé, kako je treba konja v strah prijeti, zavihtí se na-nj z velikim bičem v rokah in z velikimi ostrogami na nogah. Konj skače, se spenja in kakor besen dirja po polji, mož ga pa bije z bičem in dreza z ostrogami, dokler se konj ves truden in vpehan ne udá. Ta nauk se ponavlja tolikokrat, da se konj privadi uzdi in jezdecu. Ako s konjem lepo ravnajo, je popolnoma kroták, pozna svojega gospodarja, se mu

dá na paši vjeti, ga uboga na besedo in dela na vse pretrge.

Paraguanski konj jako dobro pomni. Ako je le enkrat šel po nekem potu, ga vé za zmerom, naj bode tudi petdeset milj daleč. To je posebno važno za one kraje, kjer so mesta in sploh ljudska selišča tako redko sejana. Jeseni, ko začne deževati, so vsi poti z vodo zaliti, velike luže in brezdanja močvirja se prostirajo na vse strani. Tu si človek, zlasti po noči, ne vé pomagati, zaupno se izroči svojemu konju, ki ga v najtemnejšej noči prenese čez najnevarniše kraje. Gobec ima vedno na zemlji, pred vsako stopinjo povoha in poskuša s prednjim kopitom, ali je varno, ali ne.

Enako paraguanskim mustangom živé v azijanskih stepah tartarski in kirgiski konji. Tartaru je konj najljubša, pa tudi najpotrebniša žival. Konjsko meso mu je najslastnejša jed, kobilino mleko najugodniša pijača. Iz konjske kože si reže jermenje za uzde in za sedla, iz žrebetnih kož kroji sebi hlače, svojim otrokom pa zimsko obleko ter jo šiva z razčehanimi kitami ali suhimi žilicami. Iz žime v repu plete vrvice in motvozi. Tartar je vedno na konji, peš ne gre rad v nobenem poslu. Ker nima stalnega stanovanja, prenaša konj pri selitvi njega in njegovo rodovino, šotor in vse premoženje. Konj mu tudi vrši žito in na konji Tartar preganja divjačino tako dolgo, da onemogne in pade na zemljo, kjer jo potem ubije Tartar. Da-si tudi Tartar ne pozna boljše jedí, nego konjsko meso, vendar ne pobijajo zdravih in mladih konj, ampak le stare in bolehne, ktere nalašč kupujejo na ruskih semnjih; sicer jedó pa tudi crknjene konje. Jakuška nevesta mora svojemu ženinu prinesti kuhano konjsko glavo, obloženo s konjskimi klobasami.

Tartar ne pije mleka precej po molžnji, ampak čaka, da zavre, kakor mošt pri nas, in da se premeni v pijačo, ki vpijani človeka, kakor naše vino. Tartar je zaljubljen v to pijačo, imenuje jo kumis.

Svoje konje ima Tartar po letu in po zimi vedno na stepi, in večkrat si morajo pod snegom krme iskati.

Doma jih obdrží le toliko, kolikor jih potrebuje za vsakdanjo rabo. Na stepi jih je časih po 1000 tudi 2000 skupaj, vsi so dobro rejeni, lepi in močni. Pastirja navadno nimajo, le enkrat na dan gre kak deček po nje in je pritira v vas, da se napojé in pri tej priliki tudi pomolzejo kobile. O velikej vročini se ne pasejo, temuč postavijo se v krog z glavami skup, da si senco delajo in z repi mahajo. Žrebci se časih med seboj hudo bojujejo, kakor medvedje se postavijo na zadnje noge in se grizejo, potem se spusté na zemljo in obrnivši se strašno bijejo z zadnjimi nogami, človek bi mislil, da si morajo vse kosti razdrobiti.

Ako hoče Tartar iz črede vjeti odraslega konja, da bi ga udomačil in priučil na ježo, vrže mu okoli vratú zadrgo, ki jo ima na dolgem drogu privezano. Drugi možjé mu zapletó vrv okoli nog ter ga vržejo na tla. Na tleh ležečega obrzdajo in mu denejo spone na noge. Sedaj ga pusté, da vstane in držeči ga za ušesa ga osedlajo, sedlo pa zavihnejo naprej proti plečem. Tartar se vsede za sedlo na gol hrbet, vzame v roke uzdo in bič in ko so možjé konju sneli spone, požene ga v dir. Privihnjeno sedlo varuje jezdeca, da ga konj v skokih ne prevrže. Jezdec bije konja z bičem in jezdi tako dolgo, da se konj upeha in da mu se da voditi in kretati, kamor hoče in naposled se po velikih ovinkih spet vrne v vas. Tu mu denó spet spone na noge in uzdo mu privežejo k sedlu tako na kratko, da mora glavo po konci držati in se ne more pasti. Jesti mu ne dadó skoro nič, drugo jutro ga napojé in jezdec se spet vsede na-nj in jezdi nekoliko časa in to v sedlu, kakor po navadi. V dveh, treh dneh je konj popolnoma voljen in krotek.

Celó v Evropi niso konji povsod tako vajeni staje, kakor pri nas. Na južnem Ruskem so konji veči del leta zunaj in se pasejo sami brez pastirja; skoro ravno tako tudi na ogerskih pustah. V severnej Evropi, posebno na Škotskem in na škotskih otocih, pa tudi v Laponiji in Norvegiji živí neko majhno konjsko pleme, ponny imenovano, skoro popolnoma svobodno.

Vse leto se klati po gozdih in močvirjih; človek jih gre iskat, kedar jih potrebuje, sicer ne ródi za nje.

Razen severnih mrzlih krajev in nekoliko otokov je konj sedaj v mnogih pasmah razprostranjen po vsej zemlji. Nekteri štejejo čez 50 različnih konjskih pasem ali plemen, drugi spet priznavajo samo pet glavnih pasem, namreč: lehki, težki, pritlikavi in goli konj in tarpan, tako namreč imenujejo divjega azijanskega konja.

Med vsemi konji je po rasti in po umnih zmožnostih arabski konj prvi. Ali Arabi pa s konjem tudi ravnajo skoro kakor s človekom, konj jim je najplemenitiša žival. Arab, posebno Beduinec, ne more živeti brez konja: na njem potuje v daljne kraje, na njem čuva svoje črede; konj ga nosi v krvavi boj in v zbore modrih môž, na konji jezdi v svate in v veselice. Ljubezen do konja mu je že prirojena, in od svoje prve mladosti se uči konja spoštovati in ga ljubiti, ker vidi, da je konj ljubljenec vseh, da njemu streže vsa rodovina. Arab opazuje konjeve navade in posebnosti; o konju zlaga pesme, poje popevke in se sploh o konjih najrajše razgovarja.

„Smešno je poslušati, pravi Brehm, kako Arabi hvalijo svoje konje: Ne govóri mi, da je to moj konj; reci rajše, da je moje dete. Vihar je nagel, ali moj konj ga prehití; oko urno pregleda planjavo, moj konj jo še hitreje predirja. Čist je kakor zlato. Njegovo oko je čisto in bistro, da v temi dlako vidi. V teku prehití gazelo. Orlu veli: Jaz sem uren, kakor tí. Veselja rezgeče, ko čuje vriskanje deklic in srce mu se širi, ko sliši žvižgati kroglje okoli glave. Iz ženskih rok si izprosi milostinjo, sovražnika bije s kopitom v lice. Ako more dirjati po volji srca, polijó ga solze radosti. Naj bode nebo čisto ali naj vihar prikriva s prahom svetlo solnce, njemu je vse eno, kajti plemeniti konj zasmehuje divjanje viharja. Na tem svetu ga ne najdeš, ki bi mu bil enak. Lehák je, kakor lastavica, tako je lehák, da bi ti mogel plesati na prsih in ne bode te nadlegoval. Stopa ti tako rahlo, da v najhitrejšem diru lehko popiješ zdelico

kave na njegovem hrbtu in kapljice ne bodeš razlil. Razume ti vse, kakor Adamov sin, samo govoriti ne zna.“

Zató pa Arab tudi misli, da plemeniti konj more srečen biti samo v Arabovih rokah in greh se mu zdi, prodati konja „neverniku,“ najmanj pa kristjanu. In res se malo kedaj zgodí, da bi Arab prodal konja Evropejcu, da-si tudi je pohlepen za zlatom. Od Abdel Kadra se pripoveduje, da je v onem času, ko je imel še oblast v rokah, vsacega svojih podložnih k smrti obsodil, ako se je izvedelo, da je konja prodal Evropejcu. — Francoski konzul v Saidi je hotel svojega kralja Ludovika XIV. razveseliti z lepim arabskim konjem, ki ga je videl pri nekem revnem Beduinu. Dolgo, dolgo je nagovarjal konzul siromaka, ki nikakor ni hotel privoliti v prodajo, no naposled ga preslepí kovano zlato. Na odločeni dan prijezdi na lepem konji do konzula, stopi s konja in pogleduje sedaj konja, sedaj sijajno zlato. Naposled stopi h konju in mu pravi z žalostnim glasom: „Komu sem te hotel dati? Evropejcem, ki bi te zvezali in bíli, da bi bil nesrečen vse svoje žive dni! Pojdi rajše nazaj z menoj!“ Pri zadnjih besedah skoči na svojega ljubljenega konja, ki ga je kakor blisk nesel nazaj v puščavo.

Arabi imajo sto in sto znamenj, po kterih poznajo dobroto in plemenitost svojih kônj. Toliko je gotovo, da se morajo pred Arabi skriti vsi naši konjarji, ki mislijo Bog vé kako dobro poznajo konje in njihove lastnosti. Arabski konj je srednje velikosti, na dolgem lepo ukrivljenem vratu nosi majhno suho glavo s širokima nosnicama in velikimi bistrimi in živimi očmí. Ušesa so majhna in gibčna, prsi široke, truplo ozko in stegnjeno, noge visoke in tenke, ali vendar močne, kopita trda, črna in svetla. Upognjen rep mu ne bije po nogah, ampak nosi ga prosto.

Arab pa pozna dobrega konja tudi po drugih znamenjih. Tako na primer dober konj ne jé iz druge vreče nego iz svoje; vode ne pije, predno je ne gane bodi si z gobcem, bodi si s kopitom. Veselí ga, ako ugleda zelenje, drevesa in tekočo vodo in to

veselje dober konj z rezgetanjem daje na znanje. Od dobre kobile zahteva Arab te lastnosti: Srce in čelo mora imeti merjasčevo, oko, usta in ljubkost gazelino, razumna in vesela mora biti kakor antilopa, hitra kakor ptica noj, rep pa mora imeti kratek, kakor gad. Arabi svojim kobilam, ki so pri njih v mnogo večej časti nego žrebci, zdevljejo lepa imena, kakor: Nevesta, Srečna, Biser, Korala, Gazela, Nojka i dr.; ali sosebno gledajo na to, da se pleme čisto ohrani.

Arabski konj je prava domača ali prihišna žival, kakor pri nas pes. Mlado žrebe stanuje pri svojem gospodarji pod istim šatorom in si igra ž njegovimi otroki. V poldrugem letu ga začnó učiti in nauk traje do šestega, sedmega leta, ko je konj popolnoma dorasel. Nauk se začne s tem, da deček, ki se je z žrebetom do sedaj igral, vzame mladega konja v svojo skrb. Vodi ga na pašo ali jezdi na njem do vode, čisti ga in pere in sploh skrbí za vse njegove potrebe. Tako se privadi deček konju, konj pa dečku; oba se začneta ob enem učiti, deček bode dober jezdec, konj pa izvrsten jahač. V tretjem letu ga osedlá in pozneje tudi obrzda. Da se mladi konj laglje navadi na uzdo, ovije mu jo iz začetka z volno, v slanej vodi namočeno.

Arab svojega konja nikdar ne udari, še žal besede mu ne reče; izreja ga z največo potrpežljivostjo in rahlostjo. Noč in dan sta skup, kakor dva najboljša prijatelja, vsacemu je težko biti samemu, precej pogreša tovarša.

Pri arabskem konji se pa tudi izplača taka skrbna izreja. Časih mora po pet, tudi šest dni po redu dirjati, na dan po 10, 12, celo 15 milj daleč. Arabski konj mora razen jezdeca nositi tudi njegovo orožje, rakna ali sukna, na kterih Arab spí in moli, potem hrano za gospodarja in za sé in naposled bandero, brez kterega Arab ne potuje. Tako obložen mora iti po ves dan brez jedí in pijače. Arabski konj je jako trpežen in zadovoljen tudi s pičlo in slabo krmo. Abdel Kader pravi o arabskem konji: Zdrav konj mora storiti vse, kar od njega zahteva gospodar, ako mu je

poprej dal toliko ječmena, kolikor ga potrebuje. Dober konj mora en dan, tudi dva dní biti brez vode in če tudi nima dovolj hrane, mora vendar v vsem ubogati svojega gospodarja. To dela navada, ker Arab pravi, da človeka in konja moraš v mladosti učiti in vaditi. Mlado vejo lehko upogneš, starega debla nikakor ne!“ H koncu še eno povest, ki nam dokazuje imenitnost arabskega konja:

„Arabec s svojimi srenjčani je napadel v puščavi karavano iz Damaska. Zmagali so popolnoma in že so začeli nakladati bogati plen, kar pridirjajo konjiki, ktere je paša iz Akra poslal tej karavani naproti, pa se vržejo s vso močjó nad Arabe, ter je v kratkem popolnoma premagajo. Mnogo jih je obležalo mrtvih, druge so ujeli, zvezali je in odpeljali, da jih darujejo paši v Akru. Abu-el-Marš, tako je bilo ime onemu Arabu, je bil ranjen v ramo; kroglja mu je ostala v rami, rana vendar ni bila smrtna. Zato ga posadé na velbloda, vjemó tudi njegovega konja, pa odpeljejo oba dva s seboj. Zvečer pred tistim dnevom, ko so morali priti v Aker, ostanejo s svojimi jetniki v jafadskih hribih, da tam prenočé. Ranjeni Arab je imel noge zvezane z jermenom, in je ležal zunaj blizo šatora, kjer so spali Turki. Rana ga je sklela, in zató ni mogel spati po noči. Kar zasliši rezgetati svojega konja med drugimi konji, ki so bili privezani ne daleč okoli šatorov po navadi jutrovcev. Koj spozná njegov glas in taka žalost ga prime, da se ne more vzdržati, da se ne bi pogovoril še enkrat in to pač zadnjikrat s tovaršem svojega življenja. Z velikim trudom se začne plaziti po tleh z eno roko in po kolenih, pa se slednjič vendar srečno priplazi do svojega konjiča. „Ubogi prijatelj! — mu reče — kaj bodeš počel med Turki? Kak aga ali paša te bode zaprl v konjak s svojimi konji. Žene in otroci ti ne bodo nosili velblodjega mleka, ne bodo ti na perišču ponujali ječmena; ne bodeš več dirjal prost po puščavi enak vetru v Egiptu; ne bodeš več s svojimi prsimi rezal valov Jordana, ki je močil tvojo grivo tako belo, kakor je njegova pena. Jaz sem suženj, o da bi vsaj ti svobo-

den ostal! Čuj, pojdi, vrni se k šatoru, ki veš dobro za-nj, pa reci mojej ženi, da Abu-el-Marš nikdar več ne pride, pa pomóli glavo skoz zagrinjalo mojega šatora, in obliži ročice mojih ubogih otrôk.“

Tako je govoril Abu-el-Marš, in med tem razgrizel vrv iz kozje žime, kakor jih navadno rabijo pri arabskih konjih, in konj je bil svoboden. Ali ko vidi gospodarja ranjenega in zvezanega, spozná zvesta in prebrisana žival sama od sebe, kar bi jej noben jezik ne bil mogel razložiti; pobesi glavo, poduha svojega gospodarja, pa ga zgrabi z zobmí za usnjati pas, ter ga odnese kakor veter proti njegovej domačiji. Ko pridirja zvesti konj do njegovega šatora, položi ga v pesek pred ženo in otroke, še enkrat zasopiha in pogine od truda. Cela srenja je žalovala za njim, pesniki so skladali pesme, in še dan današnji je poje vsak Arab iz Jerihe.“

Za Arabi so Angleži prvi, ki se mnogo in pametno pečajo s konjsko odrejo. Že od nekdaj so skušali svojo domačo normansko pasmo oplemeniti z arabsko in to z velikim vspehom. Konjarstvo je na Angleškem prava in cela vednost, s ktero se pečajo najimenitniši in najbogatejši Angleži. Posebno imenitni so angleški brzci ali dirjavci, ki v tekališčih tekajo za stavo. Angleški brzec je še bolj stegnjenega trupla, nego arabski konj, droben je in šibek ali zraven vendar žilav in močen in to ga dela, da je neznano uren. Najimenitniši brzec je bil Eklips, ki je enkrat v enej minuti predirjal eno angleško miljo, ki je peti del naše milje. Njega nobeden drugi ni mogel zmagati, on je zmerom vse pretekel in naposled se nobeden več ni hotel ž njim natecati (meriti). V 17 mescih je Eklips svojemu gospodarju zaslužil 250.000 goldinarjev in deset let po zadnjem tekanji je za-nj in za njegov zarod zahteval 250.000 gold. in še posebej do smrti 5000 gld. vžitka na leto. Eklips je poginil v 25. letu.

Prav lepo ravnajo tudi ruski vozniki — Rusi jim pravijo jemščeki — s svojimi konji, mnogo lepše, nego po navadi naši vozniki. Jeriša piše o ruskem

vozniku: Razgovornost naših voznikov obstoji skoraj vsa v biču in v kletvicah, z bičem in rotenjem se pogovarjajo z ubogimi konji. To je na Ruskem vse drugače. Jemščekov konj skoraj ne pozna biča; Rus tudi preveč ljubi to žlahtno žival, da bi tako grdo ravnal ž njo, kakor ljudjé po drugih deželah. Jemščeku je njegov konj vse: njegov tovarš, njegov drug v veselji in žalosti, njegov varh po dnevi, njegova blazina po noči.

Na potu se vedno razgovarja s konji. Predno požene, prime za vajeti, kterih je za štiri konje polna roka, vtakne bič, ki ga ne potrebuje, pod svoj sedež, ozre se še enkrat po potnikih in zavpije nad konji: Stopajte z Bogom! Tecite, tecite prijatelji! da nam dajo gospodje „na čaj“ (kakor pri nas na vino.) In odslej ne neha pogovarjati se s svojimi konji, piskati in lopotati, da pridejo do prve postaje. „Tako, mladički, tako! le otresajte se vi mali gospodički! hurá! le naprej prijatelji! — Sedaj jih spet začne karati: No, no! hitreje, hitreje, ve stare babe! Kaj omahuješ, vranko? Bolje pazi! čemu imaš pa oči? Hej srče! Kaj se plašiš? Ne bodi beba, jaz ne vidim nikakega strašila! — Pri slabej cesti ali če gre navzgor, začne žvižgati, ploskati, kričati, z rokami in nogami mahati, kakor bi hotel svoje konje uveriti, da je sam vrag za njimi. Strašno zasuče korobač, toda le da bi konje ostrašil, ne pritisne nikoli. Sedaj pa sedaj jim tudi obljubi, da jim bode kaj lepega zapel, in večkrat jim zares, vkljub vetru in snegu, zapoje pesmico za pesmico. Tako lepo ravná ruski jemšček s svojimi konji!

Ponosni in bahati andaluski konj izvira tudi od arabskega, zaljša ga sosebno dolga griva in košat rep.

Trpežni in hitri so posebno tartarski konji, ki se po Ruskem, Ogerskem in tudi pri nas nahajajo sem ter tje.

Težki konj, ki ga pogosto vidimo pri nas, je izgubil lepoto plemenitega konja, je debelih kosti in mesnat, vidi se mu, da je vstvarjen za težka dela. Največe in najteže imajo Angleži. Eden je meril od

prednjih kopit do grebena, to je med vratom in plečmi, 21 pestí, vagal je 25 centov in v četrtem letu je vlekel 60 centov.

Pritlikavec ali ponny je komaj osem pestí visok, ima daljšo dlako, kratek vrat in kuštrasto glavo.

Goli konj je srednje velikosti in sicer lep, toda nima dlake, niti grive niti žime v repu; koža je po vsem truplu svetla, gladka in mehka, kakor žamet. Dosedaj vemo malo o tem konji, celo o njegovej domovini še ni pravda dokončana. Nekteri potniki pripovedujejo, da so jih v velikih čredah videli v Afganistanu v srednjej Aziji. V Evropo ga časih cigani pripeljejo in za denar kažejo.

Še par besedí o tarpanu.

Na prostranih mongolskih stepah in tudi v velikej puščavi Gobi živé skoz in skoz divji konji, o kterih mnogi mislijo, da so ostanki nekdanjih pravih divjih kónj. Tarpan — tako namreč imenujejo Mongoli tega divjaka — je konj srednje velikosti, debele na čelu zbočene glave, špičastih naprej obrnjenih ušes in majhnih šegavih oči. Na vratu nosi kratko, skor kodravo grivo, rep je pa srednje dolgosti. Tarpani se pasejo v dolgih vrstah, po več sto skupaj in sicer zmerom proti vetru. Neznano pazljivi in boječi so, vedno se ozirajo okoli sebe, nastavljajo ušesa in vohljajo po zraku. Žrebci vodijo celo čredo, pa jo v nevarnosti tudi srčno branijo. Ako jim preti nevarnost, pobegne vsa čreda, žrebeta in kobile naprej, žrebci pa zadej kot brambovci. Volka se ne bojé; ako se je ta grdoba približala čredi, ga žrebci rezgetaje napadejo in s kopiti pomandrajo. Ní pa res, da bi pri takej priliki vsi glave steknili in z zadnjimi nogami bíli po sovražniku; le toliko je resnice v tem, da žrebeta in kobile vzemó v sredo med sé. Kakor cimaroni v južnej Ameriki, tako tudi azijanski tarpani radi izvabijo in odpeljejo domače konje. Krotiti se ne dadó in v sužnosti kmalo poginejo.

Kobila ima samo po eno žrebe, ki precej po rojstvu spregleda in more koj stati in hoditi. Prvo leto ima kuštrasto, skor volnato dlako in majhno stoječo gri-

vo, drugo leto dobí pa gladko in svetlejšo dlako. Žrebe je jako živa in šegava žival, zmerom bi skakalo in igralo se. Starost se pri konjih pozna po prednjih zobéh. V prvih štirnajstih dnéh dobi v gornjej in v dolnjej čeljusti v sredi po dva zoba; dva ali tri tedne pozneje izraste zgorej in spodaj na vsakej strani še eden in čez pol leta isto, tako še eden krajni, tako da ima žrebe potem zgorej in zdolaj po šest prednikov. Ti zobjé so popolnoma beli, imenujejo se mlečni zobovi, ki pozneje izpadejo in sicer v istem redu, kakor so rasli. V poltretjem letu namreč izpadeta srednja dva zgorej in zdolaj, čez eno leto bližnja dva in spet čez eno leto krajna dva. S krajnimi predniki predró tudi majhni očniki in to je znamenje, da je konj dorastel. Novi predniki imajo na vencu podolgaste črnkaste jamice, ki se pri zobanji v odločenem redu obrusijo in izgladijo, a naposled izginejo. Jamice se izbrusijo počemši na dolnjej čeljusti vsako leto na dveh zobéh in sicer v istem redu. Kakor so zobjé rastli, namreč najpred na srednjih dveh, potem na bližnjih in konečno na krajnih dveh, tako da so konec osmega leta izginile vse jamice na dolnjej čeljusti. Zatem pridejo na vrsto zobje gornje čeljusti v istem redu. Konec enajstega leta nima nobene jamice več.

Konji se po barvi dlake imenujejo: belec, sivec, plavec, kostanjevec, rjavec, vranec, lisec, sirec i t. d.

Konj je podvržen mnogim boleznim in mnoge med njimi so kužne. Najnavadniše bolezni so: Nakolenica, neki otok na nogi; grinte, dlaka izgubi svetlost in rada izpada; smrkelj ali ozger, vnetje nosnega hriplja, kužna in celó ljudem nevarna bolezen; smolika, nahod od prehlade; tiščavka, vnetje možganov; siva in črna mrena na očéh in še mnoge druge bolezni, zlasti na kopitu. V konjskem želodcu in celó v nosu se razvijajo neki obadi in razen tega ga ne samo v črevih, ampak tudi v ledvicah in celó v očesu, vsakoršne gliste zajedajo.

Konj lehko učaka 40 let, ako je v dobrih rokah; no navadno iznemore že v 20. letu, ker se skoro vsa-

cemu konju na starost slabo godi: preoblagajo ga s težkim delom, jesti mu pa dadó toliko, da živi.

Dokler je bil mlad gizdalin, so ga lišpali in razvadili, staro kljuso pa pošljejo konjedercu.

Konj generala Lacya, ki je služil v turških vojskah, je bil star 46 let, ko je poginil; se vé da je cesar zapovedal, da naj mu se streže do smrti. Škof v Mecu je imel celo 50 let starega konja, ki je lehka dela opravljal do zadnjega leta. Na Angleškem je en konj še celó 62 let živel.

Po večih mestih so jeli sedaj ostarele konje rediti in pitati, da jih potem koljejo in njihovo meso prodajajo ubožnim ljudém, ki si ne morejo kupiti boljšega mesa.

V južnej Afriki živí še nekoliko sosebno lepih kopitarjev, kteri se zarad temnih prog po jasnej koži tudi tigrasti konji imenujejo. Kakor sploh vsi divji konji, so tudi ti jako skočne in urne, oprezne in plašne živali.

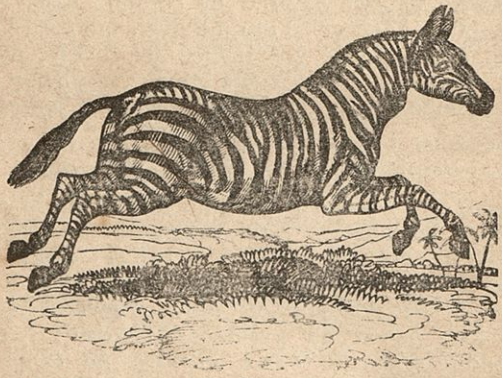

13. Cebra.

Med njimi naj se posebno omeni cebra, ki je po vsem životu bela in z rjavimi ali črnimi progami poprek pisana. Zarad te lepe pisane kože, ki ima prilično ceno, strastno lové cebro vsi divjaki in tudi evropejski naselniki. Do sedaj je še ní bilo mogoče spridom ukrotiti.

4. Osel.

Če človek pogleda osla, veroval bi komaj, da je ta borni sivec s konjem v najbližem rodu. In vendar je tako! Konj in osel sta si bližnja rojaka; lepa konjska podoba je v oslu le pohabljena in spačena. Osel je med našimi domačimi živalimi pravi trpín: po ves dan vozi ali nosi in vendar se več palice vžije, ko česa drugega. Grdo ravnanje in stradež, palica in gerjača so ubili v njem dobre lastnosti, ki jih ima od natore. Zató tako klaverno prestavlja noge in žalostno krevsa; zató tako malomarno gleda pred sé v zemljo, kakor bi bil prepričan o ljudskej nehvaležnosti in o ničemurnosti posvetnih rečí.

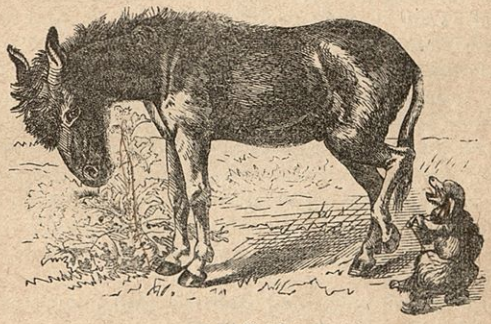

14. Osel.

Osel je manjši od konja; njegovo truplo ní tako zalito, kakor konjsko: prsi so ozke, trebuh napét, hrbtišče je bolj koščato; vsa žival je nekako okorna in spominja človeka skor na govedo. Posebno njegov rep bi ravno tako lehko opletal kakej kravi po zadnjih bedrih, prav nič ní podoben konjskemu, ker ima le na koncu čop daljše dlake. Kratek vrat z majhno grivo drží naravnost naprej, ne more ga vkriviti, zató tudi ne more gizdavo povzdigniti glave, kakor bi mu bila pretežka. Glava je bolj široka in bolj mesnata, nego konjska, očesi ste bolj razmaknjeni, no najprej

ga je poznati po dolgih ušesih, s kterimi vedno giblje. Ta dolga uščsa mu nevedni in nagajivi ljudjé radi oponašajo, pa ne vedó, da ima zató osel tudi tako dober sluh, kakor malo ktera žival. Noge ima sicer visoke, ali vendar niso tako lepe, kakor konjske; zgorej so bedra debela, proti kolenu pa suha, tudi so kopita bolj podolgasta, nego konjska. Osel je medle sive dlake, časih jasnejše, časih temnejše, po hrbtu ima pa črno progo in na plečih tudi črno preko, tako da te dve progi delate podobo križa.

Kar se tiče oslovih umnih lastnosti, pravijo, da je čmeren in trmast, da rad grize in z zadnjima nogama bije; celó njegov glas ljudém ni po všeči. Pravijo, da tudi njegovo riganje oznanuje vpornost in trdovratnost. Sploh ima osla skoro vsak za neotesanega tepca in še večega bedaka.

Tako navadno opisujejo osla, ki gotovo ne zasluži, da ga tako zaničujejo, in ako je tudi nekaj resnice v tem opisu, vendar je v njem še več krivice. Pred vsem je treba pomisliti, da je največ človek sam tega kriv, kar se najbolje vidi od tod, da osel ni povsod tak, kakor bodemo videli pozneje. Pri nas mu že ne ugaja niti zemlja niti vreme in potem mu je tudi dolga sužnost pri samopridnih ljudéh spačila dobre telesne lastnosti in vtopila in zbegala umne zmožnosti.

Naj omenim najprej nektere dobre lastnosti našega toliko obrekovanega osla.

Kakor konj, zapomni si tudi osel vsak pot, po kterem je le enkrat šel; celó v popolnoma neznanem kraji ga neka čudna slutnja vodi na pravo stran. Tako na primer so v Gibraltaru vzeli na ladijo osla, da bi ga po morji peljali na otok Malta. Na potu po nesreči ladija obsedí na peščenem klečetu, in da bi ladijo zlajšali, pometali so v morje mornarji vse teže stvari na njej. Med drugimi stvarmí so vrgli tudi onega osla, misleči da bode morebiti splaval na suho. In res pride za nekoliko dni spet nazaj v Gibraltar v isto stajo, kjer se mu je poprej dobro godilo. Gospodar je mislil, da po kakem naključji niso vzeli

osla v ladijo in še le pozneje, ko so se povrnili mornarji, se je razjasnilo, da je bistroumni osel moral 50 ur daleč hoditi v popolnoma neznanem kraji čez hribe in doline, dokler ní prišel nazaj k starim jaslim.

Kjer se je enkrat osel spotaknil, ondi se ne bode tako lehko drugikrat, ker se prišedši na ono mesto, spominja prve nesreče. V mestu, kamor nosi razno robo, dobro pozna vsako hišo, kjer navadno robe oddaja, da-si tudi je, zlasti v večih mestih, hiša hiši podobna.

Osel je mnogo boljši tovornik, nego konj; nesti more tri, tudi štiri cente, kar bi večemu konju velike težave delalo. Osle, ki časih ní veče od teleta, coka z najtežim jezdecem neutrudno več ur po največej vročini in po prahu. Res je počasniši od konja, zató pa hodi bolj varno in oprezno; zarad tega je sosebno imeniten v goratih krajih, kjer nimajo dobro udelanih potov. Premišljeno in mirno koraka po najstrmejših rebrih, mimo globocih prepadov.

Zlata je pa vreden osel zastran zadovoljnosti in zmernosti. Med vsemi domačimi živalimi se mu najslabše godi; zadovoljen mora biti z malovredno krmo, ktere niti krava niti konj noče pogledati. Suho listje, osat in druga bodeča zelišča so njegova navadna krma, da-si tudi dobro vé, da je oves in seno boljše. Samo voda mora čista biti, sicer je ne pije in potniki pripovedujejo, da je zlasti v puščavah z osli velika sitnost, ker nočejo piti kalne vode iz mehov, rajše žejo trpé. Tudi sicer je osel čista žival, le valja se rad, posebno kedar je tovor odložil; toda nikoli se ne bode valjal po mokrem, še menj pa po blatu. Tudi v vodo ne gre rad in sploh je videti, da mu moča ne dé dobro, zató se menda tudi v naših bolj mokrotnih in mrzlotnih krajih ne počuti tako dobro, kakor v gorkejih, postavim že na Laškem, Španskem. Osel tudi ní tak tepec in neumnež, kakor so ga ljudje razvpili. Ako je človek strpljiv, ga lehko nauči skoro vse umetnosti kakor konja. Res mu ne gre tako hitro in lehko v glavo, ali kar se je enkrat naučil, tega ne bode z lepa pozabil. Osel se naučí skakati skoz ob-

roče, stopati in plesati po taktu muzike, tudi zna sprehajati se po stopnicah in z gobcem vrata odpirati. Moči ga je celó naučiti, da pozna na uro, da na gospodarjeva vprašanja prikimuje ali odkimuje. Naš sivec je tudi dober vremenski prorok. Ako pobesi glavo, ko ga spustiš iz staje in ako se začne drgati ob plot, nastopilo bode kmalo grdo vreme; ako pa veselo skače, moreš se nadjati lepega vremena.

Kakor je videti neumen in top, vendar je časih zvit in prekanjen, da se mu mora človek čuditi. V Št. Maur-u na Francoskem je imela mlekarica oslico, ki jej je vsak dan mleko v mesto nosila in da-si tudi je bila žival pridna, vendar jo je neusmiljena žena pogosto z gerjačo nadevala, da so jej rebra pokala. Kaj je storila pametna žival? Pazila je, kedaj gospodinje ní domá, pa je prijela gerjačo v gobec ter jo je globoko v gnoj zakopala. Večkrat so tudi videli pametno oslico, da je nesrečno gerjačo nosila daleč od hiše na cesto, češ, da je gospodinja ne bode našla.

Osel pozna gospodarja ali človeka, ki mu daje jesti, toda mu ní privržen. Kakor konj, sploh se za človeka malo pečá. Tudi ima grdo napako, da ga časih primejo muhe; onda se potuhne ter ne gre z mesta, ako bi ga tepel do mrtvega. Kedar ga obide taka trma, vrže se tudi rad na tla ter hoče tovor s sebe stresti, tudi grize in bije okoli sebe. Nekteri mislijo, da je tacemu obnašanju kriv njegov pretenki sluh, da so namreč njegova nemirna ušesa čula kak glas ali kak šum, kterega se bojí. Na potu morajo oslu služiti vsa čutila, sicer se ne gane. Ako mu zaveževš oči ali ako mu zamašiš ušesa, ne pojde koraka dalje. Čudno se vede osel v krajih, kjer čuti kako zver, ki bi ga mogla napasti. Brehm pripoveduje: „Pravo veselje ali pa pravo nadlogo — kakor se komu zdi — ima potnik jezdeči na oslu po ozkih habesinskih dolinah. Oslè povsod čuti nevarnost. Na vse strani se vrtí in obrača, neznano pazljivo in nezaupno ogleduje skalo, za ktero bi mogla biti skrita kaka zver, sedaj vrže glavo kviško in posluša skrbno in boječe na vse strani, z eno besedo: tare ga sto

in sto skrbí in sto sumov ga sprehaja. Ako pa še celo nos potrdi, kar so ušesa sumnjala, potem je zastonj vse prigovarjanje. Nikakor ga ní spraviti z mesta. Baš tod je morebiti hodil prejšno noč kak lev, leopard, ali hijena ali kaka druga zver in osel si misli, tukaj je treba opreznosti in previdnosti. Zató voha, gleda in posluša, ušesa mu skoro plešejo po glavi in ne bode ga storil koraka naprej, predno ne gre človek pred njim. Toliko je pameten, da si misli, ako je kaj, bode tega prvega raztrgalo. Ta misel ga umiri, da gre dalje.

Ves drugačen nego naš sivec je osel v gorkejših krajih, na primer na Grškem in Španskem. Ti osli so mnogo veči od naših, skoro kakor srednji konj veliki, tudi imajo mečo in glajšo dlako, daljšo grivo in lepši rep; vrh tega so bolj živi in bolj urni od naših.

Najlepši osli so pa vendar egiptovski in perzijanski. Egiptovski osel je skočna in lepa, pridna in trpežna žival ter je za one kraje bolj potrebna in več vredna nego konj. Se vé, da Egipčani drugače ž njim ravnajo, nego mi s svojim. V mladosti jih ne preobtagajo s težkim tovorom, dobro jih krmijo in mnogo gledajo na to, da se ohrani dobro in čisto pleme. Zató se mora naš osel skriti pred jutrovskim, kar se tiče dobrih lastnosti. Lepi osli dobrega plemena imajo pa tudi veliko ceno v Egiptu in v Arabiji in le bogataši in velikaši si jih morejo kupovati. Izvrstnega jahača cenijo, kakor srednjega konja in ne zdi se jim preveč za tacega osla plačati do 600 goldinarjev v našem denarji.

Razen tega lepega osla imajo v teh krajih še eno manjšo pasmo, ki je posebno pridna in z vsem zadovoljna. V teh deželah nikdo ne hodi peš, tu vse jezdari na oslih; zató pa tudi največi siromak ne more biti brez njega. Celó berač ima svojega osla, na kterem berači po svetu. Pokladajo jim suhi fižol in to po noči, po dnevi ne dobi nič, k večemu ako mu vrže rokovet zelenja in ob tej krmi mora trdo delati.

„Nikjer se ne jezdari na oslih toliko — spet pripoveduje Brehm — kolikor v Egiptu. V vseh večih

mestih so osli neobhodno potrebni, ker se ljudjé tu ne vozijo v kočijah, temuč jezdijo na oslih. V Kairi, glavnem mestu Egipta, so oslarji poseben ceh in človek si brez njih ne more pomisliti mesta, kakor tudi ne brez palm in brez minaretov (turških turnov). Komaj si v Aleksandriji stopil iz ladije na suho, že te obsujejo oslarji in ti ponujajo svoje osle, ki od zgodnega jutra do poznega večera stojé po vseh trgih in čakajo, da bi jih kdo najel. Ti oslarji te nagovarjajo v nekej mešanici vseh jezikov, toda gorjé ti, ako spregovoriš angleško besedo. Med seboj se stepó za té, kdo bo namreč na svojega osla dobil bogatega Angleža. Najbolje bodeš storil, ako se brez odloga vsedeš na prvega osla in odjahaš do gostilnice. Te oslarje pa le onda še le prav spoznaš, ako razumeš njihov arabski jezik. Veselilo te bode poslušati njihove prepire in pregovore, posebno pa se bodeš čudil, kako zna vsak hvaliti svojega osla.

„Gospod! — tako te nagovori oslar — poglej tega osla, ki ti ga ponujam, pa ga prispodobi z drugimi, ktere ti oni fantalini ponujajo! Saj se mora vsak pod teboj zrušiti, to so slabi mački, ti si pa močen in krepek človek! Ali moj, moj! Hiter je kakor železnica, kakor gazela te bode hitro nesel.“

„To ti je pravi kairski osel — uteče se drugi oslar — on izvira od gazelca in od divje kobile. No Kairec! skoči, teci in pokaži gospodu, da govorim resnico! Nikar ne delaj sramote svojemu rodu! No pojdi v božjem imenu, teci gazelica moja, lastavica moja!“

Tretji ti bode, ako je mogoče, še bolj hvalil svojo žival, to ti gre brez konca in kraja, dokler nisi enega zasedel. Oslar sedaj vleče in suje, tepe in zbada ubozega osla, da se spusti v dir s teboj, paglavec pa teče za njim in vedno na-nj kriči in vpije, nagovarja ga in spodbada. „Gospod! pazi na hrbet, na nogo: ogni se na desno, zakreni na levo! Pazi glavé! He pozor! Konj gre, kamela, mula, osel! Varuj se, pazi na obraz, na roko! Ogni se, prijatelj! pusti naprej mene in mojega gospoda! Ne zabavljaj mojemu oslu,

ti capin! Več je vreden, nego tvoj ded! Nikar ne zameri, gospod! da te je sunil ta potepuh."

„Tako mu gre klepetalo v eno mér, brez presledka, tako se motaš z oslom med jahači in jezdeci, med tačkami in vozovi, med kamelami in pešci. Tvoj osel se ne utrudi, zmerom je vesel in dobrovoljen, komaj ga moreš ustaviti, ko sta prišla v diru do cilja. Kairo je v resnici visoka šola za osle. Tukaj še le spoznaš, kaj je vredna ta žival, tukaj se človek nauči ceniti jo in spoštovati."

Osel je iz Azije doma. Ondi so ga najprej ukrotili in še dan danes se po azijanskih stepah v neomejenej svobodi pase mnogo divjih oslov. Divji osel je — imenujejo ga kulan — veči, lepši in spretneji od domačega. Dlako ima kakor svila tenko in mehko, tudi je svetlejša in gladkejša od konjske. Kulan je belkast in se sveti srebrasto, le po glavi in na bokih je zagorele barve.

Kakor divji konj tarpan, tako živi tudi kulan v čredah, ktere vodi največi in najmočnejši osel. Kulan je neznano hiter, noben arabski konj ga ne more doteči in zraven se še zritava in skače sem ter tje, kakor da bi se hotel igrati; videti je, da mu je taka gonja po godu.

Kulan tenko čuje, bistro vidi in dobro voha, za to ga skoro ní mogoče zalezti na stepi. Krmi se s slanimi zelišči, ki navadno rastó po stepah, toda bodečega osatja neče jesti. Slano vodo rajše pije, nego sladko, no mora biti čista, za kalno ne mara.

Vsi narodi v srednjej Aziji na vse mogoče načine zalezvajo in lové divje osle. Kirgizi ga streljajo iz skrivišča. Perzijani kopljejo globoke jame, jih nasteljejo z mehko travo, zgorej jih pa pokrijejo z zelenjem. Potem zganjajo kulane v doline, kjer so te jame izkopane. Tako vjeta mlada žrebeta perzijanski bogatini drago plačujejo, ker ž njimi potem boljšajo svoje domače pleme. Taki ukročeni divji osli so najboljši jahači, v Arabiji in v Perziji jih po 70 celo po 100 cekinov prodavajo. Kakor pravi divji kulani, so

tudi ti ukročeni osli lepi, živi in hitri, zraven sosebno delavni, trpežni in z vsem zadovoljni.

Kirgizi sosebno radi jedó divjega osla; takisto tudi Perzijani in celo Arabi, ki so drugače jako izbirčni in natančni, ki bi za nič na svetu ne pokusili domačega osla, so mrtvi na kulanovo pečenko. Stari Rimljani, znani sladkosnedci, so si iz Azije naročevali divje osle in pri velikih pojedinah je bilo oslovsko meso največa slaščica. Tako nam vsaj pripoveduje Plinij, rimski pisec. Glasoviti Mācena je pozneje, ko so se menda kulani teže dobivali, mesto njih vpeljal navado, jesti mlade mule.

Perzijani razen mesa rabijo tudi kulanov žolč kot dobro zdravilo za bolne oči. Buharji delajo pa iz kož neko usnje — šagrén imenováno — ki se dobro plačuje.

Oslica ima navadno le po eno mlado, ki koj spregleda. Stara ga skrbno liže in sploh je za-nj v velikih skrbéh. Čez pol leta ga odstavi, ali mladič še dolgo hodi za materjo. Oslič je jako živahna, vesela in šegava žival, rad skače in si igra, posebno veselo pa pozdravlja vsacega osla. Oslič ní izbirčen, že v prvej mladosti se nauči biti z vsem zadovoljen, tudi občutljiv ní tako, kakor žrebe in zato tudi ne zbolí tako lehko. V drugem letu je osel dorastel, ali k popolnej moči pride še le v tretjem letu. Osel ní podvržen tolikim boleznim, kakor konj in učaka tudi pri težkem delu 30, do 40, časih celo 50 let.

Osličino mleko pravijo, da dobro dé ljudem, ki na prsih bolujejo. V južnej Evropi jedó tudi oslovsko meso. Iz kože delajo pergament in močno usnje, tudi na bobne jo napenjajo.

Od konja in osla se skoti polutan, ki ima nekaj konjevih, nekaj pa oslovih lastnosti. Od osla in kobile izvira m u l a, ki je skoro konjske velikosti in postave, le po glavi, po ušesih in po repu je podobna oslu in tudi glas je oslovski.

Od konja in oslice se skoti mezeg, ki je sploh podoben oslu; le glava, rep in glas so konjski. Mezeg je sploh slabič in zató jih je le malo videti, razen na Španskem in v Abesiniji; sosebno v zadnjej deželi imajo skor same mezge.

Toliko bolj imenitne in koristne so pa mule. Mula je srčna, hrabra in močna, kakor konj, zraven pa tudi trpežna, zadovoljna, pohlevna in v hodu varna, kakor osel. V njej se res strinjajo najbolje lastnosti njenih starišev.

V vseh goratih južnih krajih je mula neobhodno potrebna domača žival. Po najtežavniših potih more nositi tri cente ter gre vsak dan po šest ali sedem milj daleč in to pri takej krmi, da bi je konj še ne povohal.

Španske mule, s kterimi ondi največ vozijo, so skor drage, kakor konji. Španjolec se rad pobahá s svojimi mulami in obeša na-nje vsakoršne leskótne čirečare, rdeče čope in prevoze; pod sedlo jim prestira pisana podgrinjala ali vendar ž njimi ne ravna lepo. Jesti in piti jim sicer dá, ali zato pa tudi od njih zahteva skoro nemogoče stvari in če ga precej na besedo ne ubogajo, udriha z bičem po njih, bije jih z gerjačo, meče kamenje va-nje in jih celo z nožem zbada. Vožnja na španskej pošti je prava peklenska vožnja. Tu ti zapreżejo pet parov mul, druzega za drugim, na prvem sedi jezdec, zadej na sedalu pa kočijaž z neznanskim bičem in zraven še gonjač s strašno gerjačo. Vsaka mula ima svoje ime, ktero so jej prav za prav vbili v glavo in to tako: Mulo, ki je namenjena za poštarsko vožnjo, priveżejo h kolu in vrh tega jo drži še močen človek. Drugi vzame v roke velik bič in začne neusmiljeno udrihati po ubogej nedolžnej živali, kakor bi veljalo hudiča iz nje izgnati in ves čas jej na ušesa kriči ono ime, ki jej je namenjeno. Za četrt ure preneha in jej da dobro jesti. Drugi dan se ta strahoviti nauk začne z nova in tako poredoma nekoliko dni. Osmi ali deseti dan si je svoje ime zapomnila za vse svoje žive dni. Kakor sliši svoje ime, spominja se onega tepeža, pobesi ušesa in se spustí v tek.

5. Ovca.

Ovca je mirna, krotka, potrpežljiva in dobročudna, ali zraven pa tudi neumna, trapasta, plaha in boječa žival. Med našimi domačimi živalimi je ní nobene, ki bi se bila po udomačenji toliko spremenila, ní je nobene, ki bi bila na toliko izgubila svoje naravne zmožnosti, kakor jih kažejo še vedno v popolnej prostosti in divjosti živeče ovce. Divje ovce so živahne, gibke in skočne, kakor koze; pretečo nevarnost hitro spoznajo in se tudi branijo proti sovražnikom. Naša ovca je komaj senca njenih divjih sorodnikov, v človekovej službi je izgubila te lepe lastnosti, izgubila je vso naravno razumnost, dolga sužnost jo je popolnoma otopila in zbebala.

16. Ovca.

Vse ovce so kratkega vrata, valjastega trupla in visečega krajšega ali daljšega repa. Tenke in suhe noge se končujejo v dva parkeljca, po kterih ovca hodi; zadej ima pa še dva manjša krnasta, ki se tal

ne dotikata. Ovca ima suho glavo, zbočen in dlakav nos in velike razmaknjene oči, ušesa jej pa proč stojé. V gornjej čeljusti spredaj nima zób, spodaj ima pa osem prednikov in potem zadej še 24 kočnikov, namreč na vsakej strani zgorej in zdolej po šest. Na glavi nosi votle, robate, polžasto zavite in počez nagrbane rogove, toda navadno so samo ovni rogati, le pri nekterih pasmah nosijo tudi ovce manjše rogove. Pri nekterih pasmah ima oven tudi 4 in celó 6 rogov. Razen glave in nog ima ovca po vsem truplu dolgo kodrasto, sedaj tanjšo, sedaj grobejšo dlako, ki jo navadno volna imenujemo.

Omeniti moramo tukaj neko posebnost v prebavljanji, ktere nimajo do sedaj opisane živali. Ovca namreč preživlja, to je: hrano ali krmo dvakrat prežveka. To pa ní lastno samej ovci, temuč še mnogim drugim živalim, na primer: govedu, kozi, jelenu, srni, kameli in še drugim. Zató je pri vseh prežívačih ali prežvekovavcih želodec razdeljen na štiri predele.

Krma, ki jo ovca prvikrat le bolj površno zgrize, gre po požiralniku v prvi in največi predel, vamp imenovan; od tod se pomika v drugi manjši predálec, kapica zvan. V kapici se začne krma prebavljati, ter se sprijema v kepice. Kedar živina ne jé in tudi sicer počiva, povračajo se te kepe po požiralniku nazaj v usta, kjer je žival še enkrat do dobrega prežveče in oslini. Drobno semleta in oslinjena hrana gre sedaj po posebnem žlebiču med dvema gubama naravnost v tretji želodec, kteremu se devetogub pravi, ker je v njem koža na več gub zganjena. Iz devetoguba gre hrana naposled v zadnji želodec, siriščnjek imenovan, kjer se hrana popolnoma prekuha in prebavi.

Naša domača ovca se ojagnji navadno z enim, redko kedaj z dvema jagnjetoma. Mladi janček je jako mila, nežna, vesela in šegava žival, da ga je milina gledati na trati, kako brezskrbno poskakuje okoli matere. Iz početka so jagnjeta jako občutljiva za mrzlo in mokrotno vreme; zató premladi v tacem

vremenu ne smejo na pašo. V prvem mesecu dobí mlečne zobé, zadnji stalni zobjé mu pa predró še le v petem letu, toda po plemenu gre pa že v drugem letu.

Naše ovce, posebno one, ki so v stajah zaprte, so mehke in občutljive živali ter so podvržene mnogim boleznim. Najnavadniša je vrtoglavost. Tej bolezni je kriv mehurnjak, to je neka mehurjasta glista, ki se pokaže v ovčjih možganih. Dolgo se ní vedelo, odkod ti črvi pridejo v ovčjo glavo. Najnovejše skušnje so pa dokazale, da ovca dobí to bolezen od psa, ki boluje na trakulji. Trakulja je dolga, ozkemu traku podobna glista, ki je sestavljena iz mnogih in mnogih plošnatih členov. Ti členi rastejo od glave, tako da so prvi najmlajši pri glavi najmanjši, zadnji pa najstarši in polni jajec. Ti zadnji členi se trgajo drug za drugim od trakulje in izpadejo iz pesjega črevesa.

Ovca, ki po naključji požre na paši tak člen poln jajec, ali tudi samo nekoliko jajec, ki so se izprezala iz tacega člena, dobí potem mehurnjaka v možganih in postane vrtoglava. Ko namreč trakuljina jajca pridejo v ovčji želodec, ondi oživé, pa se prevrtajo skozi želodčevo kožo in dalje skozi drob in skozi meso, dokler ne pridejo v glavo, kjer ostanejo ter se spremené v tacega mehurnjaka, ki potem ovco nadleguje in jo naposled umorí.

Ako potem sicer zdrav pes pojé možgane crknjene ovce z mehurnjakom vred, spremení se ta mrčes v psu v pravo trakuljo, ki spet trosi jajca, iz kterih se novi mehurnjaki v drugih zdravih ovcah izležejo. Trakulja in mehurnjak sta tedaj v tej istej zvezi, kakor metulj in gosenica. Kakor iz gosenice postane metulj, takisto se mehurnjak spremení v trakuljo, in kakor metulj znese jajca, iz kterih se izvalé spet gosenice, takisto tudi trakulja trosi jajca, iz kterih se izcimijo novi mehurnjaki, ako namreč ta jajca pridejo v ovčji želodec in od tod v možgane. Ako se tedaj v kakej čredi pokaže ta bolezen, naj gospodar najprej odpravi svojim psom trakulje, druga skrb naj mu

bode, da psi — ki so znabiti še zdravi — nikdar ne dobé jesti možganov za vrtoglavico crknjenih ovác.

Druge navadne ovčje bolezni so: mrtoud, volčič ali sajevec na parkljih, garje, koze, bobnica in žabica. Vrh tega jo zajedajo na jetrih metljaji ali metulji in v pljučih neki drugi črvi. Tudi neka muha jo muči. Na nos jej namreč znese nekoliko jajec, in mali črviči ali ličinke, ki se iz njih izvalé, zlezejo ovci v nos, kjer jej delajo velike bolečine.

Ovca učaka 10, 12 celó 14 let, ali že v 10. letu jej navadno izpadejo zobjé; tudi se stara ovca niti ne izpíta lehko, niti nima več tako lepe volne; zato jih navadno že poprej zakoljejo.

Od ovce se rabi vsaka, tudi najmanjša stvar. Jagnjetina ali bravetina — sosebno pečena — je jako dobra in tečna jed, iz sladkega ovčjega mleka se dela okusen sír, iz loja vlivajo sveče, iz raznih odpadkov in obrezkov kuhajo klej (lim), iz črev sučejo strune in tudi iz rogov se izdelujejo razni izdelki. No največo korist ima človek od ovčje volne in zarad volne ljudjé največ redé ovce. Ovce, ki dajo mnogo lepe volne, imajo malo mesa; mesnate ovce dadó slabejo in grobejo volno. Volna se striže navadno enkrat na leto in to okoli binkošti. Iz volne se predó, pletó in tkó vsakovrstne pletenine in tkanine, od najtenjšega sukna do debelega in grobega bukovca ali darovca. Iz ustrojene ovčje kože — irhovine — delajo mehke rokavice in druge stvari. Z volno ustrojena koža — krzno — se rabi za kožuhe in kučme. Naposled je ovčjek jako dober in zdaten gnoj.

Ovca je gorjanka. Vse divje ovce stanujejo v goratih krajih, nektere blizo večnega snega in tudi našim domačim ovcam bolje dé paša na suhih hribih in prisojnih rebrih, nego po mokrotnih dolinah. Na gorah najde mnogo več dišečih in zdravih rastlin; po dolinah raste mnogo zelišč, za ktera ne mara, nektera so jej celó zoperna in škodljiva, kakor na primer: zlatica, podlesek, homulica ali bradavičnik, mleček, loč in še nektere druge. Ovce, kakor sploh prežve-

kavci, gredó rade za soljo, ki jim prav dobro tekne in jih varuje mnogih bolezni.

Ovca je malomarna, neumna in plaha žival. Že njeno zoperno in prazno blejanje oznanuje neumnost in bedavost. V nobenej stvari si ne zna pomagati; vsaka tudi najmanjša nenavadna stvar, postavim kak pok ali vrisk, plamen, ki nenadoma švigne pred čredo, pes, kterega še niso videle — vse to jih lehko tako preplaši, da brez zavednosti same silijo v nevarnost. Ako kterej živali, to je gotovo našej domačej ovci treba človeške pomočne roke in skrbnega očesa, brez človeka bi kmalo poginile vse. Zató pa tudi en sam pes lehko strahuje in vreduje po sto in še več ovac.

Ako se užge ovčja staja, ovce ne bežé iz nje, le z največo silo jih je mogoče izvleči iz dima in plamena in ako le morejo, pobegnejo spet nazaj v ogenj. Rajše zgoré vse do poslednje, nego da bi zbežale skozi odprta vrata. V nevarnosti, da-si tudi je večkrat samo namišljena, stiskajo se časih tako, da se mnoge od njih zadušé. Najbolj se bojé groma in bliska. Pri nevihtah se stiskajo in gnetó in z nikakoršno silo jih ní moči spraviti z nevarnega mesta v zavetje. Ako trešči v tak klobčič, obleži jako mnogo mrtvih. Za prvim ovnom, ki navadno vodi čredo, gredó slepo. Kar storí vodnik, to isto storé za njim na istem mestu vse po redu. Ako vodnik na kacem mestu malo poskoči, poskoči za njim vsaka ovca, kedar pride na ono mesto. Ako se on preplaši in brez glave lomasti dalje, peketajo zbegane vse za njim ne gledé, kam jih vodi. Naj se vodnik prestrašen zapraši v vodo, pojdejo vse za njim, naj se vodnik prekucne v globok prepad, vse bodo poskakale za njim, da-si tudi bi mogle videti, da so vse mrtve obležale, ki so skočile pred njimi. Zarad te neumne in nesrečne trme v nekterih krajih pridadó ovčjej čredi nekoliko koz, ki so v vsacem oziru pametnejše, da bi vodile topoglave ovce. Na Ruskem, kjer se po južnih stepah pase mnogo tisoč ovác, imajo pastirji zarad teh napečnih ovčjih lastnosti mnogo truda in veliko skrbí. Pri nevihti ali mečavi (ko mete s snegom) časih ka-

kor besne drvé naprej v stepo, poskačejo v vodo, celó v morje; časih pa spet stojé, kakor bi bile prirasle, na istem mestu, da jih zamete sneg in rajše na mestu zmrznejo, nego da bi šle za pastirjem v zatišje. Tako jih časih en dan na tisoče pogine.

Potnik Kohl, ki je mnogo potoval po Ruskem, opisuje tak dogodek, kakor ga je čul iz ust starega pastirja.

„V očakovskej stepi — pripoveduje pastir — nas je paslo sedem, imeli smo do 1000 ovác in 150 kóz. Bilo je sušca meseca, gnali smo prvikrat onega leta. Vreme je bilo prijetno, paša je bila dobra in obilna, ker je trava že zelenela. Proti večeru začne deževati in mrzel veter je jel pihati. Dež se kmalo spremeni v sneg, mraz je pritiskal vse huje in huje, obleka na nas je zmrznila in po solnčnem zahodu je brila burja, da nam je šlo do kostí. Nismo bili daleč od staj in od hiš, pa smo skušali priti do njih. Med tem je veter ovce pognal, ter jih je tiral zmerom dalje od staj in od hiš. Skušali smo, da bi obrnili kozle, ki so navadno vodili čredo; ali kakor so sicer jarci neustrašeni in srčni, mrzlih viharjev se vendar bojé.

Letali smo sem ter tje, tepli smo, gonili in podili nazaj, vpirali smo se proti viharju in proti čredi; toda ovce so pritiskale in rinile naprej in ves klobčič se je vso noč neprenehoma valil zmerom dalje in dalje. Ko je drugo jutro napočil dan, nismo videli okoli sebe nič, nego povsod sneg in sneg in viharno puščavo pred seboj in za seboj.

Vihar je tudi po dnevi divjal z isto močjo in čreda se je še hitreje dalje pomikala, nego po noči, ko jo je gosta tema še nekoliko ustavljala. Vdali smo se osodi. Hitro smo drvili dalje, mi naprej, ovce so beketale in trapale za nami; voli, ki so nam vozili živež, so copotali za nami, in zadej so tulili naši psi. Ta dan smo izgubili vse koze, druga za drugo je onemogla in naš pot je bil zaznamovan z mrtvimi živalimi. Proti večeru je šlo malo zložneje, ker so ovce jele pešati nekaj od lakote, nekaj od truda. Toda tudi nam so upadale moči, dva od nas sta zbolela in

sta se zarila v kožuhe na vozu. Spet je nastopila noč, pa nikjer ni bilo videti niti vasi, niti hiše. To noč se nam je še huje godilo, nego prejšno in ker smo vedeli, da nas burja drví proti morju, pričakovali smo vsak čas, da se bodemo z neumno živino vred prekucnili v morje. Na to zbolí še tretji od nas. Ko se je jelo daniti, zagledali smo na strani v sneženej megli nekoliko hiš. Bile so nam prav blizo, komaj 30 korakov od nas, ali bedasto žival ni bilo mogoče obrniti na ono stran, v eno mér so bežale pred burjo. Vihar nas je imel tako v oblasti, da celó mi, boreči se z ovcami, nismo mogli iti do hiš. Videli smo, kako se nam izgubljevajo hiše izpred očí in da-si tudi nam je bila tako blizo pomoč, bili bi vendar izgubljeni, ko ljudjé sami ne bi bili čuli naših psov. Bili so naselniki, eden je spoznal našo nevarnost ter je hitro sklical druge. Njih petnajst nam je prišlo v pomoč, s čilimi močmi so se vrgli med trudne ovce ter so zvlekli nje, nas in bolnike do svojih pohištev. Izgubili smo na tem strašnem potu vse koze in 500 ovac. No še tukaj v zavetji jih je mnogo poginilo, ker živali spazivše zatišje pri hišah in stogih, so se tako strašansko gnetle in stiskale, kakor bi jim bil sam živ vrag za petami, in tako se jih je mnogo zadušilo. Mi smo hvalili Boga in dobre naselnike, da so nas rešili gotove smrti; ker četrt ure za gostoljubnimi hišami zija 20 sežnjev globok prepad v morje.“

Mnogo spretnejše in tudi srčnejše so ovce, ki se brez vsacega varstva, skoro na pol divje, pasejo po goratem Walesu na Angleškem. Te ovce se ne držé v velicih čredah, temuč razkropé se v manjše trope po 12 do 15 skupaj, ker jih skušnja uči, da se tako laglje branijo proti sovražnikom. Tudi človeku ne upajo, bojé se da jim ne bi vzel ljube svobode. Zató vedno stavijo stražo na kak skalnat greben, in kakor se pokaže kaj sumnjivega, zabrlizgne straža in vsa čreda pobegne v goro na najstrmejše kraje, kamor preganjavec ne more za njimi. Valeška ovca se ne more zanašati na pastirjevo obrambo, zató se branijo same. Oven in tudi ovca se postavi psu in

ga največkrat premaga. Pri takej priliki se ovce zberó vse v en kup, v sredo med sé vzemó jagnjeta in ovce, ovni pa moško pričakujejo sovražnika in ko se njim je približal, ga srčno napadejo. Ako prej ne odnese pete, telebne najmočnejši oven va-nj in ga na zemljo pobije. Dogodi se celó, da se tak oven loti bika in da ga premaga. Bik namreč pobesi glavo, bodi si, da zaničuje svojega majhnega protivnika, bodi si, da bi ga rad nabodel; oven se pa zaleti va-nj ter ga buti na čelo. Ta nepričakovani udarec bika tako pretrese in omami, da se navadno zgrudi na zemljo. Človek, ki ima vedno le naše okorne in bebaste ovce pred očmi, bi komaj veroval, da more svoboda in samostalnost to žival tako spremeniti.

Že v starodavnih časih si je človek udomačil ovco; no kakor pri vseh najimenitniših domačih živalih, tako tudi ovci ne vemo za rod. Nekteri mislijo, da je naša ovca udomačeni zarod neke ovce, ki še sedaj živí divja na otocih Korzika in Sardinija; drugi spet menijo, da izvira od azijske divje ovce, Argali zvane, drugi pa spet trdijo, da so divji prededi našej ovci že davno odmrli in da ta vrsta živi sedaj samo v domačih ovcah. Kakor od drugih domačih živali, imamo tudi od ovce jako mnogo plemen ali pasem, ki se po številu, velikosti in zvijanji rogov, po dolgosti in tenkosti volne in naposled po repu jako spreminjajo.

No predno govorimo o imenitniših pasminah, ozrimo se malo na divje ovce.

Muflon ali mufla se imenuje divja sardinska in korzikanska ovca, ki živi v čredah, po 50—100 repov skup, na ondotnih strmih in visokih gorah. Muflon je zatrepanega krepkega trupla, velicih, do 12 funtov težkih zavitih rogov in sosebno kratkega repa, kakoršnega imajo sploh vse divje vrste. Dlaka je gladka in kratka, po zimi pa kodrasta in volnata, po hrbtu je rjava, sicer pa belkasta. Samo oven nosi roge in najmočnejši med njimi vodi čredo. Ti ovni se časih strašno trkajo med seboj in pri tej priliki se večkrat kteri zvrne čez skalovje. Muflon je jako plašen, najmanjša reč ga poplaši, da kakor blisk, leti po

strmih pečinah in čez meline. Muflonov je vedno manj in manj, ker jih preveč zalezujejo in streljajo; časih pravijo, da so jih v enem velikem lovu po 4000 in še več postrelili; sedaj je pa dober lov, ako jih dobé kacih 20.

Mladega muflona je jako lehko krotiti, kmalo se udomači in na človeka privadi, da gre za njim, kakor pes; sicer pa ostane živahen in skočen, kakor divji. Po hiši stakne vse kote in vse prevrne. Kar se pa tiče drugih umnih zmožnosti, ni skoro nič bolji od naše domače ovce. — Mufla ima navadno po dva jagnjeta, ki precej po rojstvu gresta za materjo in že v nekoliko dneh delata tako predrzne skoke, kakor stari.

Po samotnih planinah v srednjej Aziji, tje do Kitaja in celó v mrzlej Sibiriji živí velikan med divjimi ovcami, argali imenovan. Oven je $6\frac{1}{2}$ črevljev dolg in 4 črevlje visok, velik je tedaj, kakor enoletni junec. Težek je blizo tri cente in sami rogovi vagajo 30—50 funtov. Sivkasto-rjava gornja dlaka je dolga in stremenasta, spodaj ima pa gosto in mehko kratko volno. Ovce so manjše in imajo tanje, skoro ravne rogove. Najmočnejši oven vodi po 10—12 repov in kakor drugi ovni, se tudi argali trkajo, da iskre švigajo. Po letu se pasejo po dolinah, po zimi pa mulijo mah in lišaj po skalovji. Zalezti ga je jako težko, ker izvrstno čuje, vidi in voha in je zraven jako plašen. Ako spazi kaj sumnjivega, hitro zgine po skalovji, skače čez globoke prepade in spleza po največih strminah, kjer človek ne bi vedel kam noge zastaviti. Lov je torej jako težaven in trud se ne bi izplačal, ako bi argali ne bil tako neumen in zvedav. Zato lovci v Sibiriji radi obešajo svojo obleko na kak drog in sicer plašni argali se večkrat tako zagleda v to obleko, da ne spazi lovca, ki se mu je približal od druge strani. Tudi jim nastavljajo zadrge na pote, po kterih navadno hodijo. Argalijeva pečenka je sosebno tečna in slastna, iz njegove kože si delajo ljudjé odejo in obleko, iz rogov pa izdelujejo kupice, žlice in drugo orodje.

V severnej Afriki živi grivata divja ovca, ki je sicer manjša od argalija ali v drugih lastnostih se ž njim vjema. V glavo je bolj kozi nego ovci podobna, najbolje jo pa od vseh drugih loči dolga griva, ki jo nosi pod vratom tje do prsi.

Tudi severna Amerika ima v zapadnih goratih in pustih krajih divjo ovco, debelorog zvano, ki ní nič manjša od argalija. Debelorog nima volne, temuč gladko kozjo dlako, sicer je pa plašen, uren in spreten v skakanji in plezanji, kakor argali.

Med domačimi pasmami, kterih ne bodemo popisovali vseh, je najimenitnjša: merinovka, ki je že od nekdaj udomačena na Španskem in Portugalskem, kamor so jo bržčas naselili iz severne Afrike. Merinovka je srednje velikosti, zatrepanega in polnega trupla, debele glave, zbočenega nosa in dolgega repa. Oven nosi močne, najprej navzdol in naprej, potem spet venkaj in nazaj zavite roge. Noge ima nizke ali močne in debel vrat z ohlapno kožo. Merinovka ima med vsemi ovcami najtánjšo in najmečo, rumenkasto in kodrasto volno.

Na Španskem imajo te ovce neizmerno velike pašnike in v prejšnih časih — še pred 50 leti — so imeli kralj in nekteri prvi velikaši velike pravice zarad paše. Tak velikaš je imel večkrat po 80.000 ovác, ki so hodile od pašnika do pašnika. Njihovi pastirji so imeli pravico goniti svoje črede po kmetovskej zemlji, tudi čez najbolj obdelane njive so smeli narediti 90 korakov široko cesto in na potu so smeli pasti na vsacem občinskem pašniku. Sedaj je to, se vé da, drugače.

Pozneje so merinovke z velikim pridom zaplodili tudi po drugih deželah, kjer se prav dobro obnašajo. Naša prosta ovca, ki ima dosti dobro meso ali slabejšo volno, dá se po merinovkah tako v plemenu zboljšati, da je skoro popolnoma podobna merinovki. Merinovke in sploh ovce, ktere ljudjé držé zbog volne, se ne molzejo, ker bi po tem volna trpela.

Vlaška ovca ima ravne, po koncu stoječe in kakor vretence usukane rogove. Volna je dolga, ali

groba, iz nje se tké najgrobejše sukno. Na Grškem, Vlaškem, Ogerskem, posebno pa na Turškem držé največ to ovco, ker je mesnata, in Turki najrajše jedó bravetino.

Od tujih udomačenih ovac omenimo na kratko tolstoguzo in tolstorepo ovco.

Tolstogúza ima prav kratek rep, in na vsakej strani veliko tolsto gručo, da je ovca videti, kakor bi imela zadej dve blazini privezane. Te dve gruči ste do 30 funtov težki. Ta ovca živi v srednjej Aziji in sedaj tudi v Afriki, nima volne, nego samo dlako. Mongolska tolstogúza je velika, kakor osel.

Tolstorepka v prednjej Aziji in severnej Afriki ima dolg rep, v kterem se nabere toliko tolšče, da je 20—30 funtov težek in da ga ovca komaj za seboj vleče. Da si ovca ne poškoduje repa na paši po ostrem kamenji, privežejo jej pod rep majhna kolca, kamor položijo rep, da ga ovca vozi za seboj.

6. Koza.

Kar se tiče telesnih lastnosti, je koza z ovco v najbližem rodu. Močne in ne previsoke noge nosijo zatrepano truplo s kratkim zafrknjenim repkom. Na debelem vratu je nasajena suha glava z dolgimi špičastimi ušesi. Brada, ki jej visí od dolnje čeljusti, dela jo nekako častitljivo, toda iz živih oči jej pa gleda šegavost, porednost in nagajivost. Oba, samec in samica, imata na glavi roge, ki posebno njemu kaj lepo pristujejo. Rogovi so srpasto nazaj zaviti, od strani stisnjeni in robati, spredaj pa počez grčasti ali grbasti. Nahajajo se pa tudi brezrogi ali mulasti kozli in koze, ki pa ne nosijo glave tako moško in mogočno, kakor rogati. Parkeljci na nogah imajo na okoli ostre robove in zato znajo koze tako dobro plezati in skakati po pečevji. Koza ima po vrhu dolgo, grobo in kocasto, pod njo pa krajšo in mečo volnasto dlako.

Kakor je pa sicer koza v truplu podobna ovci, toliko bolje se od nje razlikuje po umnih zmožnostih.

Koza je nemirna, radovedna, nagajiva, malopridna in zraven pa tudi srčna žival. Že nekoliko tednov star kozlič ne vé, kaj bi počel od srboritosti. Ne samo da po trati dela čudne in smešne skoke, nego ga nekaj zmerom vleče na višave. Ni je kamnate groblje, niti drvene skladnice, kamor se spak ne bi skobacal. Ne neha, da se postavi na kako skalo, na zid, na streho ali vrh stopnic in od onod, svoje umetnosti vesel, gleda pod sé in v največih višavah brez strahú hodi okoli, ker ne pozna omotice.

17. Koza.

Koza je jako krotka žival ter je rada v družbi s človekom, rajše nego kaka druga domača žival, razen psa se vé da. Po gorah, kjer se po letu pasó koze, pridružijo se kaj rade potniku in ga časih več ur daleč spremljajo. Ako jim kaj dá, postavim solí ali pa tudi tobaka, ga drugikrat od daleč spoznajo, leté skup in meketaje beračijo za njim. No pri vsem tem je koza prevržna in muhasta. Danes te spremlja

povsod, kamor koli greš, povsod ti je za petami; jutri te pa še pogledala ne bode, ako jo tudi kličeš, ne zmeni se za té.

Le glej jo, kako objestno se obnaša na paši. Sedaj gre nekoliko korakov dalje, sedaj spet postojí, skoči malo v stran, odgrize kako brst, zadovoljna pokima z brado, zamekeče, spne se ob grmu in jé nekoliko časa, potem gre spet malo dalje, postoji pri detelji, odmuli nekoliko stebelc pa jo spet pustí in se loti kacega ničevega dračja, no hipoma je spet pri detelji, sedaj veselo skače, sedaj spet se drži žalostno. Vsak čas jej šine nekaj druzega v glavo, zatorej je koza res živa podoba vihravosti in razuzdanosti.

Koza bode rajše skočila čez séč, nego da bi iskala vrat; po potu ne pojde rada, rajše kolovrati po stranpotih, kraj vtrte steze rajše praska po grdih strminah. Zraven je jako zvedava in radovedna, vse bi rada videla, povsod bi bila rada zraven. Zato se koze na paši ne držé skup, kakor ovce; vsaka gre svojo pot in zato ima kozar ž njimi veliko preglavico. Koza je mirna le tedaj, kedar preživlja.

Kozel je bolj resen in se drži bolj moško in pristojno, nego koza, le brada in šegavo oko ga dela smešnega. Kozli se med seboj radi trkajo in večkrat imajo strašanske poboje, in ne le kozli med seboj, ampak tudi koze, in še celó mulaste se trkajo z rogatimi pa tudi z mulastimi. To trkanje nima ne konca ne kraja posebno onda, kedar je med čredo prišlo nekaj novincev. Pokanje in treskanje rogov se daleč razlega in človek bi mislil, da si morajo črepine razbiti ali da jih vsaj morajo omotiti ti silni udarci. Ali kozlu ní nič! Ko se v resnici sprimejo, ne bijejo se samo z rogmi na roge, ampak kamor koli more biti protivnika, bodi si v trebuh, bodi si na gobec in ne jenjajo z lepa, da-si tudi jim večkrat iz čela kri curkoma lije. Kozla, ki se hočeta trkati, gresta malo ritensko, potem se zaletita in ko sta blizo, spneta se na zadnje noge, nagneta glave in v tem hipu, ko se spustita doli, vjameta se z rogmi.

Kozli se ne bijejo samo med seboj, temuč se postavljajo tudi drugim živalim in celó človeku. Posebno so stari kozli časih prav poredni in hudobni. Človeka zna iznenada butiti od zadej in tako najmočnejega človeka lehko na tla podere. Tschudi pripoveduje, da je popotni Anglež na švicarskej planini Grimsel sedel na kladi z bukvami v rokah. Med branjem mu pride spanec in Anglež začne kimati z glavo. Blizo njega se pase kozel in pride radoveden bliže. Ko spazi to kimanje, misli si, da ga Anglež kliče na korajžo in bradač si ne premišlja dolgo. Postavi se, kakor ima navado pri takih prilikah, premeri prostor ter se tako silno zaletí v nesrečnega Angleža, da se prekucne čez klado in dolgopete noge kviško pomoli. Anglež je klel na vse kriplje, kozel pa, kakor bi se čudil voljnosti angleške butice, stopi z eno nogo na klado ter se radovedno ozira na kričečega in brcajočega Angleža.

Kako srčna je koza, vidi se iz tega dogodka. Brue je imel krotkega štirletnega leva. Necega dne je bil ta lev s svojim gospodom na dvorišči, ko so ravno prignali čredo novo kupljenih kóz. Ko koze leva zagledajo prestrašijo se tako, da se razbegnejo vse razen ene. Ena ostane, leva srpo gleda in z nogo cepeta. Potem stopi nekoliko korakov nazaj, zaleti se v leva ter ga z rogmi tako buti na čelo, da je bil lev omamljen, in še predno se prav zavé, poči ga koza v drugo. Lev se je zbal rogate protivnice in se je skril za svojega gospodarja.

Koza pa ní samo trkava in srčna, ampak, tudi spretna in bistroumna žival in se nauči vsakoršnih umetnij. Med ostalimi mojstrijami se nauči poznavati črke in sestavljati besede. Neki pastir v Kladskem je na paši svoje kozle in koze tako izuril, da so se vedli, kakor vojaki in so se med seboj tudi po vojaško bojevali. Ko jih je do dobrega izučil, šel je s temi umnimi bradači po svetu, ter jih je radogledním ljudem kazal za denar. Prišel je tudi na Dunaj in cesar Franc je dal tem rogatim umetnikom napraviti razno vojaško obleko.

Kozla tudi lehko privadijo, da se da vpregati pred majhna otroška kolca in z veseljem vozi dečke, ako lepo ravnajo ž njim; kakor ga pa preveč dražijo in po nepotrebnem mučijo, se jim ustavlja in se ne gane z mesta. Po večih mestih, sosebno v Parizu, človek pogosto na sprehajališčih vidi zapрežene kozle.

Toda ne samo izučene, temveč tudi navadne koze pokazujejo dosti razumnosti. Brehm pravi, da je njegova mati imela več kóz, in tu se je večkrat primerilo, da jih nemarne dekle niso dosti nakrmile. No gospa je to koj izvedela, še v hlev jej ni bilo treba hoditi. Samo pri oknu je vprašala, ali je vse v redu. Ko so koze zaslišale njene besede, začele so žalostno meketati, ako se jim je kaka krivica godila, sicer so bile pa tiho. Vprav tako so se tudi obnašale, ako jih je kdo po krivičnem udaril. Ako so se prikradle na vrt in jih je kdo z bičem prepodil z gredic ali od drevja, ní nobena beknila; ako se je pa dekla v hlevu ktere dotaknila, drla se je na vse grlo, kakor bi jo kdo živo na meh odiral.

Koza je stvarjena za gore; posebno rada se pase na prisojnih rebrih, po melinah in pečinah, kjer med razsedenim skalovjem poganja kak grmič ali kaka druga sočna bilka. Kamor nobena druga domača žival ne more, ondi ona veselo poskakuje in pleza po ozkih robovih in ostrih grebenih. Bolj ko je razpokano in raztrgano skalovje, bolj ko je divji kraj, toliko bolje jej ugaja. Tukaj se bolje počuti, nego v staji privezana pri polnih jaslih. Suhi kraji so jej bolj ugodni, nego mokrotni in tudi dolga moča ob deževji jej ne dé dobro. Nevihte in bliska se pa ne bojí tako, kakor ovca.

Kozo redé največ siromaki, ki ali nimajo s čim kupiti kako drugo žival, ali pa nimajo paše za njo. Pri nas vidimo največ kóz po onih ubozih in žalostnih krajih, kjer so nepremišljeni ljudjé posekali hladne gozde, ter nam tako lepe in rodovitne kraje spremenili v kamenite puščave. To je sploh na Krasu, posebno pa v Primorji, v gornjej granici in v Dalmaciji. Naše cesarstvo ima poldrugi milijon kóz in

Dalmacija sama redi skoro tretjino tega števila. Mnogo kóz ima tudi Grška, kjer razen drobnice skoro ní videti druge domače živali. Po golem sivem Velebitu, ki loči Liko od Dalmacije, človek ne vidi druge živali, nego koze in ovce, nekaj ličkih, nekaj dalmatinskih. Človek si ne more lehko misliti bornejega božjega stvora, kakor je lički kozar. Oguljena in z vsakoršnimi zaplatami obložena obleka mu le za silo pokriva telesno goloto; bos, žejen in lačen po ves božji dan lazi in stika po pekočem kamenji za nagajivo čredo. Zvečer pride truden domú, to je: v čudno kočo, ki je večkrat bolj podobna medvedjemu brlogu, nego ljudskemu stanu; tu si skuha nekaj koruzine moke na vodi in jo povžije nezabeljeno in večkrat tudi nesoljeno. Ako ima kako skorjo starega, okamnelega sira in košček sirkovega kruha, je reveż vesel. Tako preživi kozar dan za dnevom od prve pomladi do pozne jeseni, sedaj na pol pečen od žarečega solnca, sedaj spet premrt in otrpnjen od mrzle burje. Po ves teden in še dalj ne vidi človeškega lica niti ne čuje govorice iz človeških ust, le vsacih štirnajst dni mu prinese nekdo od doma novega živeža.

Na Ruskem in tudi na Spanskem imajo ovčarji pri svojih čredah navadno nekoliko kóz, ki vodijo neumne ovce. No te koze, da-si tudi so pastirjem potrebne in koristne, jim vendar delajo veliko preglavico. „Verujte mi gospod!" — tako je andaluški pastir na Sieri Nevadi tožil potujočemu Brehmu — iz kože bi skočil časih, tako se moram jeziti na svoji dve kozi. Nikoli ne bodete storile tega, kar bi jaz rad, temveč vprav nasprotno — no kaj čem, moram delati po njunej volji. Danes me ní bila volja pasti tukaj, ali moji kozi ste po vsej sili hoteli ostati tu in moral sem jima pustiti voljo. Še celó moj pes pri njima nič ne opravi. Ako bi ga na nje naščuval, pokončali bi mi vso čredo. Na! le poglejte, kaj delate!" S temi besedami mi pokaže poredni kozi, ki ste ravno kar splezali na strm skalnat greben in, prijazno meketaje, ste vabili ovce k sebi v nevarno višavo. Pastir pošlje psa, da bi ju prepodil in spravil doli. No to

ní šlo tako lehko! Kozi ste se umaknili na najviše sleme in pes se je zastonj trudil priplezati do njih. Zvesti služabnik je vsak pot zdrsnil po gladkej skali, no to ga še bolj pripali in res skobacal je vse više in više. Kozi ste smrkale, pes je lajal jezno in že je mislil, da ima v pestéh objestne hudobnice — no v spretnem skoku preskočite psa in dve minuti pozneje ste bile že spet na drugej špici in ista komedija se je z nova pričela. Ovce so se med tem izgubile po skalovji in so kakor obnorele letale po najožih robovih, da je pastirja in tudi mene jelo skrbeti. V strahu skliče psa k sebi in kozam je bilo to po všeči. Koj so se spet ovcam stavile za vodnice in čez dobre pol ure ste vse ovce srečno izpeljale iz skalovja.

V srednjej Afriki se pasó koze ves dan brez varha, le zvečer jih zapró v trnjevo ograjo, da so varne pred krvoločnimi zvermí. „Sredi prvotnega gozda — se glasi spet Brehm — potnik pogosto srečava velike kozje črede in človek se mora čuditi, kako spretno znajo te živali prav po drevji plezati. Tudi sredi stepe te nenadoma obsujejo te vesele živali in beračijo okoli tebe. Blizo tod bodeš tudi naletel na kak raztrgan šator, v kterem stanujeta po dva razcapana, na solncu ogorela Araba, ki nimata nikakoršne naprave niti druzega orodja, nego vodni meh, žitno vrečo, dva kamena, s kterima tareta žito in ilovnato pločo, na kterej pražita močnato jed.

Po noči je kaj živo in glasno v takej ograji. Malo je živali, ki bi tako malo spale in ki bi bile po noči tako nemirne, kakor so koze. Nekoliko je vedno budnih in te se podé, trkajo in spenjajo v največej temi. No ako se kaka zver, zlasti lev, približa takej ograji, popade koze velik strah in nemir. Človeku se zdi, da se ob takej priliki vsaka koza glasí z desetimi raznimi glasovi, toda ne mekečejo, temveč grdo blejajo in stočejo. Ako sedaj skozi ograjo celó ugledajo svetle zverinje oči, to je njih strah brez konca in kraja. Kakor besne dirjajo v ograji gori in doli, telebajo v ograjo in se vse zbegane na njo spen-

jajo. Ali nomade učí skušnja, da lev le v največej lakoti pograbi kozo, dočim je govedom zmerom nevaren. Kozam je leopard največi sovražnik."

Koza jé vsakoršno zelenjavo; travo, zelišča, listje; vendar se najrajše spenja ob grmih in nizkih drevesih, ter objeda popke in mladike in smuče brstovje. Zato kóz ní pasti po gozdih, kjer je mladovje in zato so kozo v novejšem času opustili v mnogih krajih. Tudi je resnično, da je koza mnogo kriva, da se po Krasu, po Dalmaciji, po Grškem in po drugih krčevinah ne more gora obrasti z novim gozdom. Ena sama koza v enem letu dva orala mladovja dene v nič.

Koza jé pa tudi mnoge strupene rastline, ktere ovcam in drugim živalim škodujejo, na primer: mleček, volčin, krvavi mlečnik, mišjek, pesji peteršilj, celó tobak, ki je prav strup mnogim živalim, gre oblizni kozi v slast. Tisa in preobjeda pa tudi njej škodite.

Koza je mrtva na sol. S soljo jo človek spravi, kamor koli hoče, in zató kozar na planinah vsak teden vsaj enkrat potrese svojim kozam nekoliko solí na stanovit kamen. Brez solí bi pastirju bilo nemogoče te lehkoumne živali držati skup. Na Švajcarskem kozjej čredi ne dadó zmerom pastirja, večkrat jo prepusté samej sebi. No to se vé, da se to more zgoditi samo v kacem pustem kraji, kjer koze ne morejo škode delati. A da se koze ne izgubé, nese jim nekdo vsaj enkrat na teden nekoliko solí k odločenej skali in vse koze se v tem času zberó pri tej skali in težko čakajo zaželene slaščice.

Koza skozí pomladi eno ali tudi dva, redko kedaj več mladih, ki so koj jako okretni, in že drugi dan tekajo in skačejo okoli, in za nekoliko dni gredó povsod za materjo. Mladi kozliči so mile, prijetne, burkaste in kratkočasne živalce, ki med seboj radi šale vganjajo, se igrajo, skačejo in kviško lazijo. V drugem mesecu mu že začnó rožički poganjati, a konec prvega leta že doraste in gre po plemenu. Kakor ovca, živi tudi koza kacih dvanajst let.

Koza je prav zato, ker prizadeva svojim gospodarjem majhne stroške, jako koristna žival. Kakor od ovce, rabi se tudi od koze vse. Meso mladih kozličev in tudi mlajših koz je prav dobra in tečna jed; od starega kozla je meso trdo in žilavo ter ima oni zoperni duh, ki je lasten sploh vsem kozam, sosebno pa kozlom. Koza dá mnogo mleka, ki nekoliko tudi diši po kozjem, ali sicer je prav zdravo in tečno in človek se lehko na-nj privadi. Posebno se priporoča otrokom in v bolezni oslabelim ljudém. Kozje maslo hudo diši, zatorej se navadno tudi ne dela; toliko bolji je pa kozji sir. Kozletina ali kozlova koža je jako močna in čvrsta; zato jo pri nas radi strojijo za irhaste hlače, tudi se iz nje delajo mehovi, rokavice in druge enake stvari. Na Jutrovem delajo iz kozjih kož sosebno imenitno usnje, safijan in kordovan imenovano. Kozja koža na meh odrta rabi na Grškem mesto vinske, in v Afriki mesto vodne posode. Tudi loj, dlaka, rogovi in čreva se porabijo.

Koza je že od nekdaj domača žival in sedaj razprostranjena po vsej zemlji v jako mnogih pasmah, ki se sosebno v rogovih, ušesih, potem v dolgosti in tenkosti dlake razločujejo. Evropejci pri dohodu v Ameriko ondi niso našli koze, pozneje so jo pa tudi ondukaj povsod vpeljali in ravno tako v Avstralijo v novejšem času.

Naj omenimo tukaj nektere sosebno imenitne pasme.

Na prvem mestu naj stoji angorska koza. Angorka je lepa velika žival na stran obrnjenih zavitih rogov, ktere nosita oba, samec in samica, samo da so samičini manjši in za ušesi doli zaviti; tudi sta oba bradata. No najimenitniše na tej kozi je nenavadno lepa dlaka. Dlaka je dolga in tenka, mehka in svetla kakor svila, največ bela i malo kodrasta.

Angorka je dobila ime od mesta Angora v mali Aziji, kjer imajo največ in najlepših koz. Celo leto se pasó zunaj, le po zimi, ko nimajo več paše, zapró jih v staje. Po letu jih večkrat peró, da ostane dlaka lepa in čista. Aprila meseca jih strižejo. Naj-

lepšo dlako imajo koze v prvem letu, pozneje je vsako leto slabejša in v šestem letu jih zakoljejo, ker dlaka starejše koze nima več cene. Samo mesto Angora pridela na leto do dva milijona funtov dlake, ki je vredna blizo 2 milijona goldinarjev. Največ volne gre na Angleško.

Ní še dolgo — kacih 100 let — da je ta koza znana v Evropi, in ljudjé so koj poskušali, ali se ne bi tudi pri nas udomačila. Poskušali so na Španjolskem in Francoskem, no prve skušnje niso posebno dobro kazale. Leta 1830 je z nova španjolski kralj Ferdinand VII. kupil sto angorskih kóz, ki so se v svojej novej domačiji hitro udomačile in tudi jako zaplodile. Zadnja leta so se tudi na Francoskem spet jeli bolj pečati s to kozo in gospodarji se hvalijo, da se dobro obnaša. Toliko je gotovo, da daje več dobička, nego ovca. Po vestnih računih daje ena koza deset goldinarjev srebra čistega dobička na Francoskem, kjer jih skoz vse leto drže v stajah. Krmijo jih s senom, s slamo in z otrobmi, ker jej bolje tekne suha nego zelena in sočna krma. Piti morajo čisto vodo, pa časih se jim mora dati malo solí.

Na Španskem in sploh v krajih, kjer je dosti suhih pašnikov, bi dobiček moral biti še veči. Niti vročina, niti mraz jim ne škoduje, le po striži so jako čutljive, lehko se prehladé in pocrkajo. Ne mara, da bi tudi naš Kras bil priličen kraj za njo.

Nič manjšo, ako ne še večo korist daje kašmirska koza. Že v starih časih so se dobivale iz Azije — zlasti iz Perzije in Tibeta — izvrstne tenke, mehke in tople tkanine, posebno ogrinjala ali šali, no ní se vedelo, ktera žival daje to volno. Še le pred dve sto leti smo v Evropi zvedeli za to kozo.

Kašmirka je srednje velikosti, ima dolga viseća ušesa in velike vsukane, nazaj stoječe rogove. Razen glave ima po vsem životu — tudi po nogah — dolgo, stremenasto dlako, iz ktere se tkó navadne tkanine, ali pod njo je ona krajša volnasta, iz ktere se izdelujejo najlepši šali. Kašmirka je največ bela, nahajajo se pa tudi rumenkaste, rjavkaste i celó črne koze.

Ta koza je domá v Tibetu in prebiva po letu in po zimi na gorah. Kozli dajó več volne nego koze, ali kozja je tenša in lepša. Po zimi jim naraste volna, pomladi pa izpada. Največo vrednost ima čista bela volna, ki je svili podobna; no ena žival take volne ne dá navadno več nego šest do osem lotov.

V prejšnih časih je v samem mestu Kašmiru živelo do 40.000 tkalcev, ali sedaj gre to tkalstvo rakovo pot. Kupčijo z volno in z izdelano robo ovirajo sedaj velika izvoznina in druge mnoge davščine. Nekdaj so kašmirski šali imeli neizrečeno veliko ceno, no sedaj jih izdelujejo tudi v Evropi, in zato jim je cena padla. Ali vendar se pravi kašmirski šal še sedaj v Kašmiru ceni na 600 do 700 goldinarjev našega denarja, ali pri nas mu cena že skoči na 1000 goldinarjev in še čez. Pravi šal se mora dati skoz prsten potegniti, ali potem ima pa tudi strašansko veliko ceno.

Francozi so si prvi zmislili udomačiti to izvrstno kozo. Kupili so 1300 koz, ali na morji jih je mnogo poginilo in le blizo 400 jih je živih prišlo na Francosko, in še te so bile tako slabe, da so mislili, da bode vseh konec. Pozneje so si vendar opomogle in sedaj se prav dobro obnašajo, kajti na samem Francoskem dajó že sedaj osem milijonov goldinarjev dobička. Kašmirka ni izbirčna, z vsem je zadovoljna, samo po zimi mora biti na toplem, po letu je pa rada zunaj. Tudi s to kozo bi bilo vredno, da bi kdo pri nas poskušal, brž ko ne bi skušnja obveljala in reja bi se dobro izplačala.

V Aziji — posebno v Palestini in dalje do Tartarije — imajo še eno domačo kozo, ki je znana pod imenom m a m b e r s k a koza. Od drugih kož se razlikuje po nenavadno dolgih in mahadravih ušesih, ki so dvakrat daljša od glave in jej visé čez vrat. Oba nosita brado in rogove, samec veče in bolj zavite. Dlake je goste, dolge in svetle. Tartari jej odrežejo ušesa, da jej na paši niso na potu.

Že na starih egiptovskih spominkih se vidi podoba neke egiptovske domače koze, kterej se pravi t e b a j s k a koza, od nekdanjega slavnega mesta The-

ben v gornjem Egiptu. Tebajka je v nečem kozi, v nečem pa ovci podobna. Manjša je od naše koze, toda je na viših nogah in ima kratko rjavkasto dlako. Čudne je glave, nos je namreč grbasto zbočen, gobec je pa na kraji kakor izdolben in gornja ustnica je zavihnjena, torej se vidijo predni zobje v dolnjej čeljusti. Ušesa so dolga kakor glava in mahadrava. Brade nema ne on niti ona in navadno sta tudi brez rogov, ali pa so prav majhni in krnasti.

Ako nas kdo vpraša, od ktere divje koze izvira naša domača, ne vemo mu dati gotovega odgovora. Godí se nam, kakor sploh pri najimenitniših in najkoristniših domačih živalih — ne vémo jim imenovati njihovih divjih prededov. Največ se misli učenjakov gledé koze strinjajo v tem, da bi našej kozi bezoarska koza utegnila biti zarodnica. Druge koze, kakor na primer: tebajska in mamberska bodo brž-čas izvirale od kake druge divje vrste, ker si ní lehko misliti, da bi tako različne živali imele iste prededе.

Bezoarka živí še dan danes divja po vseh gorah zapadne in srednje Azije, postavim: na Kavkazu, na Tauru, na jermenskih in perzijanskih gorah in tudi na otoku Kandija. Najrajše prebiva po najviših slemenih, blizo večnega snega in leda. Star izkušen kozel vodi navadno kacih deset do dvanajst repov.

Bezoarka je veča od naše domače koze, dolgo truplo z robatim hrbtiščem nosijo precej visoke noge. Kozel ima dolge in močne roge, ki se mu na čelu skoro stikajo, potem gredó narazen ter so lepo nazaj vkrivljeni. Od obéh straní so stisnjeni in počez grbasti; starši ko je kozel, več ima teh počeznih grb. Koza ima slabejše rogove, no bradata sta oba. Dlaka je sivkasto rjava, po trebuhu jasnejša in po vsem hrbtu not do kratkega prifrknjenega repka ima črno progo.

Bezoarka ima vse lastnosti naše koze. Bistro vidi, tenko čuje in sosebno dobro voha, tudi v daljavo. Plašna je in neznansko urna in skočna. Pomladi ima dva mlada, ki koj gresta za materjó in za njo praskata po najnevarniših krajih. Ujeti kozliči se hitro

udomačijo in privadijo človeku, zlasti ako so v družčini z drugimi domačimi kozami.

Bezoarke ljudjé jako preganjajo in zalezujejo in to največ zarad bezoara. Bezoar se imenuje okrogel zelenkasto rjav kamen, ki se najde v bezoarkinem želodcu. Ta kamen časih ní veči od leče, časih se pa najde tudi kakor pest debela krogla. Enake krogle in kameni se nahajajo dostikrat tudi v želodcu drugih preživačev in celó v opicah.

Bezoaru pripisujejo babjeverni in vražni azijanski narodu posebno čudne zdravilne močí, zlasti mislijo, da ta kamen vzame moč vsakoršnemu strupu. Zato ga še sedaj jako drago plačujejo. Pravi bezoar iz bezoarke se ceni po velikosti na 3000—10.000 pijastrov, to je prav toliko naših srebernih grošev. Zarad te velike cene si kralji in glavarji prilastujejo pravico, da le oni sami smejo bezoare prodavati.

7. Govedo.

Razen ovce, koze, osla in velbloda si je človek že v starodavnih časih ukrotil tudi govedo. V svetem pismu beremo, da so naši prvi očaki bili mirni pastirji, njihovo bogastvo so bile velike črede goved, ovác, oslov in kóz. In še dan današnji merijo nomadje v nekih azijanskih in afrikanskih deželah svoj imetek po številu goved.

Govedo je v zgodovini človeške omike in nravnosti najimenitniša žival, kajti še le potem, ko si je človek udomačil govedo, mogel je misliti na poljedelstvo, ki je, kakor smo videli v vvodu, prva stopinja omike. Sedaj je govedo razprostranjeno po vsej zemlji, razen najmrzlejših krajev in vsi narodi so ga imeli in ga imajo še sedaj v posebnem čislu. Govedo je vsem narodom in spoznovavcem vseh vér—čista žival. Stari Egipčani so častili svojega Boga Apisa v bikovej podobi, svojo boginjo Izis so malali s kravjimi rogovi na glavi in obema so na žrtvenike vole po-

kladali. V starej Libiji niso pobijali in jedli goved, samo kravje mleko so pili. V staroindijskih pravljicah

18. Krava.

neki vol čuva ena od dvojih nebeških vrát in tudi sedajnim Braminom v Indiji se zdí greh udariti kravo in s smrtjo bi kaznovali vsacega, ki bi kravo ubil. Pridevka „bik“ ali „vol“ pri nas res nikdo ní vesel, toda v Sudanu nikakor ní razžaljivo, ako se komu veli: bik ali vol. Sudancu je to še celó velika čast in jako imenitno se mu zdí, ako mu sosedje zdenejo to ime.

Po zrasti in sploh po telesnih lastnostih se govedo ne more lepa žival imenovati. Glava je sicer daljša nego širja, ali vendar nekako štirioglata; čelo je plošnato, oči so sicer velike, ali pravega ognja nimajo; malomarno in topo gleda žival pred sé in ta srpi pogled jo dela neumno. Govedo je širocega golega in mokrega gobca in ima tudi široko odprte nosnice. Rogovi so okrogli, gladki in votli ter so venkaj ali pa naprej vkrivljeni. Ušesa so precej velika in ohlapna. Truplo je debelo, težko in zatrepano, sosebno prednji del, in človeku se zdí, kakor bi bila vsa moč zedinjena v prsih, plečih, v tilniku in v kratkem vratu, pod kterim mu visi ohlapna mahadrava koža — podvratnik imenovana.

Zadnji del je videti slabeji, zlasti pa zadnje noge nekako okorno švedrajo, kakor bi jim bilo težko prednjih dvih dohajati. Po bedrih opleta govedu dolg, na koncu čopast rep, s kterim se muham brani. Na vsakej nogi ima dva velika parklja, po kterih žival hodi, zadej ima pa še dva manjša krnasta, ki ne sežeta do tál.

Vse te lastnosti delajo govedo nekako okorno, počasno, štorasto in neukretno, ali zraven je pa spet silno močno, strpljivo in trpežno tudi pri najtežem delu. To ga posebno priporoča za težka dela pri oranji in sploh pri obdelavanji zemlje, zlasti v goratih krajih.

O umnih zmožnostih naših domačih goved se ne dá kaj posebnega povedati. Da-si tudi ní popolnoma nemogoče govedo kaj naučiti, kajti že rimski pisec Plinij pripoveduje, da zna kozolce prevračati, da na povelje na tla pade, da spet vstane, da se dá po tleh vlačiti in da na hitro drdrajočem vozu kot voznik stojí na zadnjih dveh nogah, vendar je zamuden in jalov posel roginu kaj v glavo vbijati.

Sploh se mora reči, da so goveda neumne in trapaste živali; veliko čredo drží v strahu pastirček, ki je komaj v hlače zlezel. Res je, da poznajo pastirja in njegovega psa in sploh vsacega, ki se ž njimi pečá, tudi vbogajo na njegov glas, ali vse to delajo menda

bolj od navade ali pa od strahu; o pravej privrženosti in udanosti se pri govedu ne more govoriti. Malomarno govedče nima niti iskre one častilakomnosti, kakor jo ima konj in, naj se tudi bodete dve kravi ali dva bika za prvenstvo pri čredi, vendar se zmagana prav nič ne sramuje in ona, ki je obladala, se ne veseli svoje zmage in ne pokazuje nikakoršnega ponosa. Mirno, kakor bi nič ne bilo, pase se dalje.

Proti živalim, ki jim niso nevarne, so goveda krotka in prijazna, svoje sovražnike pa trmasto in srčno napadajo in se tudi proti največej zveri dobro in vspešno branijo.

Mnogo umniši in spretniši od krave ali vola je bik, ki z neznansko svojo močjo strinja tudi srčnost in drznost. Bik se vede, kakor gospodar črede, brani jo sovražnikov in se hrabro borí ž njimi. No ker si je v svestí svoje sirove moči, je tudi hudoben; hipoma zakipi v njem togota in večkrat zarad najmanjše stvarce, napada celó človeka in razkačeni biki so vzrokovali že velike nesreče. Zató je najbolje, ogibati se bika pri vsakej priložnosti.

Ako kaka nevihta zateče govedo na paši, posebno ako toča bije, poplaši se in z zavihanim repom in z zaprtimi očmi bezlja proti domu. Ravno tako se tudi ponaša, ako v velikej vročini čuti v zraku obada, to je: neko muho, ki bi mu rada pod kožo znesla nekoliko jajec.

Kakor pri vseh živalih, opaža se tudi pri govedih, da ona, ki se mnogo zunaj pasó in so bolj sama sebi prepuščena, zlasti pa podivjana goveda v vsacem oziru in pri vsakej priložnosti pokazujejo več pameti in več premišljenosti.

Naj omenim tukaj junaštvo neke krave. Na Francoskem je pasel 14letni pastirček krave, kar se pritepe velika volčica iz bližnje hoste. Prestrašene krave se brž vstopijo v kolobar in volčici roge pokažejo. Ali zver ní napadla krav, temveč zgrabi in mikasti pastirja. Volčica bi ga bila umorila, da mu ní priskočila v pomoč ena krava, ki se je drzno zakadíla v zver. Med tem, ko se je krava bodla z volčico,

hotel jo je deček domú pobrisati, toda volčica pustí kravo, skoči za njim in ga popade drugič. Ali tudi sedaj pride krava pastirju na pomaganje in ga res ubrani. Med tem so pritekli tudi ljudjé z bližnjega polja, ter so popolnoma pregnali grdogledo zverino. Pastir je bil sicer ranjen, ali je vendar ostal živ. Krava mu je rešila življenje.

Ako bi hoteli razvrstiti naše domače živali po koristi, ki jo dajó človeku, morali bi govedo staviti na prvo mesto. Že od nekdaj pomaga človeku obdelovati zemljo, sosebno za oranje ledine je ní boljše živali od vola. Tudi za vožnjo je vol dober, da-si tudi ní tako uren, kakor konj, ali je jako močen in trpežen, tudi bolj oprezen in premišljen, nego konj. Vprav zató ljudjé po hribih rajše redé vole, nego konje. Tudi krave dobro vozijo in na Nemškem jih navadno zaprezajo takisto, kakor vole. Ako jih človek ne preoblaga in ako jih potem dobro krmi, nimajo zato skoro nič manj mleka.

V Aziji in tudi pri nas v nekterih krajih še sedaj voli vršé žito, v mnogih afrikanskih in azijanskih deželah nosijo tovore in celó za ježo je sedlajo. Govedo se kupi cenejše, laglje ga je krmiti in goveji gnoj je boljši in zdatniši od konjskega. In naposled se voli, ko so nekoliko let delali, lehko spitajo in dobro prodajo. Spitan vol ima navadno pet do šest centov, nahajajo se pa tudi taki, ki so težki dvajset centov in še več.

Kakor smo že omenili pri ovci in pri kozi, tudi na govedu ní stvarí, ktere človek ne bi sebi v prid obrnil. Pomislimo samo na meso — na sočno, tečno in redivno govedino, ktero na mnogovrstne načine pripravljeno človek vživa lehko vsaki dan in vendar se je ne preobjé. Teletina sicer ní tako redivna, toda je bolj nežna in prhka, želodec jo laglje in hitreje prebavi, in zató se priporoča sosebno bolnikom in drugim slabotnim ljudém. Kravje in volovske kože se strojijo za podplate, telečje za mehko usnje. Z dlako se nadevajo vsakovrstna sedala, kakor n. pr. stoli, sedla i. dr. Iz rogov in celó iz parkljev izdelujejo

strugači raznovrstne stvari, n. pr.: glavnike, žlice, gumbe, nožne platnice i. t. d. Iz loja vlivajo se sveče in dela se milo (žajfa), s sežganimi kostmi in s krvjó se čisti sladkor ali cuker, iz kožnih odpadkov in druge drobnjave se kuha klej (lím), celó žolč rabijo barvarji, malarji in lekarji.

Od krave dobivamo najokusniše mleko, ktero pijemo ali samo ali pa je vživamo v raznih mlečnih jedilih. Iz smetane se vmete sirovo maslo in iz sesirjenega mleka delamo razne mastne in suhe síre; kratkoma: Govedo nam živo in mrtvo donaša obilne koristi.

Hotentoti v južnej Afriki krotijo najmočnejše bike ter jih tomljajo za vojsko, kakor so tomljali v nekdanjih časih slone v Indiji. Ti biki jim tudi čuvajo njihove črede in pazijo, da se posamezne živali predaleč ne razkropé; ako je treba, branijo jih tudi proti krvoločnim zverém. Tak bik — Hotentoti mu velijo baklej — pozná vsacega domačega človeka in mu nič ne stori, če gré med čredo. Kakor se pa kak tujec — zlasti Evropejec — sam brez Hotentota približuje čredi, baklej ga precej napade, nasadí ga na roge in konečno ga z nogami pomandra, ako človek ne more hitro splezati na kako drevo.

Ali najsramotnišo in najžalostnišo službo opravljajo goveda pri Španjolcih. Kakor so nekdaj stari Rimljani najrajše gledali zverske igre in krvavo mrcvarenje, tako so še dandanes Španjolci zaljubljeni v hajke in boje z biki. Na veliko sramoto našega omikanega stoletja in vsega človeštva obhajajo se te sirove in divje igre povsod na Španskem in tudi v Ameriki po onih deželah, kamor so se Španjolci naselili. Španjolcu so ti boji najugodnejša zabava in nobena veča svečanost se ne more obhajati brez njih. V Madridu in v Sevilji se ti boji obdržavajo po letu vsako nedeljo ob lepem vremenu, po drugih manjših mestih pa navadno le enkrat na leto, no takrat traje veselica tri dni.

Brehm kakor samovidec opisuje te boje z biki, in po njegovem obširnem popisu posnamemo v kratko

nekoliko. Boj z bikom je bil napovedan neke nedelje popoldan. Komaj je poldne odzvonilo, že so po vseh ulicah vreli ljudjé v gledališce, nekaj peš, nekaj na vozéh. Da-si tudi so bila velika vrata že več ur odprta, bila je vendar na vhodu strahovita stiska in gnječa, ljudjé so se suvali in odrivali, vpili in preklinjali, da je bilo groza gledati in poslušati. Siromaki in kmetje iz okolice so že opoldan zasedli najboljša mesta in so se pet ur radi pekli na vročem solncu, samo da so mogli pozneje, ko se je igra pričela, v senci sedé toliko ugodnejše vživati veselje. V amfiteatru je vse gomazelo, kakor v mravljišči. Ljudje so vpili in vriskali, mnogi so tudi na rogove trobili, od strahovitega šuma in hruma tudi grmečega Boga ne bi bilo slišati.

Borišče sredi amfiteatra je imelo kacih 80 korakov v premeru. Ograjeno je bilo s 4½ črevljev visocimi plankami in na notranjej strani so bile poldrugi črevelj od tal na ograjo pribite letve, da bi borivec v nevarnosti pred bikom laglje planke preskočil. Za plankami so se vzdigovali sedeži za gledavce; med prvimi sedeži in med ograjo je bila le ozka ulica za borivce. Sedeži so se vzdigovali drug nad drugim okoli vsega borišča v vedno večih krogih, kacih 30 po redu. Nad temi so se vrstili zaprti sedeži in naposled veči razdeljeni prostori ali lóže, v kterih so sedele gizdavo nališpane gospé. Gosposke in oblasti so imele poseben bogato opravljen oder. Nad lóžami, to je: na strehah je bilo tudi vse živo, sto in sto ljudí je stalo ondi gori z odprtimi velikimi dežniki, ki so jim senco delali. Ko človek to vse vidi na svoje očí, onda še le veruje, da ima 12—20.000 ljudí prostora v tacem amfiteatru. In vse to silno ljudstvo, čakaje napovedanih iger, vedlo se je vprav živinsko. Miren ní bil nobeden; ako ní imel v roki dežnika, palice, mahalca ali česa druzega, mahal je vsaj z rokama, drug je metal v druzega sadje, ogrizke in olupke, in zraven je vsak kričal in vikal, kolikor je mogel.

Ob napovedanej uri pride mestni sodnik. Zdajci se odpró velika vrata in borivci se prikažejo na bo-

rišču. Pred vsemi jezdi berič, oblečen po starinskej šegi, za njim se vrsté espade, bandariljeri in pikadori, in naposled voz s tremi bogato opravljenimi mulami. Tudi borivci so bili bogato in krasno oblečeni. Nosili so ozko, prekrasno z zlatom vezeno in z dragimi kameni prešito obleko in rdeče, z obilnim zlatom vdelane žametne plašče. Na glavi so imeli črne kapice, na nogah pa lehke črevljice s srebernimi sponami. Bandariljeri so bili tudi takisto opravljeni, samo mesto plašča so nosili prek rame kos pisanega sukna. Pikadori, ki so jezdili na starih pokvečenih kljusah, so bili drugače oblečeni. Nosilo so trdne usnate hlače, ki so bile po stegnih in po mečah z močnimi železnimi šinami obložene, glave so jim pokrivali klobuki širocih krajev, s kterih so jim viseli pisani trakovi.

Ko ti možjé pridejo do sodnikove lóže, se mu globoko poklonijo in potem tudi takisto pozdravijo zbrane gledavce. Berič potem prosi sodnika dozvoljenja, da se igra začne. V znamenje dovoljenja mu sodnik vrže z odra ključ od bikovske voze ali ječe, in berič ga vjame v roke in ga izroči hlapcu, ki ž njim odklene vrata. Espade pomečejo sedaj plašče od sebe in vzemó v eno roko kratek meč, v drugo pa pisano sukno, vprav takošno kakor bandariljeri. Pikadori pa jezdijo na drugo stran k nekemu oblastniku, ki jim delí dolge drogove, ki imajo na koncu kratko, na tri rezí brušeno sulico.

S tem so končane vse priprave.

Bikovska voza je širok hodnik, kteremu so na enej straní prizidana ozka predalca, ki so vprav tolika, da ima v vsacem en bik prostora. V tej tesnej ječi so že več ur pred igro zaprtega bika trapili in zbadali z ostrimi, kakor igle tenkimi špicami in to zató, da bi bika bolj razdražili. Lehko si je misliti, kolíko trpí uboga žival, ki se v tej luknji še obrniti ne more. Predno mu odpró vrata, mu nekdo še zabode v hrbet železno ostvo, na kterej visí iz pisanih trakov sešita roža.

Ta bolečina besnega bika še bolj razkači in ko se zdajci odpró vrata pred njim, plane ven, togotno

puha in votlo zarjove. Tolika množica ljudi ga malo osupne, toda se kmalo spet zavé, in ko ugleda bližnjega bandariljera, pobesi glavo in se zakadí va-nj. Bandariljer ga mirno počaka, razgrne pisano sukno pred njim ter se ročno umakne na stran, in bik lomasti dalje proti pikadoru, kterega je sedaj ugledal.

Pikadori, držeči dolge sulice v rokah, sedé mirno na svojih kljusah, kterim zavežejo desno oko in jih zatorej zmerom tako obračajo, da bik pride od desne strani, kjer ga žival ne vidi. Ko bik prirohne do pikadora, malo postojí, grebe in bije s prednjima nogama po pesku, viha rep, obrača očí, hipoma pobesi glavo ter se zaletí v konja. V tem trenutku pikador nastavi sulico tako, da se priskočivšemu biku zadere v tilnik. Močni bik pahne slabo kljuse z jezdecem daleč nazaj, ali za sedaj se jima ní še nič hujšega dogodilo. Ranjen bik otresa krvaveči in raztrgani vrat, rjove od togote in bolečine, pa se z nova spet zakadí ali v bandariljera, ki vedno plešejo in skačejo okoli njega, in ga s pisanimi sukni še bolj razdražijo, ali pa v druzega pikadora.

Pikador sedaj ní dobro nameril svoje sulice in zató bika ní zadel. Razkačen bik zasadí špičaste roge konju v trebuh, ga razpori, in čreva mu šinejo ven. Za konja je velika sreča, ako mu bik že prvikrat predere prsi, da hitro pogine, ker ako je le kam v noge ali v trebuh ranjen, niso še končane njegove muke. Večkrat mu čreva visé iz trebuha in se vlečejo za njim, da po njih hodi, da je trga z lastnimi kopiti — in pikador ga vendar z nova vodi proti biku. Ranjeni konj se bolečine trese po vsem životu in čaka druzega, časih tudi tretjega udarca, ki ga še le reši strašanskih bolečin. Pikador, ki je ob konja, skoči ročno čez ograjo, in kmalo spet pride na drugem konji.

Ljudstvo je ploskalo sedaj pikadoru, ako je bika vjel na sulico, sedaj pa spet biku, ako je prebodel konja. Sirova množica je veselja vriskala, kedar se je zvrnil konj, smrtno ranjen. „He konjiček! pojdi se zdravit, pojdi! To ti je bik! No, ali sedaj vidiš,

s kacim bikom imaš opraviti?“ Tako so ga nagovarjali nekteri, in brezčutno ljudstvo se je smejalo tem besedam. Navdušenega ploskanja in vriskanja pa ní bilo niti konca niti kraja, ako je bik preobladal kacega pikadora. Večkrat se je dogodilo, da je bik prevrgel konja in jezdeca, in enega je tako treščil ob ograjo, da je obležal, in že so mislili, da je mrtev. Odnesli so ga proč, no pozneje je prišel spet k sebi. Bik bi ga bil prebodel, kakor je poprej nasadil njegovega konja, da niso priskočili bandariljeri in da niso s sukni bika k sebi zvabili. Pri tem delu so bili strašno drzni, eden je vjel bika za rep in se je vrtel z bikom okoli, kar je bika strašno jezilo in vendar mu ní mogel nič. Ako je bil kak bandariljer v velikej stiski, skočil je čez ograjo in se je tako rešil.

Sedaj je pričel drugi del igre. — Trobec zatrobi, in pikadori, kar jih je še ostalo, odjahajo s pozorišča. Nekoliko borivcev, ki so do sedaj bika le dražili s suknom, je vzelo v roke tako imenovane b a n d a r i l j e, drugi so pa sukna pridržali. Bandarilja je dva komolca dolga, precej debela lesena palica, ki ima na enem koncu železno ostvo. Bandariljer vzame v vsako roko eno tako palico, draži z njimi bika, in ko skoči bik proti njemu, zasadí mu obe palice v vrat. Bik se besno otresa, ali ostva se čvrsto držé v mesu in ko vidi, da jih ne more otresti, divjá dalje. Kmalo mu visí na vratu po šest ali osem tacih palic, ki opletajo in ropočejo, kedar koli se strese.

Trobec dá sedaj znamenje za tretji in zadnji del igre. Prvi borivec ali espada se pokloni mestnemu sodniku in gledavcem, ter vzame v eno roko ono že večkrat omenjeno sukno, v drugo pa kratek dvorezen meč, ki se tudi espada zove. Espada gleda, da biku zabode ta meč med rebri v prsi. Ako ga ne zadene dobro, pustí meč tičati v biku, ki si ga potem otrese, in espada vzame drugi meč, in to traje tako dolgo, da mu enega porine v prsi. Sedaj bik postojí, nekoliko časa se ne gane, potem mu kri udari iz nosa

in gobca, še nekoliko korakov storí — pa se zgrudi na zemljo.

Sedaj se mu približa še matador, ki mu porine širok nož v tilnik, in mu iz hrbta potegne ono ostvo in rožo iz trakov. V znamenje pohvale zarjove ljudstvo in gromovito ploskanje se strinja s hrumečo muziko. Med tem otvežejo mrtvemu biku vrv okoli rogov, in mule ga hitro potegnejo z borišča in takisto tudi vse mrtve ali le na pol crknjene kljuse. Zunaj jim odrežejo grivo in rep, in naj so nektere še brcale okoli sebe, vendar se ní našel usmiljen človek, ki bi bil crkajočim konjem končal strašne muke.

Ko so bile vse mrhe pospravljene s pozorišča, potresli so krvne mlake s peskom in grozna igra se je z novim bikom v drugo pričela, pozneje še s tretjim, četrtim bikom in še le s šestim je bilo konec grozovitega mesarjenja. Take igre so pa tudi jako drage, ena sama stane časih na 6000 gld. srebra, ker dobrega bika ní dobiti izpod 200 gld., časih veljá pa tudi 600 gld.; tudi konje in drugo orodje se mora kupiti, in borivci dobé dobro plačilo.

Govedo jé vsakoršno zelenje, frišno in suho, posebno rado muli bujno mlado travo, tudi listje, zlasti pa ljubi vsakoršno korenje. Nektera zelišča so mu škodljiva, n. pr.: lan, trobelika, ušivec, loč, mleček, podlesek, tisa, preobjeda, mlado hrastovje in orehovje in mokra frišna detelja, ker ga strašno napenja, ter mu se mora lakotnica prebosti z nožem, da morejo vetrovi ven. V hlevu se poklada govedom rezanica z otrobi, seno, sirovo ali kuhano korenstvo in tudi žito, posebno pitanim govedom. Tudi solí se jim mora dati. Ko se je govedo do sitega najedlo, se rado vleže in potem preživlja. Goveda le malo spé in sicer prav lehko, najmanjši šum jih prebudí.

Krava se otelí navadno le z enim, redko z dvema teletoma. Tele je koj toliko močno, da more stati in hoditi. Prednjih osem zob v spodnjej čeljusti že prinese seboj na svet in ko je leto staro, začnó se mu izmenjevati. Najprej mu izpadeta srednja dva in tako

naprej vsako leto en par, tako da ima konec četrtega leta vse prave zobe. V petem letu se začnó zobje rumeniti, po 16. letu pa izpadejo. Govedo živi 25 do 30 let, toda že po 12 letu ní od velicega prida, zato se voli navadno že poprej izpitajo in zakoljejo, in tudi kravo je najbolje pitati in zaklati, ko se je otelila s šestim teletom. V 16. letu krava nima več mleka. Rogovi začnó kmalo rasti, no še le v petem letu se naredí zdolaj pri korenu ena brazda in potem vsako leto ena, da je po teh brazdah mogoče precej dobro presoditi starost živinčetu.

Govedo je podvrženo mnogoterim boleznim. Med vsemi najnevarniša je devetogubnica ali goveja kuga, ki napada samo goveda, druzih žival pa ne. Med govedom se ta bolezen najhitreje širi, ker je med vsemi najbolj nalezljiva. Pri nas se ta kuga nikoli ne izcimi, k nam jo vselej zanesó iz Turškega, Vlaškega ali iz Ruskega prignana goveda. Posebnih zunanjih znamenj ta bolezen nima. Kmalo potem, ko se je živina okužila, postane klaverna in slabotna, jesti se jej ne ljubi, pogosto pokašljuje, blato je suho in zapečeno in iz nosa se jej cedí siv smrkelj. Naposled jo pritisne driska, žival se ne more več po koncu držati in pogine navadno med 4. in 7. dnevom.

Zdravila tej bolezni do sedaj še ne vémo. Najbolje je ostro na to paziti, da se kuga ne širi dalje. Zató so ob tacem času kužni kraji zaprti za vsako trgovino z živino, z živinskimi odpadki in s krmo. Iz tacih sumnjivih krajev, kjer se večkrat pokaže ta bolezen, smé se živina samo na nekih za to odločenih mestih goniti čez mejo, kjer mora ostati nekoliko dni, da se vidi, ali je zdrava ali ne.

Zarad veče varnosti mora se pobiti vsa goveja živina onega hleva, v kterem se je pokazala ta bolezen, bodi si bolna ali zdrava. Ako 21 dní potem, ko je poginila zadnja živina, ní nobena več zbolela, sme se misliti, da je kuge v onem kraji konec.

Potem se mora hlev razkužiti. Gnoj se mora namreč izkidati, tla se morajo razkopati, prst se mora izpeljati iz hleva in vsa staja se mora z novo prstjo

nasuti. Zid se mora ostrgati in z nova pobeliti; jasli, gare in vsa posoda, ki je rabila v hlevu, mora se z lugom dobro oprati. Tudi klaja in stelja, ako je bila nad hlevom, mora se odpraviti in sme se le konjem pokladati ali nastiljati.

Druga jako kužna bolezen je črm ali vranični prisád. Črm se izcimi najrajše pri živini, ki pije gnjilo, smradno vodo, kterej se poklada izpridena in plesnjiva klaja, in ki prebiva v nizkih zaduhlih hlevih. Najbolj razsaja ta strašna bolezen v vročini, po zimi pa ní tako huda. Napada zlasti močno živino in jo časih uganobí v nekoliko urah. Žival, v kterej se cimi ta bolezen, je slaba in medla, noče jesti, trese se in opoteka, hitro sope, po udih jo začne trgati, da pade na tla in pogine. Crknjena živina ima temno, smradno in gosto kri in vsa mrha se kaj hitro usmradi. Zakopati se mora kje daleč na samoti in potresti se z živim apnom. Ravno tako se mora kri in sploh vsi odpadki bolne ali crknjene živine dobro zakopati in sosebno se mora paziti, da druge živali, sosebno svinje, psi in kuretnina, ne pridejo do njih, da se ne okužijo. Takisto mora se tudi človek varovati, da se ne zamaže s kužnino, ker ta strašna bolezen kužna je tudi ljudem. Dogodilo se je že, da je človeka s črmom okužila muha, ki je sedé na takej mrhi navzela se tega strupa in ga potem prenesla na človeka. Razume se samo ob sebi, da se na vraničnem prisadu bolna žival ne sme klati in jesti, tudi takrat ne, ako je bolezen samo sumnjiva, ker tako meso je strup za človeka.

Sploh se ljudém pri tej bolezni ne more nikdar dosti premišljenosti in opreznosti priporočati. Ako imaš pri bolnej živini opraviti, operi si vselej roke z mlačno mjilnico (žajfnico). Hlev, v kterem je stala crknjena živina, mora se 14 dní vetriti in ako je mogoče s klorom kaditi. Živina, ki je znabiti prebolela to bolezen ali ki je stala v istem hlevu, mora se oprati z lugom. Ljudjé, ki so imeli opraviti pri bolnej ali crknjenej živini, morajo sebe in obleko svojo dobro očistiti; najbolje je pa, ako obleko sežgó. Tudi po-

soda v hlevu se mora do dobrega osnažiti, gnojne vile naj se pa v ogniji razbelijo.

Omeniti moramo še neko kravjo bolezen, ki je postala preimenitna za vse človeštvo. Mislimo koze ali osepnice. Koze ali osepnice se imenujejo prišči ali mozolji, ki se naredé na kravjih sescih in tudi na vimenu. V teh mozoljih je neka kužnina, ki ima to čudno lastnost, da je človek, kteremu se je vcepila, več ali manj varen divjih človeških kóz, ki so nekdaj pomorile mnogo ljudí, ali so jim jemale vid in jim drugače spakovale lica. Zató mora človeštvo sosebno hvaležno biti angleškemu doktorju Jennerju, ki je v Evropi prvi poskušal in priporočal cepljenje s kravjimi kozami. Zamorci nimajo kóz. Kinezi in Indi so pa znali cepiti davno pred nami.

Druge pri govedih znane bolezni so: Črvi v ušesih, davica ali vnetica grla, otok vimena, krvavo mleko, krvavo scanje, driska, zlatenica, vnetje možganov, vnetje obisti, pljučni rak, gliste, kamen in še druge.

Kakor sploh pri domačih živalih, tudi pri govedu ne vemo od ktere divje vrste jo je človek ukrotil. No ako s paznim očesom ogledujemo pri nas navadna goveda, in ako vrh tega še pomislimo na razna afrikanska in azijanska domača goveda, vrine nam se misel po sili, da je človek že v starodavnih časih v raznih krajih ukrotil razna goveda, ki so se potem med seboj plodila in se tako prevrgla v premnoge pasme, ki jih imamo dan danes.

Učenjaki razločujejo v Evropi pet glavnih govejih vrst, namreč: dolinsko, planinsko, holandsko, stepno in škotsko, od kterih vsaka spet razpada na več ali manj pasem.

Pri nas imajo ljudjé največ dolinsko govedo, ki ima kratko glavo s širokim čelom, kratke, močne, na ven zavite roge, kratek debel vrat s dolgim gubastim podvratnikom. Trupla je stegnjenega in zalitega, širocih prsi in kratkih trščatih nog.

Planinsko govedo redé posebno na Švicarskem in na Tirolskem.

Holandska pasma je razprostranjena posebno v Holandiji, v Bretanji in Normandiji, na severnem Nemškem, na Danskem in sem ter tje tudi pri nas. Krava te pasmine daje največ mleka.

Stepno govedo, ki se pri nas tudi ogersko imenuje, je sivkasto, časih skor belo in se ponaša z velikanskimi, široko razkrečenimi rogovi. To govedo se nahaja po srednjej Aziji, na južnem Ruskem, na Vlaškem, Turškem, Ogerskem in v južnej Italiji. Tudi pri nas se vidi tu in tam.

Najznamenitejše govedo med evropskimi je škotsko, ki se ukročeno nahaja po Škotskem, popolnoma divje pa v petih velicih ograjenih gozdih na Angleškem in Škotskem. Ta goveda so bela, kakor mleko, le oči, trepalnice, rogovi in parklji so črni. Bik ima na vratu kratko grivo. Angleška velika gospoda si mnogo prizadeva, da ohrani to divje govedo v Evropi.

Tudi domača goveda lehko podivjajo, ako niso pod človekovo pazko, ter se vedno sama sebi prepuščena vedno zunaj pasejo. V Evropi nahajamo samo na Španskem podivjane bike. Kakor že vemo, Španjolcem je največe veselje in najljubša zabava gledati hajke in boje z biki. Čim bolj divje se ponaša bik, tim bolj se narod raduje. Zató puščajo zlasti v Andaluziji nalašč cele črede mladih bikov brez vsega varstva, da v gorah podivjajo in da imajo potem veče veselje ž njimi. Ti biki so strašno hudobni in napadejo vsacega človeka, ki se jim približuje. Kedar jih potrebujejo za igro, jahajo pastirji v gore in ženó pred seboj krotka domača goveda. Na paši se jim divji biki pridružijo in potem jih s pomočjó krotkih goved ženó tjekaj, kjer jih potrebujejo. Vendar to ní tako lehko, kakor bi si kdo domišljal, pastirji so vedno v smrtnej nevarnosti.

V Ameriki pri dohodu Evropejcev ní bilo našega krotkega goveda, in Krištof Kolumb je na svojem drugem potovanji vzel s seboj nekoliko goved in jih je pustil na otoku sv. Dominika, kjer so se jako hitro zaplodila in dalje širila. Pozneje so drugi možjé preselili naše govedo tudi v južno Ameriko, kjer jim je

obilna paša in vse drugo bilo tako po godu, da so se v kratkem času neznansko razmnožila, da jih človek ní več mogel imeti pod svojo pazko in zató so popolnoma podivjala. Neizmerne planjave v Laplatskih državah so bile polne teh goved in vsakdo jih je smel streljati in pobijati. Lovili so je le zarad kože, meso in loj so pa prepustili domačim in podivjanim psom in lačnim jastrebom. Kože so se za strojbo prodavale v Evropo, in iz samega Buenos - Ayres-a se je vsako leto 800.000 kóž odpravilo v Evropo. No v novejšem času se je to nekoliko predrugačilo. Sedaj so tudi ondi bolj varčni, razen kože se sedaj rabi tudi meso in loj.

Tudi po ravninah srednje Azije in južne Ruske se pasó brezštevilne črede goved, ki vživajo veliko svobodo, ker se človek ne pečá mnogo za-nje. Na Ruskem zjutraj čredo napojé, potem jo zaženó v stepo, kjer ostane ves dan brez pastirja, zvečer pride pa sama domú. Voli ostanejo veči del tudi po zimi zunaj, le teleta in krave pridejo v staje.

Ako hoče Rus mladega vola privaditi na jarem, vrže mu zadrgo na roge, ter ga priveže h kolu. Takisto storí z drugim, potem ju vklene v jarem in ju spustí spet v stepo. Za nekoliko dní, ko vidita, da ní moč jarma otresti, privadita in sprijaznita se tako, da sta pozneje vedno skupaj, če tudi nista vprežena.

Sosebno zanimivo je planšarstvo, kakor je navadno po vseh gorátih planinskih krajih srednje Evrope, zlasti pa na Švicarskem. Tu se pase živina vse poletje po planinskih pašnikih.

Ko s pomladi začne planšar zvoniti po dolini z velikim zvoncem, ki vodi živino na planino in jeseni s planine v dolino, postaja živina po hlevih nemirna. Krave, veselo mukajoče, se zbirajo in prevzetno poskakujejo. Največej in najlepšej kravi, ki je vsej čredi vodnica, obesi se okoli vratú ta zvonec na lepem traku, in med roge se jej priveže šop cvetja. Ta zvonec je precej velik — spodaj ima časih 1 črevelj v premeru — in veljá do 50 goldinarjev. Tudi druge krave dobé zvonce, nektere veče, nektere manje in

planšar posebno pazi na to, da se glasovi dobro vjemajo, in šteje si v veliko čast, ako ima njegova čreda prijetno in skladno zvonilo.

Vodnica hodi zmerom prva, in nobena si ne upa iti pred njo. Za njo gredó druge veče in močnejše krave zmerom v stanovitem redu, kakor ima ktera mogočnost in veljavo pred drugimi. Ako pride nova krava v čredo, mora se bosti z vsemi po redu, in ta boj odloči, na kterem mestu bo hodila. Vodnica vodi čredo na paši, gre prva h koči, in sploh gre njej povsod prvo mesto. Zató je pa tudi jako ošabna, in si mnogo domišlja zarad te časti. Dogodilo se je že, da je krava žalosti obolela, ako so jej vzeli prvi zvonec, znamenje njene časti.

Drugim kravam se molzni stolčki vtaknejo med roge, tovornemu konju se natovori posteljina, velik sirni kotel, drugo potrebno mlekarsko orodje, posoda in živež za ljudi. Ko je vse oskrbljeno, krene ves vlak. Popred gre pastirček, za njim mogočno stopa vodnica in za njo vsa čreda poredoma. Zadaj gre planšar s tovornim konjem. Zvonci žvenkljajo, krave mukajo, praznično oblečeni planšarji pa pojó in vriskajo, da se razlega po dolini. Tako se proti ozelenelim goram pomiče dolga vrsta, ki se v vsakej vasi pomnožava.

Krave, ki ostanejo doma v dolini, je pri tej priliki težko vzdržati, in večkrat jo še pozneje marsiktera pobriše sama za pajdašicami.

Živina je jako rada na planinah. Čisti planinski zrak jej bolje dé, nego smradni in zaduhli hlevi. Tukaj jé, kedar se jej ljubi, v višavah tudi ni take vročine, kakor po dolinah, in sitne muhe in obadi jo tolikanj ne nadlegujejo. Zató je živina na planinah bolj čvrsta, zdrava in vesela, in v tem času boleznim manj podvržena, nego pajdašice po hlevih. Planinska goveda so tudi pametnejša in razumnejša od dolinskih. Žival, ki mora sama za se skrbeti je bolj pazna in previdna, in si vse bolje zapomni, nego ona, ki je vedno pri jaslih privezana in je navajena, da človek za njo skrbí.

Planinska krava pozná na planini vsak grm, vsako mlako; vé, kje je najboljša paša; vé, kdaj je čas molžnje; že od daleč pozna pastirjev glas. Njej je znano, kedaj je čas iti h koči ali na vodo, razločuje škodljiva zelišča od dobrih in sluti nevihto. Planinska krava pozná vse nevarne kraje in se jih ogiblje, no vendar se zgodí večkrat, da pade kaka krava čez strmo skalo, ali da po kakej melini zdrčí v prepad. Kedar vidi, da si ne more več pomagati, vdá se žalostnej osodi, spustí se na vamp in zameží.

Največi sovražnik planinskih krav je medved, ki se nahaja še povsod po planinah, zlasti na švicarskih. Pri suhem vremenu živina zavoha krvoločnega kosmatina že od daleč in se mu s pridom v bran postavi; v deževji in v megli ga pa krave ne zavohajo, in pri tacem vremenu se je že dogodilo, da je medved izmed črede pograbil in odvlekel kravo, in druge okoli nje v gostej megli sovražnika še čutile niso.

V največih stiskah in strahéh je pa planšar, ako po noči vstane vihar z gromom in bliskom, kakor ga Švicar Tschudi živo opisuje. „Pastirji, trudni od dela in vročine, so baš pospali, in živina leží zunaj okoli koče. Kar zablisne nekde daleč na obnebji, in bližnji snežniki so nekoliko trenutkov, kakor bi bili vsi v ognji. Temni težki oblaki se kopičijo nad vrhovi in od zapada drví rumenkast oblak, v kterem neprenehoma blisketá. Po dolinah leží črna tema in pokriva mirno zemljo. Krave se prebudé in postajajo nemirne, med čermí popuhava topel veter in šumí med grmičastim dragomastnikom in po nizkem planinskem ruševji. Ledniki se začnó tajati in potoki zašumé, od daleč nekaj votlo bobní, v višavah se tepó vetrovi, in nad najvišimi gorami švigajo ognjeni bliski. Krave vstajajo in se začnó zbirati, vodnica zamolklo muka, in vsa čreda se gnjete okoli koče. Na planoti leží sparna tišina, posamezne težke kaplje padajo po strani na streho, pod ktero pastirji mirno spé. Zdajci švigne iz jasnega oblaka rumeni blisk kakor ognjena kača po pečinah, da očém jemlje vid. Povsod na okoli se vnamejo oblaki, grom zaropoče in stotero

odmeva od gorá, da nebo doní in se zemlja trese. Sedaj se vsuje gosta toča po živini, ki se mežé, stokajoča in mukajoča, z zavihnjenimi repi razbegne na vse straní. Na pol nagi planšarji, s poveznjenimi golidami na glavah, planejo med razletevšo se čredo. Planšar vpije in vabi, kolne in kliče na pomoč — ali besna žival nič ne vidi, nič ne čuje. To je huda ura. Planšar si ne vé pomagati, okoli njega je sedaj temna noč, sedaj spet svetli ogenj. Toča ropoče po golidi in ga seka po golih mečah in rokah.

Naposled je vendar zbral nekoliko živine, vetrovi so pregnali nevarne oblake na drugo stran, za točo se vdere ploha, krave do kolena stojé v vodi, v blatu in v toči — toda ena ali dve najlepših krav ležé v prepadu.

Naj si je zanimivo to planšarstvo, vendar je dokazano, da v tacih krajih živinoreja peša, čemur se ní čuditi, ako se pomisli, da je paše vedno manj in manj, in da je od leta do leta slabejša. Zató so na Švicarskem jeli opuščati planšarstvo, in hvalijo se, da z mnogo večim pridom redé živino domá v hlevih. Od dné do dné se v teh krajih živinoreja povzdiguje.

V severnej Evropi, sosebno na Laponskem in Norveškem, kjer poletje le kratek čas traje, ne zraste toliko krme, da bi ž njo mogli prerediti živino vso dolgo zimo. Zató ondi ljudjé po letu nalové in posušé vsakoršnega morskega drača, mahovja, in pripravijo brezovega brstovja in listja, in to po zimi pokladajo govedom. Razen tega dobivajo ondi krave še neko posebno krmo, za ktero bi človek komaj veroval, da jo jedó, in vendar so va-njo zaljubljene. To so namreč — ribe. Severni narodi zimski čas nalové neizmerno množico morskih rib, posebno neke vrste, ki se oslič imenuje. Glava, ki za človeka nima nikakoršne vrednosti, odreže se ribi, in te glave se potem kuhajo z morskimi halugami in mahovjem vred in sicer tako dolgo, da se celó kostí razkuhajo. In to čorbo krave neznansko rade jedó, in kakor je videti, jim tudi dobro tekne. Odri, na kterih se ribe na

zraku suše, morajo biti tako visoki, da krave ne morejo do rib, ker sicer bi jih požrle.

Dve ali tri posebno imenitne pasme domačega goveda, ki azijanskim in afrikanskim narodom nadomestuje našega, bodemo tukaj v kratkem omenili.

Po vseh deželah južne Azije in tudi nekoliko po Afriki živi zebu ali grbavi vol, ki ima na plečih večo ali manjšo tolsto grbo, ki je časih 50 funtov težka, in nekteri ima celó dve grbi. Od našega se govedo razen grbe tudi razločuje v tem, da ima prav majhne plošnate rožičke in da ne muka, temveč kruli kakor naš prešič.

Zebu je neizrečeno krotko, živahno, veselo in dobročudno govedo in Braminom v vzhodnej Indiji je sveta žival. Ker je hitreji in spretnejši od našega vola, zaprezajo ga in celó za ježo sedlajo. Tudi dober tovornik je, nese do osem centov in more s takim tovorom iti dan na dan sedem milj daleč. V Indiji jim zlaté rogove, pokrivajo je s dragocenimi plahtami, obešajo na nje prelepe trakove, prevoze, zvončke in kraguljce. Tako nališpani vozijo vladarje in drugo visoko in plemenito gospodo v prekrasno opravljenih kočijah.

Njemu podoben je sanga ali afrikanski grbavi vol, ki se pa loči od zebua po velikih, naprej obrnjenih rogovih. V Abesiniji, v srednjej in južnej Afriki se pasó neznansko velike črede teh grbavih goved, ki so edino bogastvo celih narodov. Mnogi gospodarji imajo toliko živine, da sami ne vedó koliko.

Konečno omenimo še jaka ali krulečega vola. Jak živi na mrzlih višavah tibetanskih, mongolskih in turkestanskih, ki so velik del leta s snegom in ledom pokrite, po kterih tudi po letu le sem ter tje poganja pičla zelenjava. Divji jak je jako boječ in plašen, človeku se že od daleč umakne, in po teh puščavah ga je tudi težko slediti. Tudi on ne muka, temveč kruli skoro kakor svinja.

Jak je lepo govedo in je nekoliko tudi konju in celó ovci podoben. Tenko, povsod lepo zalito truplo, gibke in skočne noge, lepa ponosna hoja in dolgi rep spominjajo na konja. Dolga, gosta in volnasta dlaka, ki mu visi na straneh, po nogah in na vratu skoro do tal, dela ga spet ovci podobnega. Rogovi stojé malo više na temenu in so tenki in na koncéh ostro špičasti. Podvratnika nima, v repu ima pa 2—3 črevlje dolgo, tenko in mehko dlako. Največ je črn, daljša dlaka je časih bela.

Povsod, kjer sedaj živi divji jak, povsod so ga ljudjé ukrotili in vzeli v svojo službo. Ali vendar ní tako krotek, kakor so druga goveda; nekaj divjosti mu je še ostalo. Brzdajo ga s tem, da mu skozi nos vtaknejo železni kolobarček, na kterem je vojka privezana. Na neznanega človeka se huduje in najbolje je, umakniti mu se.

Jak nosi tovore po najtežavniših in najstrmejših hribih, kjer ní nobene ceste, niti steze. Kraj najglobokejših prepadov gré tik roba tako varno, kakor po najlepšej cesti. Predno obstane, vselej se nekoliko krati v krogu obrne.

Vročina mu je jako nadležna. Ako je le malo toplejše vreme, postavi se rad v senco in, če more, gre v vodo. Na niže toplejše kraje ga ní moči privaditi.

Meso in mleko je dobro, no največo vrednost ima v Tibetu, v Kini in sploh v Aziji jakov rep, sosebno ako je bel. Repi jim služijo za muhalnike; posebno v templjih svojim malikom ali kumirom muhe ž njimi odganjajo. Glavarji in plemenitaši jih z zlatom okavajo in na sulice natikujejo v znamenje svoje časti. Bogati Kinezi je rdeče barvajo in nosijo na klobukih. Lep bel rep tenke in svetle dlake se prodaja po 4 tudi po 5 cekinov.

8. Bivol.

V bližnjem rodu z našim govedom je bivol, ki se pa vendar v mnogih rečéh od njega razločuje. Bivol je veči in močnejši od našega vola in vaga navadno 10 centov. Njegova debela koža sama vaga 1 cent. Kratek in debel vrat brez podvratnika nosi kratko in debelo glavo z zbočenim in kuštravim čelom. Močni rogovi so v korenu ploščati in nagrbani, na koncu pa robati, ter so najprej nazaj, potem navzgor in naposled v rogljih spet naprej zakrivljeni. Navadno je črnkast, dlaka je jako redka, ali groba, skoro ščetinasta; po hrbtu, po trebuhu in po nogah je skoro popolnoma gol.

19. Kafrijski bivol.

Bivol je vstvarjen za tople in močvirne kraje, kjer ima obilne vode. Za-nj je največa slast, ako more po svojej volji plavati po vodi in ako se more valjati po blatu. V vodi se dobro počuti, veselja ne vé,

kaj bi počel. Prevrača se v njej na vse strani, potaplja se in plavajoč si igra s svojimi tovariši. Časih se vleže na hrbet, raztegne se po všečnosti ter se ne gane, voda sama ga nese dalje. Bivol je vsak dan po 6—8 ur v vodi, in na vodi tudi preživlja z isto zadovoljnostjo, kakor njegovi sorodniki na suhem. Ako ni dalj časa mogel iti v vodo, postaja nemiren, trmast in hudoben. Večkrat se je že dogodilo, da so bivoli z vozom in z vsem, kar je bilo na vozu, kakor besni dirjali v vodo in tako sebe in kola pogreznili v valove.

Sicer je bivol neizrečeno topa in malomarna žival, brez upora se da zapreči pred voz ali pred plug, napenja se, vozi, orje in nosi težke tovore. Ko je pa svoje delo storil, mora ga človek pustiti, da ugaja prirojenej strasti, namreč da se zapraši v vodo ali pa, da se vleže v blato, ter se valja po njem kakor svinja, kar mu neznansko dobro dé.

Vse hvale vredna je njegova zadovoljnost. V tem prekosí tudi osla, od kterega je znano, da je zadovoljen z vsacim osatom in bodičjem, ali pri tem vendar ne zametuje druge boljše krme. Bivol pa še ne mara za sladka in sočna zelišča, ktera druga goveda rada hlastajo. Ako mu človek vrže sočne trave, detelje ali kako drugo slaščico, ne zmeni se za njo. Pustil jo bode in si bode zunaj poiskal kislih močvirnih trav, rezne ostrice, trstja in ločja, sploh zelišča, za ktera nobena druga živina ne mara.

Bivol je molčeča žival. Le krava, kedar miluje svoje tele, ali pa jako razdražen bik se časih oglasí s čudnim glasom, v kterem je nekaj govejega mukanja, nekaj svinjskega kruljenja.

Bivol je jako kočljiva žival in prekosí celó naše govedo, ako [illegible] je več [illegible] treba skoro nič skrbeti. Ima neko planjavo, ugledajo velicega [illegible]ecenljive seboj. Toda opazil jih je tudi on, skočil [illegible] zarjul in se zaletel na prvega jezdeca. Ta [illegible]sno, prevrže konja, pa se skrije za debelo drevo. Bi[illegible] se zakadí v druzega jezdeca in mu prebode konja, da se je koj mrtev zgrudil. Oba jezdeca sta hitro

sedaj živí divji, kjer so ga tudi najpoprej ukrotili, in od onod se je širil po Perziji, Armeniji, Siriji, Palestini in Egiptu. Pozneje so ga vpeljali tudi na Turško, Vlaško, Ogersko in v Italijo. Zlasti v Italiji je bivol preimenitna žival, ker v nezdravih, kužnih močvirjih na Toškanskem, potem v Apuliji in Kalabriji pogine vsaka druga domača žival, edini bivol se dobro počuti. Ali vendar je ní morebiti dežele, ki bi bivolu tako ugajala, kakor Egipet. Egipet je raj za bivole. Tukaj se mogočna reka Nil trga na mnoge struge, povsod je dosti vode, povsod so globoke krnice in velikanske mlake. Lepo je videti veliko čredo bivolov, kedar plavajo čez glavno strugo, ki je skoro pol ure široka. Ako hoče človek iti čez Nil, vsede se na bivola, ki ga hitro in varno prenese v drugo stran.

V indijskih gozdih živé še drugi divji bivoli, ki so strašanske živali, ki se tudi tigra ne ustrašijo, in zató je lov na te bivole — imenujejo jih arni — strašno nevaren. Williamson pripoveduje, da se je besen arni zakadil v lovca, ki je na visokem slonu sedel in se je ondi varnega mislil; po vsej sili je skušal slona nasaditi na roge, in gotovo bi ga bil hudo ranil, da ga ní od druge strani neki lovec še o pravem času s kroglo zadel.*) Ali človek je ukrotil tudi tega silnega divjaka, kakor drugod druga goveda, opravlja sedaj ukročen arni v Indiji poljska dela.

*) In vendar tudi tega korenjaka časih napade tiger, ako ga lakota žene. Ko bivol zapazi to progasto mačko, kako se potuhnjeno plazi od grma do grma, vedno bliže njemu, jo grdo in nezaupno gleda od strani, stresa z glavo, razširi nosnici in v svesti svoje moči grebe po pesku. Tiger ga oblezuje od vseh strani, sedaj se mu bliža, sedaj se spet umika in v dno preži, kedaj bo čas skočiti. Toda bivol ga ima zmer ... koli skoči mačka, od kte... ...vljen bivo... prilik...

19. Kafrijski bivol.

Bivol je vstvarjen za tople in močvirne kraje, ker ima obilne vode. Za-nj je največa slast, ako more po svojej volji plavati po vodi in ako se more valjati po blatu. V vodi se dobro počuti, veselja ne vé,

Pa največa grdoba med vsemi je kafrijski bivol. Med vsemi je največi, najneukretniši, najmočneji in najdivjiši. Velikanski rogovi so v korenu tako debeli, da se na čelu stikajo, ter so potem nazaj obrnjeni. Oči so globoko vdrte, togota, srd in potuhnjenost gleda iz njih, in dolga ušesa mu mahadrajo po vratu.

Kafrijski bivol je strah in trepet vseh narodov v srednjej in južnej Afriki, kjer se v večih in manjših čredah pase po gozdih. Zamorci se ga bojé bolj nego leva, ker razdraženega bivola ne more nobena stvar vzdržati; ne zbojí se, naj gre še toliko oboroženih ljudí na-nj. Kar koli mu je na potu, vse podere in pomandra. Njega ne plaši niti voda, niti ogenj. Dogodilo se je, da je zapodil moža, ki je imel nekaj rdeče obleke na sebi, v morje in je šel za njim v vodo. Mož je znal dobro plavati in potapljati se in bivol ga je izgubil iz vida. In vendar je še poldrugo uro daleč plaval po morji iskaje človeka z rdečo obleko. Konečno so ga iz neke ladije vstrelili iz topa.

Kafrijski bivol se rad skrije v goščo ali za kako debelo drevo in ondi preží na mimogredoče ljudí. Bivol ní zadovoljen, da človeka umorí, temveč ga tudi pogázi z nogami in razmesari z rogovi, da mu potere vse kostí. Večkrat se še povrne in začne z nova premetavati nesrečno žrtvo. Na planem človeka ne napade, ampak le v gozdu, kjer se po dnevi skriva, po noči gre pa na polje. Bivol je pri vsej okornosti vendar uren, njega tudi največa goščava ne vzdrži, zaraščeno grmovje in drevje poteptá kakor travne bilke. Človek mu more le uiti, ako hitro splezа na kako drevo, ali pa če ima hitrega in čilega konja pod seboj.

V Kafriji je več ljudí jezdilo po gozdu. Ko pridejo na neko planjavo, ugledajo velicega bivola pred seboj. Toda opazil jih je tudi on, skočil na noge, zarjul in se zaletel na prvega jezdeca. Ta hitro prevrže konja, pa se skrije za debelo drevo. Bivol se zakadí v druzega jezdeca in mu prebode konja, da se je koj mrtev zgrudil. Oba jezdeca sta hitro

splezala na drevo, in bivol nasadi na rogove druzega konja, na kterem pa po sreči ní bilo jezdeca. Drugi možjé, videvši besnega bivola, so vsi zbežali na drevesa in tudi bivol se je izgubil v hosto.

Dolgo se je mislilo, da tega bivola ní moči krotiti. No v novejšem času so dva pripeljali v Evropo, ki sta bila precej krotka. Iz črede so namreč vjeli tele ter so je potem med domačimi govedi odredili. Enega tako ukročenega kafrijskega bivola imeli so v dunajskem zverinjaku.

9. Svinja.

S to požrešno nesnago končamo popis naših pravih domačih živali, ker kunec ali domači zajček in morski prešiček, o kterih bodemo potem še v kratkem govorili, morejo se le na toliko domače živali imenovati, na koliko sem ter tje tudi za nje skrbí človek, da si nimajo za-nj one vrednosti, kakor druge do sedaj popisane živali.

20. Svinja.

Svinja je precej neukretnega, od straní stisnjenega trupla, koščenega in robatega hrbtišča in kratkega smešno vsukanega repka. Noge so tenke in

suhe, ter so pri nekterih tako kratke, da se trebuh skoro tal dotikuje. Vsaka noga ima štiri parkljece, srednja dva sta veča, krajna dva manjša sta pomaknjena malo više, tako da žival stopa samo na srednja dva. Glava je podolgasta, mršava, pri ušesih debela, proti gobcu zašpičena. Uhlji so dolgi, ohlapni in največ naprej obrnjeni; oči so jako majhne in stojé na pošev. Gobec je podaljšan v gibek rilec, s kterim žival rije po zemlji. Znameniti so očnjaki, ki so sosebno močni, robati in navzgor zakrivljeni, mrjasec ima veče nego svinja; ž njimi se žival brani, ker druzega orožja nima. Take velike zakrivljene očnjake navadno imenujemo okla ali čekane.

Svinja je obrasena z grobo, debelo dlako, ščetine imenovano, ki so posebno na hrbtišči dolge, debele in močne. Pri svinji je znamenito tudi to, da se jej pri obilnej krmi naredí pod kožo nasad masti ali špeha, ki je pri pitanih svinjah časih več palcev debel.

Svinja kruli, star razdražen mrjasec tudi renči, mladi pujski pa cvilijo.

Med vsemi živalimi je svinja najnečistejša in najpožrešniša. To ste njeni glavni lastnosti, zarad kterih je povsod na slabem glasu in pridevki „svinja,“ „prešič“ itd. so povsod nevšečni in razžaljivi. Svinja se rada valja po najgršem blatu in ní je tako smradne in gnjusne stvari, da bi je njen rilec ne preril z največo slastjo in dopadnostjo. Vrh tega je še strašansko požrešna in pohlasta vse, ako se le dá prebaviti. V svinjaku se jej dajejo iz kuhinje odpadki, olupki in pomije; vse te stvari samogoltno posreblje in požre, ako so tudi odpadki in olupki že plesnjivi, ako so tudi pomije že kisele.

Svinja žré tudi vsakoršno mrho in drugi smrad. Celó svoj zarod večkrat požre, da-si tudi nekteri mislijo, da pujska požre le takrat, ako ga je po naključji poležala in zadušila, ali pa onda, ako so mladiči bolni, in zatorej vedno cvilijo.

Zunaj na paši prerivajo svinje zemljo, kjer iščejo miši, ogerce, črve, gliste in korenine, in zató je dobro in koristno puščati svinje na njive, ki v prahi ležé.

Sicer so pa povsod na obdelanej zemlji in tudi v gozdu škodljive.

Akoprem je svinja nečista žival, gre vendar rada v vodo in tudi dobro plava. Svinje, ki se zunaj pasejo, gredó večkrat po ure daleč, da pridejo do vode in vidi jim se, kako jim kopelj dobro dé; znano je, da celó zbolé, ako se po letu ne morejo kopati. Zató se jako motijo vsi oni, ki mislijo, da v svinjakih ní treba gledati na čistoto in snažnost in da se svinja v smradu in blatu bolje redí. To ni res! Kar velja za človeka in za druge živali, velja tudi za svinjo. Čistota je pol življenja! Zató pametni gospodarji sedaj zidajo prostorne, visoke in zračne svinjake, in vsi se hvalijo, da je v tacih svinjakih žival bolj zdrava in da se bolje redí. Sosebno angleški gospodarji dajó drugim lep izgled, in ves svet vé, da imajo Angleži najlepše, najboljše in najdebelejše prešiče.

Svinja pri človeku svojih umnih zmožnosti ní izbistrila tako, kakor na primer: pes, konj, slon itd. Ostala je neumna, trapasta, uporna in potuhnjena, morebiti največ zató, ker človek, gledeč na svojo korist, ugaja le njenemu požrešnemu vampu. In vendar imamo več primerov, ki nam kažejo, da ima tudi prešič neko privrženost do človeka, ki se ž njim pečá, in da je moč tudi neumnega in topega prasca kaj naučiti.

Prešiči, ktere je človek od mladega k sebi privadil, gredó povsod za gospodarjem, kakor psi, poznajo njegov glas in pritekó, ako jih kliče po imenu. Prešič ima jako dober nos in tenek sluh, in lehko ga je naučiti, da po gozdu in po polji išče imenitne in drage gobe, sosebno gomoljike in smrčke. Wood nam celó pripoveduje o nekem angleškem prascu, ki je bil izvrsten lovec, vkljub najboljemu prepeličarju. Slud — tako je bilo ime temu prešiču — je bil strasten lovec na vsakoršno divjačino, samo za zajce ní maral. Psi so bili jako nevoljni na tega lovskega dobrovoljca, ker je navadno on poprej zavohal divjačino, in naposled niso hteli več slediti v njegovem društvu. Slud je divjačino ovohal na 40, 50 korakov

daleč, jo je sledil, kakor pes in je obstal pred njo, kakor pravi prepeličar. Slud je bil več let v lovskej službi, toda naposled so ga morali ubiti, ker ní ovác mogel trpeti; ako je le mogel, je ktero raztrgal.

V Londonu so kazali svinjo, ki je iz črk sestavljala besede, ktere jej je njen gospodar narekoval in je poznala tudi na uro.

Drugi so svinje naučili voziti. Kmet iz okolice St. Albanske se je v mesto s štirimi prešiči vozil na trg. Na Angleškem je neki kmet na svojej svinji jezdaril za stavo štiri angleške milje daleč, kar je skoro ena naša milja.

Ko je bil francoski kralj Ludovik XI. hudo bolan, poskušali so njegovi dvorjani in služabniki vse mogoče, da bi razvedrili otožnega kralja. Ali vse je bilo zastonj, dokler ga niso naposled izučeni prešički na toliko vdobrovoljili, da se je bolni kralj celó smejal. Zvita buča si je domislila naučiti mlade pujske, da so skakali in plesali, kakor jim je nekdo dudlal na dudle. Oblekel jih je od nog do glave, kakor najviše kraljeve služabnike. V lepo oslecanih suknjicah in hlačicah, s klobučkom na glavi, z lepo pasíco prepasani in z mečem o boku so se moško sprehajali in se sploh jako gizdavo ponašali. Bili so jako dobro izurjeni in ubogljivi, kakor se jim velevalo, tako so skakali, prav spretno plesali in se sosebno priljudno priklanjali. Le nekaj jim je delalo velike sitnosti, po zadnjih dveh nogah namreč so težko hodili, in kakor so se spéli na zadnje noge, so že omahovali in popadali; zraven so pa tako smešno krulili, da se jim je kralj moral smejati.

Med psi in med svinjami je veliko sovraštvo. Ako je prišel pes v svinjsko krdelo, je izgubljen. Tako ga razmesarijo in vdelajo, da ní poznati, kaka žival je to bila. Kakor svinje ugledajo psa, postanejo nemirne, začnó kruliti in celo krdelo kakor podivjano dere za njim, in človek, ki še ní videl tega, bi komaj veroval, kako urne so svinje. Na polji ali v gozdu jim pes redkokedaj uide. Svinje, ki se večidel pasó zunaj, kakor na primer: na Hrvaškem, na Ogerskem,

v Srbiji itd. so bolj divje ter napadejo v gozdu celó človeka, ki ní tako oblečen, kakor je njihov pastir. Posebno lovci, ki imajo pse seboj, so v velikej nevarnosti, ako pridejo med svinje, in ako ní svinjarja blizo. Skoro vsak lovec ti bode znal pripovedati, v kacih strahéh je bil zarad svinj tu ali tam. Pes pred svinjami pribeži navadno k gospodarju, misleč, da ga bode ubranil, ali dogodilo se je že, da so svinje raztrgale psa in človeka, ako ni mogel še o pravem času zbežati na kako drevo. Pravijo, da ako človek strelí med razkačene svinje in ako ktero ubije ali rani, da jo druge svinje hitro raztrgajo in požró. Čudno je pa, da psa, kterega sicer tako togotno preganjajo, ne pokusijo.

Pogosto se čuje tudi o nesrečah, da se je svinja lotila v zibeli otroka, ki ga je neskrbna mati samega pustila doma, da mu je odgrizla roko, da mu je spačila obraz, ali pa tudi, da je vsega požrla.

Prasíca se oprasí navadno dvakrat na leto in sprasí 4—6, časih tudi do 12 in še več mladih. Povprek se računi 14 mladih od ene prasice na leto. Kakor sploh mlade živali, so tudi mladi pujski prijetne in šegave živalce, in prav kratkočasno jih je gledati, ko veselo in prevzetno skačejo po dvorišči. Človeku se zdí skoro neverjetno, da bodo ti nemirni paglavci za nekoliko časa oni grdi in leni požeruhi. Prasici ni videti, da bi svoj zarod posebno rada imela, in kakor smo že enkrat omenili, zgodí se večkrat, da svinja požré nekoliko svojih otrok, zlasti ako jih ima mnogo. Mnogo pujskov ali odojkov se pojé, dokler so še pri sescu. Mladi hitro rastó in gredó po plemenu, ko še niso leta stari. Pri nobenej domačej živali ní med mladimi toliko spakov, kakor pri domačem prešiči.

O koristi, ki jo vživa človek od svinje, mi ní treba mnogo govoriti, vsacemu je znano, da od zaklanega prasca nič v zgubo ne gré. Celó kri se podela v klobase in tudi ščetine, zlasti one na hrbtu se potrebujejo za dreto, za krtače, za omela in druga enaka orodja. No glavni dobiček pri svinji je meso,

špeh in salo. Svinjetina se jé presna, kuhana, pražena in pečena, ali pa se nasoli in v dimu posuší. Suho in dobro prekajeno ali prevojeno meso je tečno in okusno in se drží več lét. Kjer imajo velike hrastove gozde, kakor na primer: na Hrvaškem, v Slavoniji, v Bački, v Srbiji, na Turskem, na Vlaškem in na Ruskem, so svinje celo poletje — v nekterih krajih tudi vse leto — v gozdih, in se jeseni, ko je želod dozorel, dobro spitajo. Drugde jih pitajo v svinjakih, kjer se še bolj debelé. Časih se tako spitajo, da ne morejo več hoditi, niti stati, da se še ne morejo braniti mišim in podganom, ki rade nadlegujejo take debeluhe in jim celó luknje v špeh izjedajo. Pri nas ima spitana svinja tri do štiri cente; drugde, sosebno na Angleškem, imajo še veče prešiče, ki navadno vagajo 6, 8 in tudi 9 centov. Najteža svinja je imela celó 12 centov in 75 funtov.

Svinje sploh, zlasti pa one, ki se redé po smradnih in blatnih svinjakih, so podvržene mnogim in mnogim boleznim, in nektere med njimi so celó človeku nevarne. Najbolj navadne bolezni so: Davica, božjast, griža, črm ali vranični prisad, plučnica, i k r e in t r i h i n e.

O zadnjih dveh bodemo tu nekoliko povedali.

V nekterih svinjah se nahajajo v mesu kakor ječmenovo zrno veliki mehurčki, na kterih je videti, ako človek pazno ogleduje, majhno glavico s štirimi jamicami. Te mehurčke imenujemo i k r e. Ako človek pojé živo ikro, je želodec ne more prebaviti, in zató gre živa iz želodca dalje v črevo. Ko pride v črevo, prime se ona glavica s štirimi jamicami črevesa, mehurček se odtrga in gré dalje, mestu njega pa začnó od glavice rasti podolgasti, ozki členi, drug za drugim, da naraste žival časih do 20 črevljev dolga. Tega črva imenujemo trakuljo. Iz tega vidimo, da je med svinjsko ikro in med človeško trakuljo ravno taka zveza, kakor smo jo popisali med mehurnjakom iz ovčjih možganov in med pasjo trakuljo. In res je tako!

Sedaj se pa vpraša: Od kod pa svinja dobí ikre?

Na to vprašanje nam ne bode težko odgovarjati, ako samo pomislimo, kaj je zarad tega bilo rečeno pri ovčjem mehurnjaku in pasjej trakulji. Takisto, kakor je bilo povedano pri pasjej trakulji, trgajo se tudi pri človeškej zadnji z jajci napolnjeni členi drug za drugim, in gredó z blatom vred od človeka. Kako je pa potem svinja dobí v sé, mi ní treba praviti. V svinjskem želodcu jajca oživé in se skoz kožo želodčevo prevrtajo in rijejo dalje v meso, kjer ostanejo in se spremené v onega mehurnjaka, kteremu pravimo svinjska ikra. Da je to res tako, prepričali so se večkrat učeni možjé, ki so se dosti trudili, da so to stvar do kraja dognali. Dali so namreč popolnoma zdravim prešičem jesti nekoliko členov človeške trakulje in ko so za nekoliko časa potem zaklali te prešiče, bili so vsi ikravi.

Največ na trakulji bolnih ljudí je v severnih krajih, kjer mnogi jedó sirovo svinjetino ali pa sirove klobase, plečeta in gnjati, ki so sicer bile v dimu, ali niso dosti prekajene, kakoršne pa tudi pri nas nekteri sirove jedó. V takih gnjatih in klobasah ostanejo ikre žive, in človek si z enim grižljejem tacega mesa lehko pribavi črva, ki mu večkrat dela strašne bolečine. Ako je pa svinjetina, tudi ikrasta, bila dobro skuhana ali prepečena, ikre poginejo in človeku ne morejo škodovati.

Iz tega se spet vidi, da bi človek že zarad svojega lastnega zdravja moral gledati na čistoto pri svinjah.

V novejšem času smo v svinjskem mesu zalotili še hujega sovražnika, nego so ikre. To so namreč trihine, ki so pred nekoliko leti napravile velik hrup po vsej Evropi. Svinjetina je namreč časih polna predrobnih belih pikic, kakor bi bilo meso posejano z drobnimi zrnci. Ako prerežemo tako zrno, najdemo v njem majhnega, kakor las tenkega črviča, ki kakor neizmerno majčkena kačica zvit leži v votlem zrnu. To so razvpite trihine. Ako človek jé tako s trihinami napolnjeno sirovo ali premalo prekajeno svinjetino, odpró se ta zrnca v črevih, in zviti črvički izlezejo iz njih. Trihine se tukaj zaplodijo neznano

hitro, in tisoči in tisoči teh črvov se previjajo po črevih, kakor kače. Črева so znotraj jako nežna in čutljiva, človek zató oboli in zdravnik pravi: Črева so se mu vnela. Ali ti červiči ne ostanejo tukaj. Ko so dorasli, prevrtajo se skoz črева in skoz drobovje in pridejo v meso, po kterem dalje rijejo, da najdejo vgodno, njim všečno mesto. Tukaj se črv zvije, okoli njega se naredí kožica, ki pozneje vedno trja prihaja in tako postanejo ona zrna v mesu, ktera smo zgorej omenili.

Predno trihine pridejo iz črev v meso, trpí človek strašanske bolečine, mnogi umró pa že na prvej bolezni, namreč na vnetji črev. Ali ako je človek to bolezen prebolel, začne se druga. Človeka bolí meso po vsem životu, posebno v nogah in rokah; niti kolena, niti komolca ne more pregniti, kakor bi ga mrtoúd zadel. Ako je človek bil sicer zdrav in močen, in ako ní preveč trihín dobil v sé, more za nekoliko tednov tudi to drugo bolezen preboleti in počasi okrevati; bolehni in slabotni ljudjé pa navadno umrjó. Pri nas se menda ta bolezen še ni pokazala, morebiti da se ní zato, ker pri nas ní navada jesti sirovo svinjetino, kakor jo na primer jedó na severnem Nemškem in Danskem; mogoče je pa tudi, da ní vsak zdravnik bolezni prav spoznal in je mislil, da se je bolnik prehladil.

Leta 1863 je dogodek v Hettstedtu blizo Eislebena na Nemškem jako prestrašil vse, ki se radi masté s svinsko pečenko in s klobasami. Obhajali so neko svečanost, pri kterej se je, kakor je že navada povsod ob tacih prilikah, jedlo in pilo. Ali kmalo potem oboli v Hettstedtu na enkrat 90 ljudí, ki so vsi bili pri pojedini, in vsem so se črева vnela. Predno je preteklo mesec dní, jih je umrlo 20. Ko so sodniki in zdravniki pozneje preiskavali to stvar, izvedelo se je, da je mesar v Hettstedtu za to svečanost zaklal trihinavega prešiča, ga je podelal v klobase, ktere so ljudje jedli na pol pečene, in od tod ta velika nesreča. Še večí hrup je vstal leta 1865, ko je v He-

derslebenu na Nemškem jeseni na trihinah zbolelo blizo 300 ljudi, od kterih jih je pomrlo 120.

Ako je pa človek prebolel obe bolezni, namreč vnetje v črevih in bolečino v udih, ako so se trihine zaprle v zrna, onda ne čuti, da nosi v sebi trihine, in ako je sicer zdrav, lehko živi leta in leta.

Morebiti bode kdo vprašal: Odkod pa svinja dobí trihine, ker ti črvi ne gredó iz one živali, v kterej so se zaplodili, ampak ostanejo v njej, zaprti v onih belih zrnih. Trihine more tedaj dobiti le ona žival, ki požré kos trihinavega mesa.

Na to vprašanje še ne vémo gotovega odgovora. Mnogi mislijo, da svinja dobi trihine, ako požré trihinavo podgano, in res so tudi v podganah našli trihine. Toda popolnoma določena ta stvar še ní.

Svinje so razprostranjene skoro po vsem svetu, vendar se mora reči, da jim ravnina in močvirje bolj ugaja, nego gorati in peščeni kraji. Za to jih v tacih krajih rajše redé po svinjakih, v onih se pa večidel zunaj pasó.

Tudi svinja se je sprevrgla v premnoge pasmine; ali pri vsem tem se vé za gotovo, da naš domači prešič izvira od divjega prasca ali mrjasca, ki še sedaj živí v nekterih krajih po Evropi, nekdaj so bili pa prav navadni po vseh večih močvirnih gozdih.

V Aziji, v Afriki in na avstralskih otocih redé ljudjé druge vrste domačih prešičev, ki so si jih udomačili od drugih divjih mrjascev, živečih v njihovih krajih. Amerikanski domači prešiči so pa naseljeni še le po Evropejcih. Amerikanci od svojih divjih prešičev niso nobenega ukrotili, in jim skoro tudi ní to potrebno, ker se ondi naš evropejski prešič tako dobro obnaša, kakor malo kje pri nas. Gotovo se nikjer na svetu ljudjé ne pečajo toliko s svinjarstvom, kakor v severnej Ameriki. No najimenitniše in najglasovitiše mesto zarad svinjarstva je mesto Cincinati v združenih državah severne Amerike. Samo to mesto zakolje vsacega leta do dva

milijona prešičev. V velikih krdelih se po letu pasó ti prešiči v gozdih in po poljih, ki so navlašč zarad svinj obdelana in z ovsom, ržjo, grahom, koruzo in ajdo posejana. Jeseni se spitajo s kuhano koruzo, s krompirjem in z bučami, in potem je tirajo v mesnice, kjer je zakoljejo, poparijo, razsečejo, nasolé v dimu posuše in potem v sodéh prodavajo.

V Evropi se zlasti v južnih deželah, postavim na južnem Ruskem, na Vlaškem, v Srbiji, na Hrvaškem, v Italiji in na Španskem, mnogo pečajo s svinjarstvom, in v vseh teh deželah je žival skoro vse leto zunaj na paši.

Ozrímo se sedaj še na zarodnika naših domačih prešičev, na divjega mrjasca.

Star divji mrjasec je strašansko močna, brez repa seženj dolga zvér, in je v postavi in rasti podoben domačemu prešiču. Razlikuje se vendar od njega v tem, da je krajšega in bolj zatrepanega trupla,

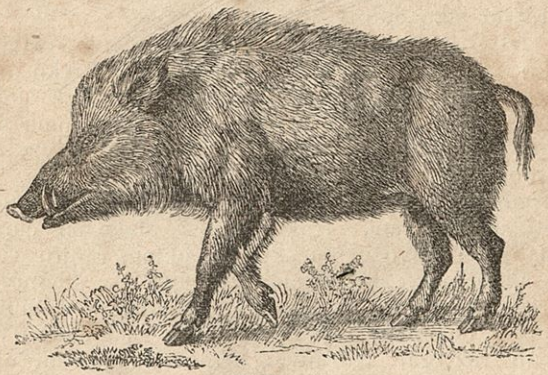

21. Divji mrjasec.

močnejih nóg in daljše glave. Ušesa stojé po koncu in so tudi bolj špičasta nego pri domačem prešiču. Velika robata okla so zakrivljena v obéh čeljustih navzgor in so sosebno pri starem mrjascu strašno,

tudi človeku jako nevarno orožje. Okli v dolnjej čeljusti ste mnogo veči, ostrejši in bolj zakrivljeni, in z njima skuša razkačen mrjasec razporiti trebuh svojemu sovražniku. Divji mrjasci so navadno črnikasti.

Divja svinja živi rada v družbi, le stari samci živé kakor puščavniki za sé. Po dnevi ležé lene v kotanjah, ktere so si z rilcem napravile. V mraku se pa vzdignejo in začnó ríti, ali pa si poprej poiščejo mlako, da se v njej povaljajo, kar jim mora sosebno ugajati, ker gredó časih ure daleč iskat tacih mlak. Po gozdu iščejo gobe, korenine, črve, ogerce in drugi mrčes; jeseni pa pobirajo želod, žir, lešnjake, kostanj in lesnike, in sploh žró vse, kakor domača svinja. Po noči, ko je vse mirno, gredó na obdelano polje, in delajo ondi veliko škodo, ker ne samo da mnogo požró in pohlastajo, ampak še več poteptajo.

V drugih lastnostih in umnih zmožnostih je divji mrjasec podoben domačej svinji, samo da je spretniši in hrabriši od nje. Neznansko je uren, skoz največo goščavo dere tako hitro, kakor nobena druga žival in ravno tako dobro tudi plava.

Divji mrjasec je previdna in oprezna žival, jako tenko sliši in dobro voha, ali slabo vidi. Ako ga nič ne razjezí, je dosti dobročuden in miren; za človeka, ki gré mirno po svojem potu, se še ne zmeni, ali pa se mu še umakne v goščavo. Psa pa tudi divja svinja ne more videti, in ga povsod strastno preganja. Toda strašanski je mrjasec, ako ga človek s čim razdraži, zlasti ako ga rani. Kakor besen plane na človeka, zamahne z glavo in ga skuša z oklom raniti. V oklu ima silno moč, ako je človeka ravsnil v stegno, mu prereže meso do kostí; ako je zadel v trebuh, ga razpori, da čreva ven udarijo, in celó konju lehko trebuh raztrga. No lovci pripovedujejo, da on na sovražnika le enkrat zamahne, potem pa dere dalje in da se z lepa ne povrne. Zato se človek, ako v nevarnosti ní ob zavednost, lehko reši s tem, da mirno čaka mrjasca, da prav blizo njega pride, in da potem hitro skoči za kako drevo ali pa tudi le na stran — in mrjasec lomasti dalje. Tudi pravijo, da je dobro,

ako se človek vleže na tla, ker mrjasec more le navzgor ravsniti.

Divja svinja ni tako togotna in tudi ní tako nevarna, ker nima tako velicih oklov, kakor samec. Strašanska in nevarna je pa svinja takrat, ako jej je človek mladiča vzel. Kakor le pujsek zacvili, že je stara človeku za petami in ne neha, da dobí nazaj, kar jej je bilo odvzeto. Svinja ne bije samo z okli, temveč grize z zobmí in trga kosove mesa s človeka. Kakor psica mlado ščene, nosi tudi svinja odvzetega pujska v zobéh nazaj.

V prvej pomladi sprasí divja svinja 4—12 pujskov v kotanji, ktero si je izríla v samotnej goščavi in jo nastlala z mehkim mahovjem in listjem. Nekoliko dní skrbno skriva svoj zarod in ga zapustí le za kratek čas, kedar si mora iti živeža iskat. Mladiči so jako nemirne, živahne in šegave živalce, kterim pisana suknjica prav dobro pristuje. Mladiči namreč niso črni, temuč so rdečkasti in po dolgem rumenkasto progasti.

Divji mrjasec živí 20—25 let.

V prejšnih časih je bil divji mrjasec po vsej Evropi, razen mrzlega severja in goratih planinskih krajev, povsod navadna žival, in od njega izvirajo naši domači prešiči. No ker v gozdu, še bolj pa na polji, dela ljudém veliko škodo, zató so ga povsod hudo preganjali in v mnogih krajih srednje Evrope je popolnoma izginil. Le sem ter tje jih še vzdržuje velika gospoda v posebnih zaprtih gozdih, da ima zabavo z lovom na divjake. Popolnoma divji pa se še nahajajo na južnem Ruskem, Poljskem, Ogerskem, Gršķem in Spanskem. Še več jih je v Aziji in v severnej Afriki, zlasti v Egiptu.

Meso divjega mrjasca ljudjé rajše jedó, nego od domačega, ker ima okus po divjačini in je sploh prav tečno in okusno, sosebno od pujskov. Tudi klobase so dobre; zato Evropejci vsacega leta v Egiptu postreljajo mnogo divjih svinj, ter jih podelajo v klo-

base, ki se v Evropi drago prodajajo. Muhamedani in Židi (Judje) ne jedó nikakoršne svinjetine, ker jim je svinja nečista žival.

V Aziji in Afriki živi razen našega divjega mrjasca še mnogo drugih divjih mrjascev, ktere so si ondotni narodi tudi večidel udomačili, ker sploh je morebiti ní živali, ki bi se tako lehko ukrotila, kakor svinja. Vsi so manjši od našega.

V južnej Ameriki živi neka divja svinja, Pekari zvana, ki je pa v vseh lastnostih, zarad kterih je človek udomačil svinje, slabejša od naše; zato je nihče ní ukrotil, in po vsej Ameriki redé same tuje, največ evropejske prešiče.

---

10. Domači kunec ali zajček.

S svinjo smo prav za prav končali popis naših domačih živali, ali vendar si ne moremo kaj, da ne bi tudi kunca vtaknili med nje. Kajti tudi njega redí človek zarad svoje koristi, da-si tudi ní tolika, kolika pri drugih.

22. Domači kunec ali zajček.

Domači kunec izvira od divjega kunca, ki se še pogosto nahaja po vsej južnej Evropi in skoro po vseh otocih srednjega morja. Kunec je najbliži sorodnik našega, povsod dobro poznanega, divjega poljskega zajca, in vendar se vkljub bližnjemu rodu med seboj grdo gledata.

Kunec je manjši in tanjši od poljskega zajca, ušesa ima sicer tudi dolga, ali vendar so krajša od glave, in ako je človek zavihne naprej, ne sežejo do gobca. Zadnji nogi ste tudi krajši, nego pri pravem poljskem zajcu, in zató tudi ni tako uren, kakor oni. Divji kunec je rdečkasto-sive dlake, domači so pa najrajše beli, črni ali sivi, vmes pa tudi rdečkasti, rumenkasti in pisani. Belci imajo rdeče očí.

Vlovljeni in udomačeni kunci že v prvih zarodih spremené barvo, ravno tako pa tudi domači zajčki, ako spet podivjajo, dobé dlako divjih živali.

Kunec ima spredaj v vsakej čeljusti dva nekoliko vkrivljena, dletasta zoba, na straném ste čeljusti prazni in še le daleč zadej ima polščate kočnike. Kedar zajček jé, pomika dolnjo čeljust prav hitro naprej in nazaj, dolnja dva dletasta zoba drgneta ob gornja dva in zmeljeta krmo. Vse živali, ki imajo tako zobovje, imenujemo g l o d a v c e in pozneje, ako Bog dá, seznanimo se z nekimi našimi poljskimi in gozdnimi glodavci.

Ker se glodavcu vedno brusi zob ob zob, ostanejo prednji zobje zmerom rezni in ker se nekoliko zoba odbrusi, zato mu zob vedno raste in ostane zmerom enak. Ako pa zajček izgubi po naključji en zob, onda se drugi nima o kaj brusiti in raste vedno dalje, da žival zarad tacega dolzega in krivega zoba skoro jesti ne more.

Domači kunec je jako krotka in dobročudna žival in se človeka tako privadi, da pride k njemu, ako ga kliče, da mu jé iz roke, da mu se dá božati in čehljati. Med seboj se radi igrajo, podé se in šegavo skačejo in se stavijo na zadnje noge. V strahu glasno kričé.

Nevšečno in večkrat tudi škodljivo je njihovo

rovanje in kopanje pod zemljo. Kunec mora grebsti in kopati, sicer ní zadovoljen in srečen, in se tudi v tej stvari loči od poljskega divjega zajca. Luknjo naredi ozko in dolgo, in jo razpelje sem ter tje, da kaka požrešna zver ne more lehko do njega. Na koncu luknje si pa izkoplje večo kotanjo, kjer leží in kamor samica skrije mlade.

Kakor poljski zajec, jé tudi kunec vsakoršno zelenje, travo, deteljo, zelje itd. po zimi pa tudi seno in oves.

Pri nas vidimo domače zajčke pogosto v hlevih in v stajah, kjer pa časih veliko škodo delajo, ker podkopavajo zidove in prerijejo vso zemljo. Najbolje je, ako jim se v zidu naredé s kameni obložene luknje, kamor se morejo skrivati, ali dalje kopati ne morejo. V nekterih krajih jim dadó ograjen ali obzidan velik kup prstí in peska, kjer smejo kopati, kakor hočejo.

Domači kunci so neznano rodovitni. Zajkla ima 6 do 8 krat na leto mlade, vsakikrat po 5 do 7, časih pa tudi po več mladih, in nekdo je preračunil, da se od enega samega para nakotí v štirih letih neznansko število od 1,200.000 zajčkov.

Kunec koristi človeku z mesom in s kožo. Meso je prav prhko in tečno, ali vendar ní tako okusno, kakor od divjega kunca. Koža dá dobro kožuhovino, ki ima samo to napako, da dolgo ne traje. Iz mehke volnaste dlake se dela klobučina.

S kunčevo rejo se ljudjé največ pečajo v Belgiji in je prodavajo na Angleško. Iz primorskih mest Gent in Ostende gre vsak teden 50—100.000 domačih kuncev v London.

V nekterih krajih se je domači kunec sprevrgel. Tako na primer je ruski kunec siv, le glave in ušesa so rjavkasta, na podbradku mu pa visi ohlapna koža. Angorski kunec ima gosto in dolgo, kakor svila mehko dlako, ki se dá presti in iz te preje se pletó rokavice in nogavice, ki se dobro prodajajo. Ta kunec je doma iz Angore v malej Aziji, kjer se tudi dragocena angorska koza nahaja. Sedaj ga redé

tudi na Angleškem. Vsacih osem tednov ga enkrat oskubejo.

Kunčeva domovina so dežele okoli srednjega morja in premnogi otoci v tem morji. Stari pisci imenujejo Špansko pravo domovino tega glodavca in mnogi tudi mislijo, da je zemlja od te živali dobila ime, ker v feniškem jeziku beseda „span“ pomeni kunca.

Plinij piše, da so se kunci na balearskih otocih enkrat tako razplodili, da so vse zelenje pohlastali, in da je zarad njih nastala velika lakota. Ljudje jim niso mogli kaj, in so prosili cesarja Avgusta, da naj jim pošlje vojake v pomoč proti temu požrešnemu sovražniku. Tudi na nekih grških otocih, zlasti na Kikladih, vse mrgolí divjih kuncev, ali čudno je to, da na tacem otoku ní najti poljskega zajca, in takisto spet na onih, kjer živi poljski zajec, ní videti kunca.

Iz teh dežel so je zanesli na Laško, Francosko, Nemško in Angleško, kjer so povsod popolnoma podivjali in na nekterih krajih ljudém celó delajo veliko preglavico, zlasti v Holandiji, kjer so zarad rovanja in podkapanja jezov in morskih nasipov jako škodljivi. Po lokah in dobravah okoli Dunaja je vse polno divjih kuncev, in tako so predrzni, da se po dnevi brez strahu pasó in da pred človekom niti ne bežé.

Divji kunci živé najrajše na peščenih gričih, po razpokanem in zveženem skalovji, ki je z grmovjem in z drugimi zelišči obraseno. V vsacem rovu stanuje en par, in ne trpí nobene druge živali zraven sebe. Po dnevi sedé po luknjah, po noči se pa pasó zunaj, toda nikoli ne gredó daleč od svojega rova.

Na paši so jako oprezni in kedar čutijo kako nevarnost, bijejo z zadnjo nogo ob tla in s tem drugim dajó znamenje za beg. Kunec slabo vidi, ali jako tenko sliši; ako le pesek zaškrtne pod lovčevo nogo, že sluti lovca in zbeží v luknjo. Na ravnem nikoli ne teče v eno mér, ampak skače sem ter tje in se potuhuje in skriva, ker vé, da bi ga sicer pes pretekel.

Njegovi največi sovražniki so podlasice, dihurji,

in kune, ker te krvoločne zverí gredó za njim v luknjo in ga izvlečejo. Po noči jih pa na paši sove davijo. Kjer je mnogo divjih kuncev, imajo ljudjé neko krotko podlasico, ki je pa kakor dihur velika in bledo rumenkasta. Ta zverka — imenuje se vretica — je največa sovražnica kuncev, na gospodarjevo besedo hodi iz luknje v luknjo, in vlači kunca za kuncem pred gospodarja.

Meso divjega kunca je okusneje, nego od domačega, iz dlake se delajo klobuki in tudi kožice se strojijo.

Za nameček domačim živalim privržemo še morskega prešička, kterega tudi pri nas sem ter tje vidimo po hišah. Da-si tudi tako rekoč človeku ni za nobeno hasen, je vendar prava domača žival, ker se nikjer ne nahaja v prvotnej divjosti, temuč povsod le udomačen v človekovej družbi in pod njegovim varstvom.

Morski prešiček je dobro péd dolga žival okroglega in valjastega, proti zadku debelejšega trupla na nizkih in tenkih nogah. Glave je debele, gobca topega, ušes velikih, repa pa nima. Hodi po golih podplatih, in ima na prednjih nogah štiri, na zadnjih samo tri prste s topimi in širocimi krempeljci. Zarad cvilečega in krulečega glasa, ki nekoliko spominja na pujseka, so mu zdeli ime prešiček; zató pa, ker je k nam prišel čez morje, pravimo mu morski prešiček. Oblečen je v jako pristojno, lepo pisano suknjo, akoprem dlaka ní sosebno tenka in mehka. Največ ima tri barve, namreč: belo, črno in rjavo ali rumenkasto. Dvobarvni ali celó enobarvni prešički so jako redki. On je glodavec.

Pred kacimi 200 leti smo dobili to živalco iz južne Amerike, kjer pa sedaj ní več divjih, ampak povsod je le domača žival, kakor pri nas. Amerikanci celó trdijo, da so ga od nas dobili in tako siromak še domovine nima. Godí se mu, kakor mnogim drugim domačim živalim.

Morski prešiček je jako čista, živahna, mila in prijetna živalca, ki je zadovoljna z vsakoršnim zelenjem, v zimi tudi s senom in ovsom. Sploh jé vse, kar zajčku tekne. Kedar jé, se časih vsede in s prednjima nogama nosi krmo v usta. Ako ima le dosti jesti, je zadovoljen in človeku se ní treba dalje za-nj pečati.

Jako je nemiren in živ, v staji ali kjerkoli so zaprti, vedno tekajo sem ter tje, najraje ob zidu, drug za drugim, kakor v procesiji. Med seboj živé v miru in videti je, da se imajo radi, drug liže in čisti druzega. Samo stari samci se časih med seboj skoljejo, skrtajo z zobmí, brcajo z nogami in se celó grizejo.

Človeka se ne bojí, dá se ti v roko vzeti in vse lehko počenjaš ž njim, in ní se bati, da bi te vgriznil. Zató se sosebno otroci radi ž njimi igrajo in največ je tudi redé otrokom za ljubav.

Morski prešički se jako hitro razplodijo. Pri nas imajo 3—5 krat na leto mlade, vsakikrat po tri do pet, časih pa tudi po več. Mladiči so jako spretni, precej spregledajo in nekoliko ur pozneje že gredó za materjo in drugi ali tretji dan že jedó s starimi vred. Samica je ima neznano rada, vedno je liže in snaži, brani je v nevarnosti in je uči jesti. Samec je pa s početka pisano gleda, časih celó kterega zadavi in požré. V petem ali šestem mesecu so mladiči že za pleme.

Suhota in toplota jim dobro dé, mraz in mokrota jim pa škoduje.

Ubožniši ljudjé jih tudi pri nas jedó, kožica pa ní mnogo vredna, ker je jako tenka in slaba.

Zagovor.

V vvodu smo rekli, da je človek gospodar na zemlji. Ali kako težavno — da ne rečemo skoro nemogoče — bi bilo njegovo gospostvo, ako si ne bi bil znal pridobiti zvestih in močnih pomagačev. Ti pomagači so: domače živali. In ravno v tem je pokazal človek največe svoje gospostvo, da si je med neizmerno množico živali vedel odbrati najboljše tovariše, da jih je znal z lepa ali z grda ukrotiti, sebi privaditi in jih tako rekoč prikleniti na svoje posestvo.

Kako siromašno, kako trudapolno bi bilo naše življenje, ako bi s svojimi lastnimi rokami morali delati vsa dela, ktera namesto nas opravlja naša domača živina! Vse naše djanje in nehanje bilo bi vtopljeno v skrbi za „vsakdanji kruh“, za vzdržavanje borega telesa; dušni darovi in umne zmožnosti bi pa spale v nas. Bili bi divjaki — brez vsacega hrepenenja za vednostjo, za omiko.

Nektere živali redí človek največ zarad poljskega dela, druge mu tudi delajo in zraven so mu še dru-

gače koristne, ker mu dajó meso, mleko, mast, kožo, volno, ščetine, rogove, itd. za razne potrebe.

Ako si človek hoče postaviti hišo, koj zvažajo in znašajo konji, voli in osli za zidanje potrebno kamenje, les, vodo, pesek, apno itd.

Ako hoče obdelati zemljo, zapreže pred plug vole ali konje, ki strpljivo orjejo, brazdijo in setev z brano zabranajo. Ko je setev dozorila, zvozi jo spet živina domu in večkrat tudi vrši žito na gumnu.

Ako hoče obiskati v daljavi stanujoče prijatelje, znance, srcu ljube in drage ljudí, zapreže hitrega konjiča pred voz ali pa mu se vsede na hrbet, in umna žival podirja ž njim urno do zaželenega kraja.

Da mu v skednu in v žitnicah ne pojedó pridelkov njegovega truda nadležni in škodljivi požeruhi, in da ga isti nemirnjaki ne budé iz sladkega krepečega spanja, spustí med nje mačka, ki hitro vstrahuje in prežene male sitneže.

Ako hoče človek zatreti škodljivo zver, ali ako si hoče privoščiti divjačine, vzame puško in pokliče psa, ki zagledavši orožje v gospodarjevih rokah, veselja poskakuje in vriska. Pes ga vodi na pravo sled, ovoha skrito žival in jo tira gospodarju pred puško.

Okoli domače živine se vrtí poljedelčev svet, živina je njegovo bogastvo, njegova sreča, brez nje je siromak. Živinoreja in poljedelstvo sta tesno ve-

zana med seboj, drugo se oslanja na drugo. Brez živinoreje ní poljedelstva, in oboje skup še le imenujemo gospodarstvo ali kmetijstvo. Za obdelavanje zemlje je treba živinskih močí; v živinskem gnoji pa zemlji spet povračamo, kar smo jej poprej odvzeli v podobi žita, slame, korenstva, zelenjave itd.

Naš kmet veliko drží do lepe živine, in se rad pobaha ž njo in jej zdeva lepa imena. Srce se mu širi, ko vidi, da mu se „ljuba živinica“ dobro redí, da mu lepo obdelano polje obeta bogato žetvo, in zadovoljen poje po besedah našega starega pevca:

Mi brazd'jo konjiči
Za ajdo pšenico,
Neutrudni dekliči
Pa bel'jo tenčico.

Universitätsbibliothek Laibach
Ljubljana
Univerzitetna knjižnica

Imenik

živali v tem zvezku popisanih ali omenjenih.

	Na strani
Angorka	101
Argali	91
Arni	128
Bezoarka	104
Bivol	126
„ kafrijski	129
Cebra	72
Cimaron	59
Doga	30
Debelorog	92
Govedo	105
Hrt	26
Jak	124
Jazbečar	35
Koder	38
Konj	54
„ arabski	64
„ goli	70
„ tartarski	62
„ težki	69
Koza	93
„ angorska	101
„ kašmirska	102
„ mamberska	103
„ tebajska	103
Kulan	79
Kunec	142
„ angorski	144
„ ruski	144
Maček	45
Merinovka	92
Mezeg	82
Mrjasec divji	139
Muflon	90
Mula	80
Mustang	60
Opičar	41
Osel	73
Ovca	83
„ grivata	92
„ tolstoguza	93
„ tolstorepa	93
„ vlaška	92
Pekari	142
Pes	18
„ bernardinski	32
„ iz nov. Fundlanda	37
„ kamčaški	42
„ mesarski	29
„ ovčarski	41
Pinč	40
Prepeličar	36
Prešiček morski	146
Ptičar	36
Ponny	70
Samsov	29
Sanga	124
Svinja	130
Špic	42
Tarpan	70
Vol grbavi	124
„ kruleči	124
Zajček domači	142
Zebu	124

Kazalo.

Vvod.

Na strani

I. Pomladanski dan 3
II. Mnogovrstnost živali 7
III. Človek 10
IV. Človek je gospodar na zemlji 12
V. Ne muči živali! 13
VI. Ljubi bralec! 16

Živalske podobe.

1. Pes . . . . .
2. Maček . . . . .
3. Konj . . . . .
4. Osel 73
5. Ovca 83
6. Koza 93
7. Govedo 105
8. Bivol 126
9. Svinja 130
10. Domači kunec ali zajček 142

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
COBISS ®
0000007563B